

СУПРУНЕНКО О.Б.

ПЕТРАШІВСЬКИЙ КУРГАН
ДОБИ ЕНЕОЛІТУ-БРОНЗОВОГО ВІКУ

Супруненко О.Б.

**ПЕТРАШІВСЬКИЙ КУРГАН
ДОБИ ЕНЕОЛІТУ — БРОНЗОВОГО ВІКУ**

Київ
2012

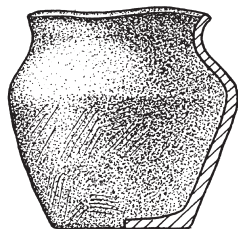

Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences in Kyiv, Ukraine
Centre of Sites Study of the NASU and the Ukrainian Society
for the Protection of Historical and Cultural Monuments
Centre of Protection and Research of Archaeological Sites
of the Culture Department of the Poltava State Regional Administration

A.B.SUPRUNENKO

PETRASHIVKA

ENEOLITHIC-BRONZE AGE MOUND

Kyiv
Centre of Sites Study of the NASU and the USPHCM
2012

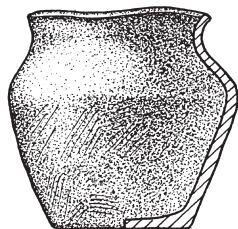

Інститут археології Національної Академії наук України
Центр пам'яткознавства Національної Академії наук України
і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури
Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури
Полтавської облдержадміністрації

О.Б. СУПРУНЕНКО

ПЕТРАШІВСЬКИЙ КУРГАН

ДОБИ ЕНЕОЛІТУ — БРОНЗОВОГО ВІКУ

Київ
Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК
2012

*Друкується за рішенням Вченої Ради Центру пам'яткознавства
Національної Академії наук України і Українського Товариства охорони
пам'яток історії та культури (протокол № 7 від 12 червня 2012 р.).*

Відповідальний редактор:

І.М. Кулатова, директор Центру охорони та досліджень пам'яток археології
управління культури Полтавської облдержадміністрації

Рецензенти:

Р.О. Литвиненко, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії
Донецького національного університету;

Ю.Я. Рассмакін, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Інституту археології НАН України;

С.А. Скорий, доктор історичних наук, професор, завідувачий відділом
археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України;

О.М. Титова, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
директор Центру пам'яткознавства Національної Академії наук України
і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури,
заслужений працівник культури України.

Супруненко О.Б.

**С 89 Петрашівський курган доби енеоліту – бронзового віку = Petrashivka
Eneolithic-Bronze Age Mound.** — Київ: Центр пам'яткознавства НАН
України і УТОПІК, 2012. — 140 с. + 8 кол. вкл.; 109 іл.

ISBN 978-966-8999-45-1

Видання вводить до наукового обігу матеріали науково-рятівних досліджень на-
сипу поодинокого кургану у с. Петрашівці Кременчуцького району Полтавської об-
ласті, в якому виявлено 17 поховань епох енеоліту, бронзового і початку раннього за-
лізного віків, нового та новітнього часів, кілька культових та господарських об'єктів.
3-поміж них — унікальний для території Полтавщини комплекс кам'яної гробниці-
цисти доби середнього енеоліту, серія катакомбних та чорногорівське поховання.

Для археологів, істориків, викладачів вишів, працівників музеїв, краєзнавців.

Издание вводит в научный оборот материалы научно-спасательных исследо-
ваний отдельного кургана в с. Петрашевка Кременчугского района Полтавской об-
ласти, в котором изучено 17 погребений эпох энеолита, бронзового и начала раннего
железного веков, нового и новейшего времени, несколько культовых и хозяйственных
объектов. Среди них — уникальный для территории Полтавщины комплекс камен-
ной гробницы-цисты эпохи среднего энеолита, катакомбные и черногооровское по-
гребения.

Для археологов, историков, преподавателей вузов, работников музеев, краеведов.

The work presents materials of the rescue-archaeological studies of detached tumulus near
Petrashivka village of Kremenchuk district of Poltava region. In the mound examined 17
burials of Eneolithic, Bronze, Early Iron Age, Modern and Contemporary, some religious and
economic objects. The excavations revealed unique to the Poltava region middle Eneolithic
cyst tomb, catacomb and chernogorovskoe funerary complex. It is intended for archaeologists,
historians, university professors and teachers, employees of museums, local historians.

УДК 902/903.5 (477.53) «-04/19»
ББК 63.4 (4 УКР – 4 Пол)

ISBN 978-966-8999-45-1

© Супруненко О.Б., 2012
© ЦП НАН України і УТОПІК, 2012
© ЦОДПА УК ПОДА, 2012

ВСТУП

Лісостепові терени історичної Полтавщини входили до ареалу появи і поширення найдавнішого у східноєвропейських степах та лісостепах курганного обряду поховання, що відбувалося ще за епохи мідного віку. Перші кочівники — сусіди трипільських племен Правобережжя і лівобережного узбережжя Дніпра саме і стали носіями таких традицій спорудження поховальних та культових споруд з ґрунту, дерева і каміння. Їх поява, разом із поширенням чималої кількості знарядь з мідних сплавів та утвердженням відтворюючих форм господарства, ознаменувала настання якісно нової епохи в історії місцевого населення — доби енеоліту.

Наразі на території краю відомі кілька десятків енеолітичних поховальних комплексів, лише з сімома з яких пов'язується спорудження порівняно виразних та археологічно зафіксованих курганних споруд. Більшість таких курганів досліджена саме у Нижньому Припсіллі і прилеглих до нього територіях, розташованих уздовж лівого берега Дніпра — зоні споконвічного переміщення й усталених контактів ряду племен від епох фінального палеоліту до середньовіччя. Найвиразніші з таких курганів вивчені археологічно в околицях наддніпрянського міста Комсомольська Полтавської області. З-поміж них назвемо кургани «Цегельня» поблизу с. Солонців, №№ 1 і 3 в ур. Кормилиця навпроти с. Єристівки (Шилов 1993; 1995; 2007), а також нещодавно досліджені і дещо менші за розмірами — курган № 1 групи I у кол. с. Лавриківці Кременчуцького району (Супруненко, Скорий, Шерстюк 2011) та курган № 2 групи IV поблизу с. Волошиного Дмитрівської сільської ради м. Комсомольська (Супруненко 2006, с. 88-93; Супруненко, Шерстюк 2011, с. 321).

Запропоноване читачеві видання вводить до наукового обігу матеріали ще одного доволі виразного енеолітичного поховального комплексу — кургану у с. Петрашівці Кременчуцького району Полтавської обл., нещодавно дослідженого полтавськими археологами. Поряд із енеолітичними старожитностями, в ньому виявлені і чимало захоронень доби бронзового віку, окремі поховання початкової доби раннього заліза, фіналу козацької епохи і нового часу. З огляду на відкриття під

Рис. 1. Схема розташування району археологічних досліджень.

насіпом кургану однієї з найдавніших в регіоні кам'яної гробниці-цисти, цей археологічний поховальний об'єкт видається не тільки унікальним в межах Полтавщини і поки що найбільш північним в ареалі поширення мегалітичних споруд мідного віку на Лівобережжі Дніпра, а й досить цікавим у контексті вивчення обрядовості катакомбних племен бронзового віку, проявів влаштування некрополів на насипах курганів українським населенням нової епохи.

Отже, в серпні 2011 р. Полтавська археологічна експедиція ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України, на чолі з кандидатом історичних наук, старшим науковим співробітником, заслуженим працівником культури України *О.Б. Супрунєнком*, у складі кандидата історичних наук *О.П. Журавльова*, наукових співробітників *В.О. Петрова* і *Н.В. Костяної*, лаборантів *В.В. Лямкіна*, *О.В. Сидоренка*, *М.О. Радченка* та ін., провела дослідження кургану у с. Петрашівці, у південно-західній частині території Салівської сільської ради Кременчуцького району Полтавської області, на майбутній ділянці землевідводу під розміщення 4-го відсіку хвостосховища ВАТ «Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат» (м. Комсомольськ) (рис. 1-3).

Територія проведення науково-рятивних досліджень розташована за 10,5 км на схід — північний схід від м. Комсомольська, між сс. Махнівкою і Салівкою Салівської сільської ради Кременчуцького району, за 2,1 км на північ від шосе «Кременчук—Комсомольськ—Озера—Кобеляки» (рис. 2-3).

Проведеним рятивним археологічним роботам передували розвідкові обстеження 2007 і 2008 рр. та науково-рятивні розкопки 2008 р. поряд

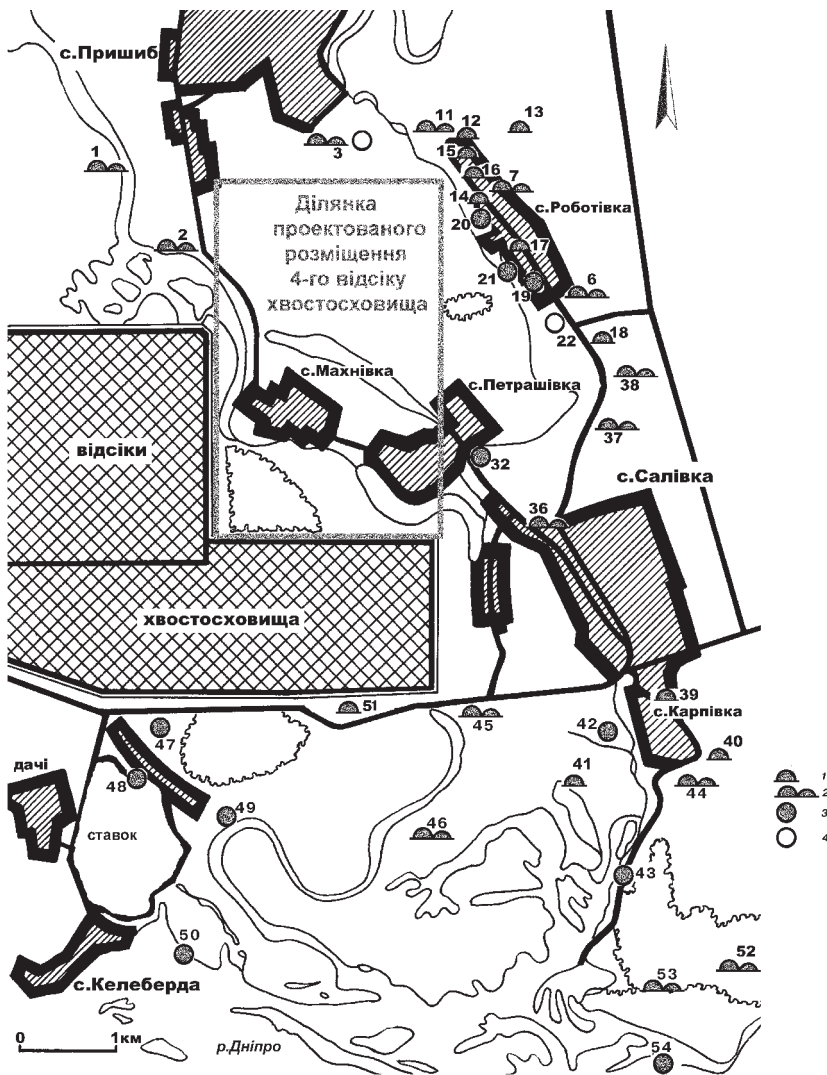

Рис. 2. Археологічні пам'ятки пониззя Сухого Кобелячка.
Карта розташування об'єктів.

Умовні позначення: 1 – кургани; 2 – групи курганів; 3 – поселення; 4 – місцезнаходження.

Пришиб: 1 – група курганів I Могили Трьох Братів; 2 – група курганів III; 3 – група курганів IV та місцезнаходження; **Роботівка:** 6 – група курганів IV; 7 – група курганів V; 11 – група курганів IX; 12 – курган II; 13 – курган III; 14 – курган IV; 15 – курган VI; 16 – курган VII; 17 – курган IX; 18 – курган X; 10 – Роботівка I; 20 – Роботівка II; 21 – Роботівка III; 22 – Роботівка IV; **Петрашівка:** 32 – Петрашівка I; **Салівка:** 36 – група курганів I Зозулиної Могили; 37 – група курганоподібних насипів II; 38 – група курганів III Могили Масловського; **Карпівка:** 39 – курган I; 40 – курган II; 41 – курган III; 42 – Карпівка II; 43 – Карпівка I; 44 – група курганів I; 45 – група курганів II; 46 – група курганів III; 47 – Шведівка I; **Келеберда:** 48 – Келеберда II; 49 – Келеберда I.

(за: Супруненко, Шерстюк 2009, с. 5, рис. 2).

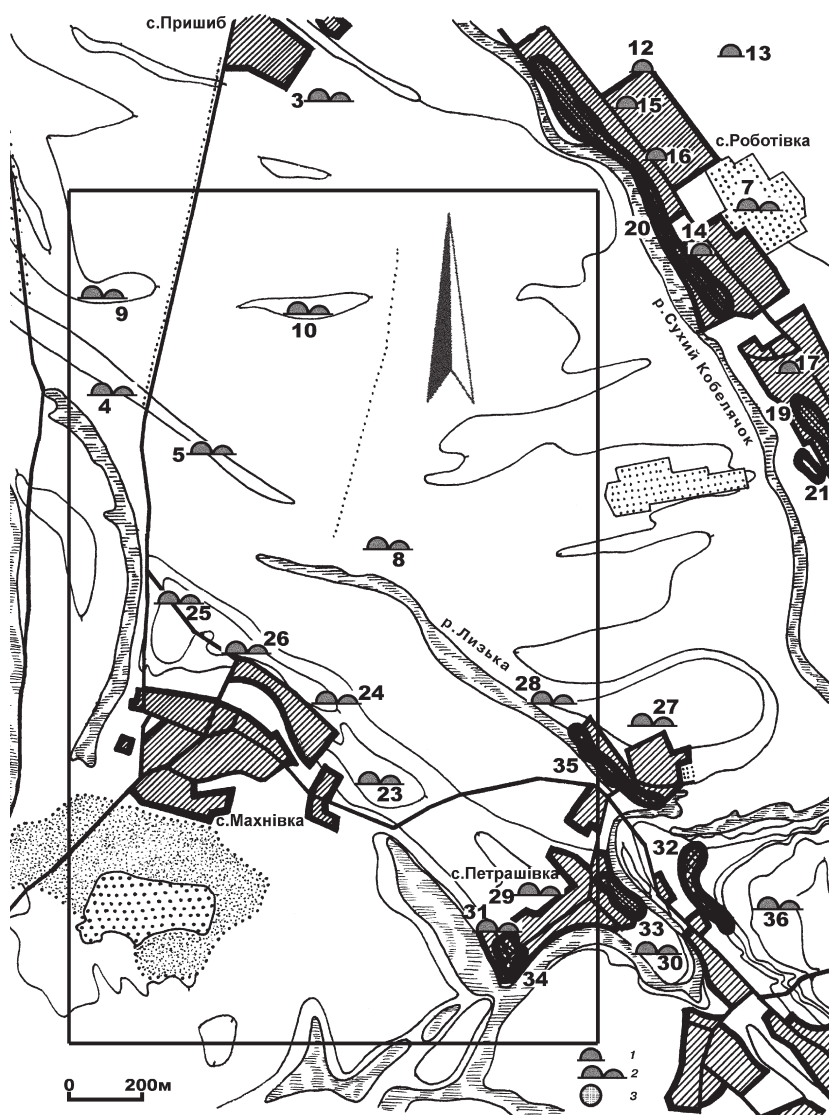

Рис. 3. Картосхема розміщення пам'яток археології на території та в окрузі майбутнього 4-го відсіку хвостосховища.

Умовні позначення: 1 – кургани; 2 – групи курганів; 3 – поселення.

Пришиб: 3 – група курганів IV; **Роботівка:** 4 – група курганів II; 5 – група курганів III; 7 – група курганів V; 8 – група курганів VI; 9 – група курганоподібних насипів VII; 10 – група курганів VIII та курганоподібні насипи; 12 – курган II; 13 – курган III; 14 – курган IV; 15 – курган VI; 16 – курган VII; 17 – курган IX; 19 – Роботівка I; 20 – Роботівка II; 21 – Роботівка III; **Махнівка:** 23 – група курганів I; 24 – група курганів II; 25 – група курганів III; 26 – група курганів VI; **Петрашівка:** 27 – група курганів I; 28 – група курганоподібних насипів II; 29 – група курганів III; 30 – група курганів VI; 31 – група курганів V; 32 – Петрашівка I; 33 – Петрашівка II; 34 – Петрашівка III; 35 – Петрашівка IV.

(за: Супруненко, Шерстюк 2009, с. 9, рис. 3).

із зазначеною територією, про що йшлося у науково-звітній документації і публікаціях за 2008-2012 рр. (Супруненко, Шерстюк 2008 зв., 259 арк.; Супруненко 2008, с. 16-40; Супруненко, Мироненко, Лямкін, Сидоренко 2008, с. 89-93; Супруненко, Мироненко, Сидоренко, Лямкін 2009, с. 327-330; Супруненко, Шерстюк 2009, 104 с.; Шерстюк, Супруненко 2009, с. 58-71; Кулатова 2011, с. 59-67; Кулатова, Скорий, Супруненко 2011, с. 79-94; Супруненко 2011; Супруненко, Кулатова 2011, с. 328-329; Супруненко, Кулатова, Шерстюк 2011, с. 290-303. Супруненко, Скорий, Шерстюк 2011, с. 333-335; Супруненко, Лямкін, Сидоренко 2011, с. 168-176).

Для отримання більш детального уявлення про історію досліджень старожитностей цієї ділянки узбережжя Дніпра та її географо-археологічну характеристику варто звернутися до нещодавно виданих робіт, де вже висвітлені чимало аспектів зазначених питань (*Старожитності* 2004, с. 12-43; Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артем'єв, Маєвська 2005, с. 3-45; Супруненко, Шерстюк 2011), а також до публікацій із характеристикою пам'яток території сусідніх родовищ залізистих кварцитів, на яких проводилися подібні роботи (Супруненко, Шерстюк 2006; 2007, с. 355-360; 2007а, с. 53-80; 2007б).

Детальніші загальні характеристики цієї території, її опис — опущені, а при необхідності — можуть бути запозичені із названих нижче звітів та опублікованих результатів обстежень (Супруненко, Шерстюк 2008 зв.; 2009, с. 5-12).

Науково-рятівні роботи проводилися на замовлення правління ВАТ «Полтавський ГЗК», з метою здійснення досліджень у межах території землевідводу під спорудження майбутнього відсіку хвостосховища*.

Дослідження кургану проводилися на знос, із застосуванням землерийної техніки (бульдозерів «Komatsu-500» та «Caterpillar 624-Н», на колісному ході), а також вручну — під час дослідження поховань, інших об'єктів під насипами курганів. Із застосуванням землерийної техніки вивчався й навколокурганний простір — на 10-15 м. Загортання місць проведення розкопок та рекультивацийні роботи також виконувалися із використанням зазначеної техніки. Для забезпечення робіт експедиції та перевезення її особового складу замовником надавався автомобіль «ГАЗ-Соболь».

* Роботи проведені за відкритим листом 119/00026 від 13.04.2011 р. (форма № 4), виданим Польовим комітетом ІА НАН України на ім'я заступника директора ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України Супруненка Олександра Борисовича, з наявністю дозволу Міністерства культури України за № 22-100/11 від 24.05.2011 р.

Зазначимо, що всі вказівки на глибини, крім випадків, обумовлених у тексті окремо, подані від рівня «0» — репера, за який прийнята сучасна дослідженню вершина кургану — його умовний центр (далі — УЦ).

Визначення остеологічних матеріалів у польових умовах провів кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології НАН України *О.П. Журавльов*, визначення текстильних і шкіряних решток проведене викладачем Полтавського політехнічного коледжу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» *С.В. Маєвською*. Антропологічні визначення виконав у польових та лабораторних умовах антрополог Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, асистент Української медичної стоматологічної академії *А.В. Артем'єв*.

Зазначимо також, що колекція знахідок зберігається у Полтавському краєзнавчому музеї. До нього ж перевезена і відтворена за кресленнями та фотознімками (тобто, повною мірою музеєфікована) кам'яна гробниця енеолітичного поховання 3, що наразі знаходиться на подвір'ї музею у Полтаві (вкл. IV: 7). Щоденникова і графічна польова документація передані на зберігання до Наукового архіву Інституту археології НАН України.

1. АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ПОНИЗЗІ СУХОГО КОБЕЛЯЧКА

Історія археологічного вивчення пам'яток південно-західної Кременчуччини нараховує близько століття, проте відзначається епізодичністю та незначними масштабами здійснення пошукових робіт і проведення розкопок.

Так, уперше нижня течія Сухого Кобелячка потрапила до поля зору археологів на початку ХХ ст. Тоді професор В.Г. Ляскоронський, під час розвідкової поїздки вздовж лівого берега Дніпра, описав чимало великих курганів край доріг в околицях сіл Пришиб, Салівки, Григоро-Бригадирівки та оточуючих їх менших населених пунктів (*Ляскоронский 1909, с. 24-25*).

Кургани між сс. Келебердою і Потоками згадує в науковій звітності про розвідки І.М. Самойловський (*Самойловський 1930 зв., арк. 3*). Полтавка, археолог-краєзнавець Г.О. Сидоренко на території Пришибської сільської ради, навколо сс. Пришиба та Єристівки, налічувала 30 курганів, у т.ч. доволі значних за розмірами (*Сидоренко, Махно, Телегін 1982, с. 63*).

Розвідкові роботи вздовж берегів та в долині Дніпра у 1960 р. проводила експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом Д.Я. Телегіна, що вивчала старожитності в зоні затоплення Дніпродзержинського водосховища. Наслідком цих розвідок стало відкриття чималої кількості курганів та поселенських пам'яток округи, зокрема, поблизу колишніх сіл Павлівки, Шведівки, Григоро-Бригадирівки (*Телегін, Махно, Шарафутдінова 1960-61 зв.*). На жаль, чимало з цих об'єктів на сьогодні вже затоплені або розмиті водами водосховища, а більшість точна їх локалізація через зміну берегової лінії в ряді випадків є проблематичною.

У першій половині 1960-х рр. під керівництвом Є.В. Махно проводилися розкопки Компанійцівського могильника доби пізнього бронзового віку і черняхівської культури (*Махно 1967, с. 160-163; 1971, с. 87-95; 1975, с. 45-77; Махно, Братченко 1977, с. 53-60; Махно, Шарафутдінова, 1972,*

с. 70-81), що розміщувався на півострові в гирлі Сухого Кобелячка, на місці наразі підтопленого підвищення-острова з кол. хут. Компанійцями, на захід від с. Григоро-Бригадирівки Кобеляцького району. Округа і частина території цієї пам'ятки залита водами штучної водойми, проте збереглися рештки насипу невеликого кургану, де досліджувався ґрунтовий некрополь доби пізнього бронзового віку.

На початку 1980-х рр., у складі експедиції «Славутич», околиці сс. Салівки, Карпівки, кол. Шведівки, Старої Салівки обстежувалися О.Б. Супруненком, який виявив кілька нових поселень та описав найзначніші групи курганів (Супруненко 1982 зв., арк. 6-9; Супруненко, Телегін, Титова 1989, с. 131-132, 134-135).

1986 р., під час обстежень території Кременчуцького району з виконання програми підготовки «Зводу пам'яток історії та культури» по Полтавській області, частина курганів у нижній течії Сухого Кобелячка та на прилеглих ділянках оглядалася Г.М. Некрасовою (Луговая, Мельникова, Некрасова 1986 зв.). Кілька з цих об'єктів повторно обстежувалися 1992 р. О.Л. Бойченко (Бойченко 1993 зв., арк. 12-18).

Безпосередньо проведенню суцільних обстежень зі здійснення археологічної експертизи території пониззя Сухого Кобелячка передували невеликі розвідкові роботи у Кременчуцькому районі, що виконувалися археологами Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації восени (Супруненко, Мироненко, Сидоренко 2007 зв.; Супруненко, Мироненко, Лямкін, Сидоренко 2008, с. 89-93) і взимку 2007 р. (Супруненко 2007 зв., арк. 6-10). Так, до зазначених робіт 2007 р. на ділянці землевідводу майбутнього хвостосховища було відомо лише три найбільші кургани в околицях с. Махнівки і ряд об'єктів на прилягаючих територіях. Після розвідок з'явилася інформація про кілька десятків курганів та їх груп, два поселення в пониззі ріки, були розкопані частково зруйновані поховання початку раннього бронзового віку і ранньозрубного часу поблизу с. Карпівки Салівської сільської ради (Супруненко, Шерстюк 2009, с. 66-69, 72).

Загальні уявлення про старожитності округи досліджуваної ділянки певною мірою доповнюють і дані мартиролога знищених археологічних пам'яток у зоні гірничо-видобувних робіт навколо Комсомольська (Супруненко, Шерстюк 2006, с. 117-123; 2006 зв.).

Суцільні розвідки в нижній течії Сухого Кобелячка були здійснені у 2008 р. під час проведення археологічної експертизи території під розміщення 4-го відсіку хвостосховища ВАТ «Полтавський ГЗК» та розвідок між сс. Карпівка і Келеберда Кременчуцького району Полтавською експедицією ДП НДЦ «ОАСУ» Інституту археології НАН України. В їх ході виявлене значне скупчення археологічних пам'яток у пониззі річ-

ки (рис. 2-3), зокрема, поселення катакомбної (Петрашівка III), зрубної (Петрашівка III, Роботівка III) та черняхівської (Карпівка I, Петрашівка I, II і IV) культур задовільного стану збереження, а також рештки зруйнованих розмивами кількох багат шарових поселень епох енеоліту – давньоруського часу в околицях Келеберди, в ур. Павлівка і Компанійці (Супруненко, Шерстюк 2009, с. 90).

Крім об'єктів доби бронзи і черняхівської культури, відкриті й місцезнаходження зруйнованих невеликих стійбищ ямно-катакомбного та скіфського часу (наприклад, Роботівка IV). Проте, найбільш масовими пам'ятками пониззя Сухого Кобелячка виявилися кургани. Вони представлені переважно малими та середніми за розмірами групами, зосередженими навколо великих насипів (сс. Карпівка, Махнівка, Петрашівка, Роботівка та Салівка), а також менш значними і більш масовими – з 2-4-х курганів, яких обстежено 12. Всього описано і картографовано 172 кургани та 1 майдан у складі 26 курганних груп, 14 поодиноких курганів, більшість з яких розорюються. На курганах, їх полах чи в окрузі були знайдені 12 гранітних стел доби енеоліту – раннього бронзового віку. Саме за цих робіт виявлений і курган, матеріали розкопок якого публікуються у виданні (*Там само*, с. 91).

Невеликі розвідкові дослідження в окрузі проведені полтавськими археологами і пізніше – у 2011-2012 рр. Так, комсомольським музейником В.В. Лямкіним здійснювалися збори матеріалів поблизу черняхівського селища Карпівка I. А край старого броду через Сухий Кобелячок ним же виявлена унікальна для території України монета – посріблений анонімний дирхем, карбований в місті Алмалику у Південно-Східному Узбекистані за династії Чагатаїдів, датований серединою XIII ст. (658/660 р. Х.) (з приводу цієї знахідки підготовлена публікація В.В. Лямкіна та В.В. Шерстюка).

Під час розвідкових обстежень 2012 р. за 200 м на захід від селища Петрашівка II та дослідженого кургану відкриті рештки чотирьох скупчень кераміки чорноліської культури початкової доби раннього залізного віку, що, вірогідно, належали залишкам житлово-господарських будівель невеликого селища, а на поселенні Петрашівка III виявлені матеріали чорноліської культури.

Таким чином, проведені науково-рятивні розкопки Петрашівського кургану стали закономірним кроком у вивченні старожитностей пониззя Сухого Кобелячка й ознаменували собою початок суцільних дослідницьких робіт в зоні майбутнього спорудження грандіозної гідротехнічної споруди – відсіку хвостосховища Полтавського гірничозбагачувального комбінату.

2. КУРГАНИ У ПЕТРАШІВЦІ

На території сучасного с. Петрашівки розташовані поодинокий насип і група курганів, три поселення доби бронзового віку і черняхівської культури. В околицях населеного пункту знаходяться чотири більші та зовсім невеликі групи переважно розораних курганів, опис і загальна характеристика яких опубліковані (Супруненко, Шерстюк 2009, с. 39-61).

За результатами розвідок вважалося, що досліджений курган входив до складу групи курганів III з п'яти переважно задернованих насипів висотою 0,35-1,00 м і діаметром 16-34 м. Вона знаходилася у південно-східній частині села, на підвищеннях та краях мисів піщаного останця надзаплави правого берега висотою 1,8-3,5 м, поряд з місцем впадіння р. Лизьки до р. Сухого Кобелячка. До складу групи дослідниками були об'єднані дуже розплилі насипи, пошкоджені існуванням населеного пункту і господарською діяльністю його мешканців, один з яких (№ 3) розорювався. Вони були описані і картографовані в ході археологічної експертизи 2008 р. (рис. 4). Під час дослідницьких робіт 2012 р. археологічними методами встановлено, що більшість з цих насипів не мала ніякого відношення до поховальних пам'яток.

Отже, в ході науково-рятивних досліджень 2011 р. розкопаним виявився єдиний, споруджений на панівному підвищенні мису надзаплави курган, що отримав назву – курган 1 у с. Петрашівці (рис. 4: 1). Останні курганоподібні насипи також були досліджені влітку 2012 р. на знос.

За 300-400 м на захід – південний захід від групи III розташована група курганів V. Спочатку вважалося, що до її складу входили дев'ять задернованих насипів, висотою 0,35-1,05 м і діаметром 12-30 м, котрі знаходяться у західній частині села – куток Шевці (Швеці) або Ближня Махнівка, на мису лівого берега правобережної протоки р. Сухий Кобелячок (болота Солоного), висотою 2,0-2,5 м над рівнем заплави. Ці насипи були розкидані своєрідним скупченням вздовж схилів мису у центрі та з широтних боків, серед існуючих будинків та підвищень полишених хат (хатищ). Всі вони здебільшого добре збереглися, крім зруйнованих зведенням сільських помешкань і кладовищами (рис. 5).

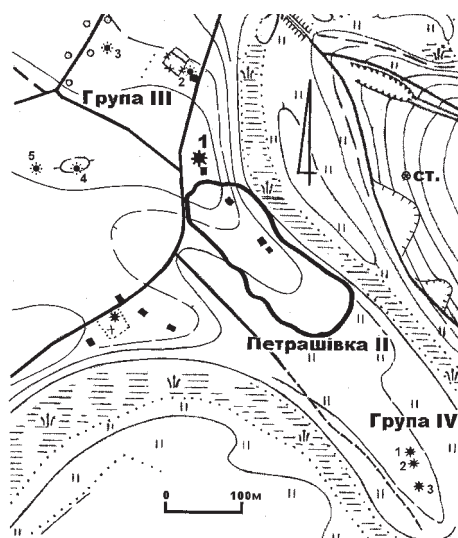

Рис. 4. Петрашівка, с. План розташування груп курганів III і IV та селища Петрашівка II.

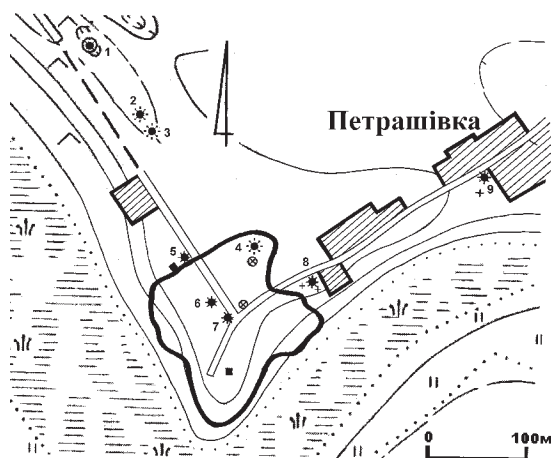

Рис. 5. Петрашівка, с. План розташування групи курганів V та поселення Петрашівка III.

Поверхня мису, над схилами і вздовж них, ближче до центральної частини, зайнята поселенням доби бронзового віку Петрашівка III. Відстань між курганоподібними підвищеннями складає від 50-70 до 100-300 м (Супруненко, Шерстюк 2009, с. 52-57). З курганів та хатищ цієї групи походить найбільша кількість виявлених в окрузі гранітних антропоморфних стел архаїчного вигляду, котрі вдалося виявити на поверхні і які були перетягнуті до підвищень хатищ з сусідніх курганів населенням початку XX ст.

Обмірні дані курганів та курганоподібних насипів зведені до табл. 2.

Влітку 2011 р. у центрі зайнятого кладовищем насипу № 8 групи V, що поріс деревами та кущами, у масиві перевідкладеного викиду по-

Табл. 1

Петрашівка, с. «Група» курганів III

№ п/п	Висота (м)	Діаметр (м)	Стан насипу	Координати насипів (Датум VGS 84)	
				N	O
1	0,90-1,00	31 × 34	Задернований, округлої в плані форми. З поверхні під час розвідок 2008 р. походив уламок ліпної стінки горщика катакомбної культури. Курган розташований поряд із полишеною, проте ще цілою сучасною садибою і допоміжними господарськими будівлями, на північному краю поселення черняхівської культури Петрашівка II.	49°0' 37,831"	33°45' 36,583"
2	0,60	18	Розораний, округлої в плані форми курганоподібний насип, споруджений під основу будівлі фіналу козацької епохи.	—	—
3	0,40	16	Задернований круглий насип ґрунту і будівельних решток від спорудження тваринницької ферми у 1960-х рр.	—	—
4	0,35	10	Задернований курганоподібний насип на місці господарської будівлі 1950-х рр.	—	—
5	0,50	28	Задерновані рештки садиби поч. XIX ст., що мали курганоподібну форму.	49°0' 37,832"	33°45' 36,582"

Табл. 2

Петрашівка, с. Група курганів V

№ п/п	Висота (м)	Діаметр (м)	Стан насипу	Координати насипів (Датум VGS 84)	
				N	O
1	0,60	25 × 30	Розораний і розтягнутий насип кургану, на разі зайнятий городніми насадженнями. На поверхні виявлені уламки ліпного посуду бабинської і зрубної культур бронзового віку. Є свідчення про знахідки під час оранки на насипу крупних плитчастих шматків граніту. Абсолютна висота — 71,2 м.	49°0' 31,273"	33°45' 11,135"
2	0,50	28	Розораний розплилий курган зі знахідками на поверхні уламків ямно-катакомбного ліпного посуду. Використовується під городні насадження.	—	—
3	0,35	17	Частково розораний невеликий курганоподібний насип без будь-яких знахідок нової епохи. Під городами.	49°0' 27,194"	33°45' 15,635"

№ п/п	Ви- сота (м)	Діа- метр (м)	Стан насипу	Координати насипів (Датум VGS 84)	
				N	O
4	1,00	30	Задернований курганоподібний насип, на якому містяться рештки хати XX ст. Поряд із насипом виявлена значних розмірів гранітна антропоморфна стела. Неподалік — погріб, є ями.	—	—
5	0,35	12	Задернований насип під господарську будівлю поч. XX ст., з північного сходу зруйнований дорогою, що встановлено 2012 р. На південно-західній полі росте кілька плодкових дерев.	—	—
6	0,90	25	Задернований курганоподібний насип під господарську будівлю першої половини XX ст. Розташований поряд із масивом невеликих кущів та хатищем. Добре збережений насип новітнього походження досліджений археологічно 2011 р. Під масивом збереглися культурні нашарування зрубно́ї та чорноліської культур.	—	—
7	1,05	12 × 30	Залишки насипу новітнього походження, перерізані дорогою; пошкоджений вибиранням ґрунту, задернований, на полі знайдена гранітна стела, яка використовувалася в якості межового знаку. Досліджений археологічно у 2012 р.	49°0' 22,075"	33°45' 18,558"
8	0,85 -1,00	25 × 27	Розтягнутий спорудженням кладовища курган, зі сплющеною вершиною, на якій є 7 могил початку — третьої чверті XX ст., над однією з яких встановлено монументальний кований залізний хрест 1915 р. У центрі кургану в якості надгробку лежала перевикористана масивна гранітна стела, з пласкою гранню, де розміщене вигравіроване зображення стопи людини, невелика кругла заглибина та новітній напис від 7 лютого 1915 р. Під час зняття стели влітку 2012 р. у центрі кургану зафіксований перетин материкового викиду катакомбного-? поховання, з перекопу якого походив діюритовий шліфований пест.	49°0' 23,371"	33°45' 22,889"
9	1,00	понад 30	Великий курган, розтягнутий спорудженням досі діючого кладовища, з близько 50 могилами. Є знахідки уламків ліпного ямного і зрубного посуду у викидах із сучасних поховань.	49°0' 27,060"	33°45' 31,799"

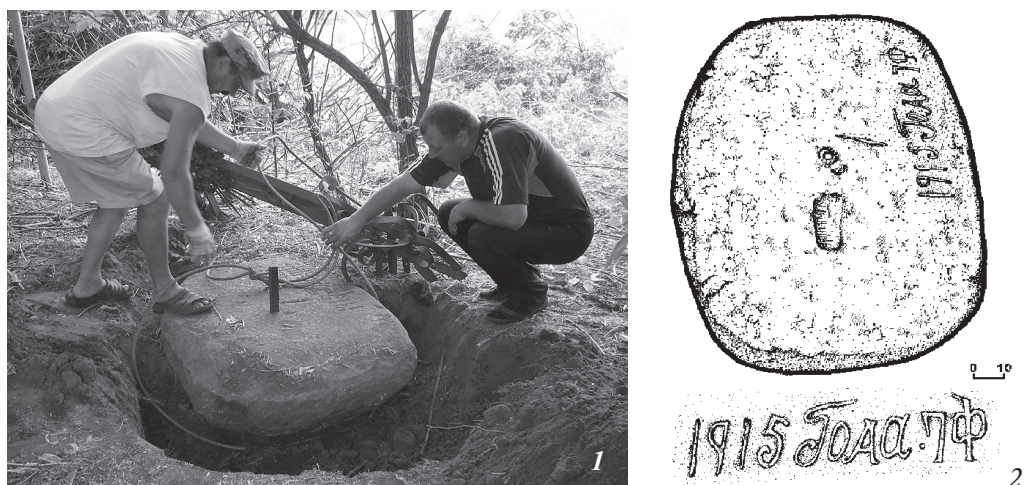

Рис. 6. **Петрашівка, с. Група V, курган № 8.** Стела під час підготовки до транспортування, *серпень 2012 р.* (1). Лицевий бік, прорисовка (2). *Граніт.*

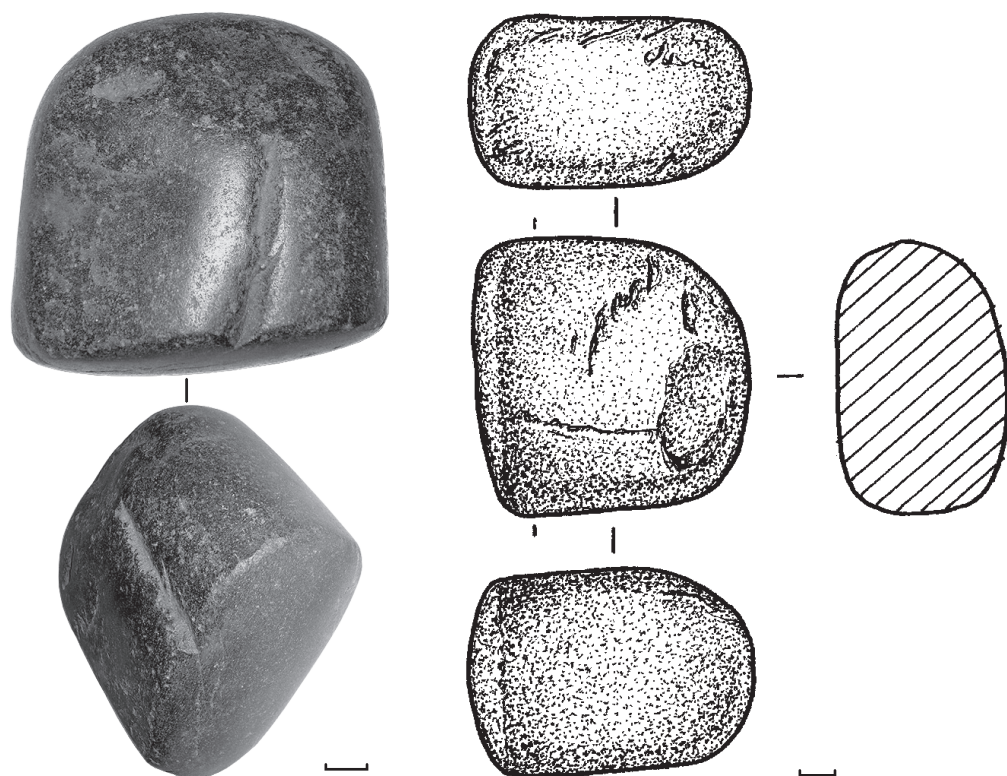

Рис. 7. **Петрашівка, с. Група V, курган № 8.** Полірований пест. *Діорит.*

ряд зі стелою (Там само, с. 47-48, рис. 57, 58, 63; Супруненко 2011, с. 46-48) (рис. 4: 8), виявлений невеликий слощений напівовальний у плані, старанно відшліфований діоритовий пест катакомбної культури, виготовлений з уламка гальки. Висота цього виробу – 6,4-71 см, ширина – 6,4-7,6 см, товщина – 4,3-4,9 см (рис. 7).

Ця знахідка, виявлена біля архаїчної стели, може вказувати на час розміщення на кургані мегалітичної скульптури з виразним іконографічним навантаженням.

Досі ще не досліджені п'ять курганів групи потрапляють до меж ділянки під спорудження відсіку хвостосховища і мають бути розкопані у 2012-2014 рр.

Охарактеризовані кургани – археологічні об'єкти, що засвідчують заселеність пониззя Сухого Кобелячка у віддалені історичні епохи. Наукове значення цих пам'яток дещо зменшується їх частковою розораністю, хоча розміщення за кілька десятків метрів на південь та захід від них зон залягання культурних нашарувань поселень черняхівської, катакомбної та зрубної культур, робить їх досить цікавими в контексті дослідження поховальних старожитностей мікрорегіону (рис. 4-5).

Ландшафт округи розташування археологічних об'єктів – рівнинно-заплавний, вкритий поодинокими підвищеннями надгирлових наливів Сухого Кобелячка. Пагорб тераси зайнятий вздовж країв окремих кущами над берегами річки; східна частина мисоподібних вигинів тераси, разом зі всією територією поряд і насипами курганів, – задернована. Угіддя навколо курганів переважно забур'янені, свого часу (10-20 років тому) використовувалися під городи. За 40-60 м від насипів знаходяться ще існуючі хати мешканців зникаючого села. Підніжжя тераси і береги річки також задерновані, краї їх оточені заростями очерету.

Наявність курганів на території с. Петрашівки є красномовним підтвердженням використання цієї заплавної передстепової території впродовж ряду віддалених історичних епох не тільки для влаштування стійбищ та курганних некрополів, а й для розміщення поселень.

Досліджений курган 1 мав округлу в плані і розтягнуту сегментоподібну у перетині форму. Його схили були пологими, вершина сплюснена внаслідок розорювання. Насип частково розповзся по схилу, а поли зі всіх боків зливалися зі свого часу розораною основою. Курган місцями мав непевно розпізнавані заглибини від вибирання ґрунту, сліди великих нір. Поряд з ним виявлені уламки гончарного посуду XVIII–XX ст., окремі фрагменти стінок ліпних посудин зрубної і черняхівської культур.

3. ПЕТРАШІВСЬКИЙ КУРГАН

Насип знаходився у південно-східній частині села, на краю піщаного мису висотою понад 3,5 м, пануючого над заплавою, на правому березі над місцем впадіння р. Лизьки у р. Сухий Кобелячок (рис. 4). Обстежений під час розвідок 2008 р. та отримав умовний № 1.

Курган розорювався впродовж кінця XVIII — останньої чверті XX ст., на початку XXI ст. отримав новітнє задернування. Мав округлу в плані форму (рис. 8; вкл. I: 1). Нівельована висота — 0,9-1,0 м, діаметр, за обмірами, — 31 × 34 м (рис. 8). Центральна частина виявилася дещо сплющеною внаслідок влаштування городу та погребу у XX ст. Південну полу перекривала хата, зведена після 1948 р., обкладена цеглою пізніше, і рядок кущів та плодових дерев; південно-західну — флігель і забудова з сараїв цієї ж господи. На час досліджень житлове приміщення вже виявилось покинутим (рис. 9; вкл. I: 1).

Насип досліджувався на знос, за допомогою закладання чотирьох траншей (широка північна і три вузьчі — з півдня і півночі), із залишенням трьох широтно зорієнтованих бровок, завширшки 0,5-1,0 м, на яких графічно фіксувалися всі профілі центральної та північної (рис. 8).

У кургані виявлені п'ятнадцять поховань, рештки ще двох зруйнованих захоронень, дев'ять ям, залишки вогнища з виставленими з двох боків гранітними плитами і невелика стела, перекопи новітніх погребів та сміттєвих ям (рис. 8). П'ять поховань і більшість ям відносилися до нового та новітнього часу.

Насип виявився стратифікованим, досить неоднорідним і споруджувався не менше, ніж у шість етапів: з чорного річкового мулу, сіро-чорного та сіро-коричневого поверхневого гумусованого ґрунту, з переважанням лугового чорнозему, супіску та піску. Завершення його зведення припало на фінальну добу середнього бронзового віку. Курган руйнувався переважно з кінця XVIII ст. у зв'язку із заснуванням села, господарською діяльністю його мешканців, а також — у другій-третьій чвертях XX ст.

Стратиграфічні та планіграфічні спостереження. Первинний насип I був споруджений у центральній-східній частині кургану енеолітичними племенами (рис. 8: I). Він мав круглу в плані форму і відзначався більш темним гумусованим ґрунтом масиву та мулистим вмістом основи (пласкою плямою своєрідної «підмазки»), добре читався в обох профілях центральної бровки завдяки чорному мулистому вмісту нижньої частини (рис. 8; 10-11; 13: I). Загальний діаметр цієї споруди в плані не перевищував 7 м, а за висотою первинний курган, вірогідно, досягав 0,3-0,5 м. Швидше за все, цей насип зводився у два етапи. Спочатку споруджувалася кругла в плані, діаметром 6 × 7 м, пласка основа з мулу навколо влаштованої енеолітичної квітнянської кам'яної гробниці-цисти – поховання 3, що не перевищувала за висотою 0,2-0,3 м (рис. 8: п.3). Після побудови кам'яної скрині її перекрили круглим в плані насипом з навколишнього ґрунту і частково мулу.

На північний та південний захід від поховання 3, ближче до західної та південно-західної піл первісного насипу, з рівня стародавнього похованого ґрунту були влаштовані жертвні ями 1 і 4. Поряд із ними на захід від кургану і на північ від ями 4, з'явився ще один – дещо пізніший квітнянський (постмаріупольський) поховальний комплекс у складі двох поховальних споруд (поховань 6 і 7), підсипка над якими й утворила *насип II* дослідженого кургану (рис. 8: II: п.6-7). Перетин цього насипу не надто чітко був помітний у південному профілі центральної бровки і зафіксований у плані за щільністю масиву під час його знімання бульдозером та за вмістом сіро-чорного, з коричнюватим відтінком супіску, отже, до певної міри округлі обриси споруди є реконструйованими (рис. 8: II). Діаметр такого кургану вбачається у розмірах – до 9,5 × 11 м, висота – не більше 0,4-0,5 м. Східною полою він майже прилягав до насипу I, проте був окремою поховальною пам'яткою. Навколо обох описаних курганів решток рівчаків та виямків не простежено.

Вірогідно, у пізньоенеолітичний час біля південної поли насипу II було впусcene ще одне, ймовірно, дитяче поховання (яма 7) (рис. 8: я.7; 12-13), чітких підстав для атрибуції якого не отримано через мінімальну кількість знахідок у заповненні. До появи такого припущення схилила зафіксована у південному профілі 1-ї південної бровки стратиграфічна ситуація та смуга сіро-чорного супіску з білими мінеральними включеннями, що нагадувала перетин стародавнього насипу. Цілком можливо, що невеликий енеолітичний курган був споруджений біля двох вже існуючих (*насип III*). Діаметр цього насипу не перевищував 6,5 м, а за висотою курган навряд-чи здіймався більше ніж на 0,3-0,4 м (рис. 8: III; 12; 101).

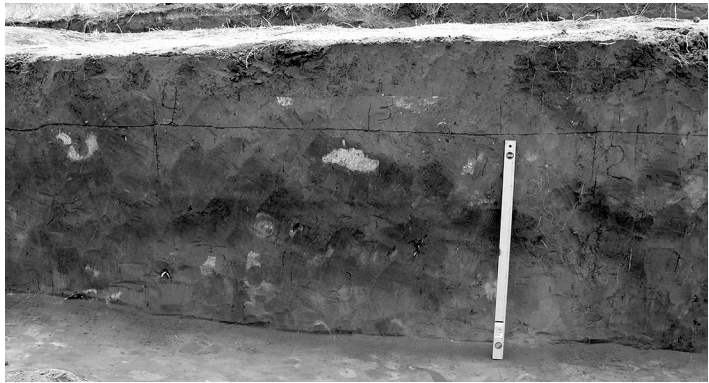
Між зверненими до заходу полами насипів II і III було впусcene ямне захоронення 10, зі влаштуванням якого була пов'язана конструктивна

Рис. 9. Курган 1.
Північний профіль
центральної
бровки.
У центрі –
мародерський перекоп
над похованням 4.

Рис. 10. Курган 1.
Північний профіль
центральної бров-
ки. Фрагмент.
Помітний масив
первинного насипу I.

пов'язується спорудження чергового *насипу IV* кургану, складеного з поверхневого супіску, «стягнутого» в основі від розповзання кільцем мулистих дернин. До речі, західна пола насипу IV з часом все ж розповзлася. Принаймні, сліди такого осування відзначені у північному профілі 1-ї південної бровки (рис. 13). Конструктивні прийоми зі «стягування» насипів кільцем мулистих дернин для будівельників катакомбних курганів неодноразово фіксувалися під час досліджень в окрузі (Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артем'єв, Маєвська, 2005; Супруненко 2007).

Добре простежені обриси кургану IV округлої в плані форми. Діаметр цього насипу становив $18,0 \times 20,5$ м, а висота – $0,6-0,7$ м (рис. 8: IV; 13). Зі влаштуванням поховання 11 пов'язується дугоподібний за обрисами материковий викид завтовшки $0,10-0,15$ м на рівні стародавнього похованого ґрунту, що частково перекривав і північну полу кургану II (рис. 8: п.11).

За середнього бронзового віку північна пола насипу IV стала місцем влаштування інгульського катакомбного поховання 13 (рис. 8: п.13). З цим захороненням, певно, варто пов'язувати появу двох парних жер-

Рис. 11. Курган 1.
Північний профіль
центральної
бровки.
Внизу помітна східна
пола первинного на-
сипу I.

Рис. 12. Курган 1.
Південний профіль
1-ї південної
бровки. Насипи
III, IV і V, яма 7.
В.В. Лямкін.

товних ям (ями 5 і 6) поряд із південно-східною полою насипу IV, а також влаштування вогнища з двох гранітних каменів-плит на відстані в 1,5 м від ям, і побудова чергового *насипу V* з щільного поверхневого супіску, що мав майже круглу в плані форму (рис. 8: *V*). Діаметр цього насипу становив 26,0-27,5 м, а висота — не перевищувала 0,7 м (рис. 13).

До південної поли насипу V було впущене поховання 14, з яким можна пов'язувати встановлення поряд із катакомбою невеликої гранітної стели 1 та скупчення каміння на кшталт поминального вітваря (Супруненко, Шерстюк 2011, с. 303) (рис. 8: *ст.1*), великий за площею (9 × 16 м), проте досить тонкий, материковий викид (від 2-3 до 10 см), котрий видовженим напівовалом перекрив в широтному напрямку південну полу кургану (рис. 8; 13).

До південної поли існуючого насипу V був здійснений впуск ще одного погано збереженого катакомбного поховання 15 (рис. 8: *п.15*), що спричинило зведення чергового *насипу VI*, розповзання якого й утворило рештки дослідженої поховальної споруди, яка пізніше, напевне, вже не досипалася.

До існуючого насипу за доби пізнього бронзового віку здійснювався впуск зрубних поховання-кремації 8 і зруйнованого перекопом окопу ще

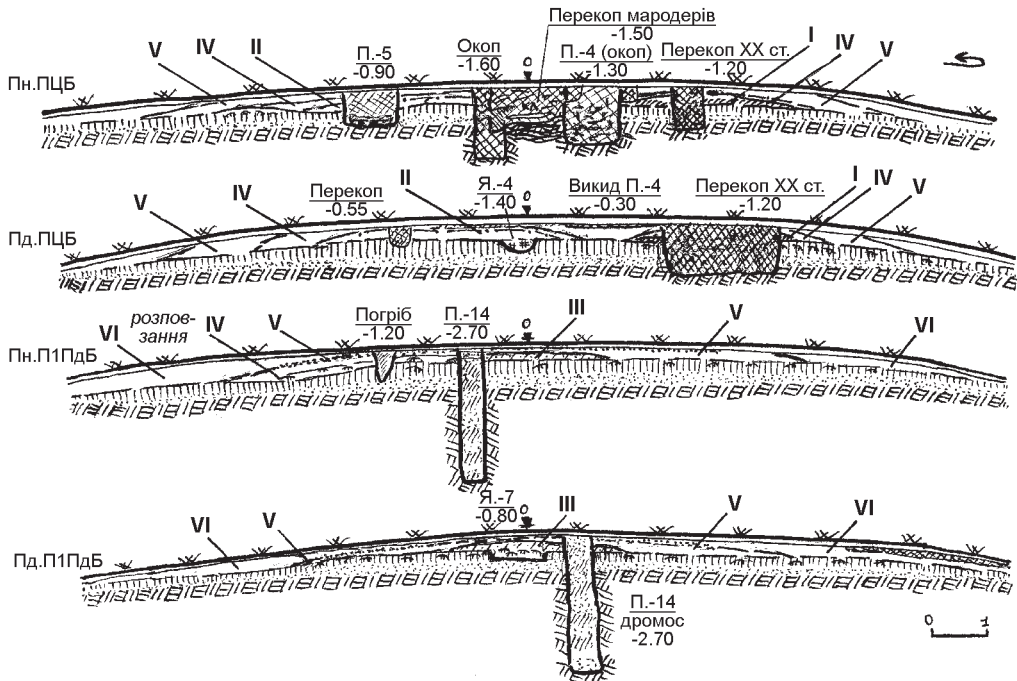

Рис. 13. Курган 1. Профілі бровок.

одного захоронення (поховання 4), а за початкової доби раннього залізного віку — поховання 1, влаштованих в центрі та зі східного боку від вершини (рис. 8: *пн. 1; 4; 8*). Досипки у зв'язку з цими захороненнями, вірогідно, мали суто локальний характер й істотно не впливали на розміри кургану. Це стосувалося й прояви на південній полі кургану об'єктів, пов'язаних із життєдіяльністю сусіднього черняхівського селища наприкінці раннього залізного віку (яма 8 та знахідки гончарного посуду пізньоримського часу в пізніших ямах) (рис. 8: *я.8*). Краше збереглася невелика ямка з вуглинями у похованому ґрунті, слідами попелу та кількома гончарними черепками, що могла належати існуючим на південь від сучасної хатньої будівлі культурним нашаруванням селища пізньоримського часу. Розкопки краю поли і передкурганного простору з цього боку були обмежені існуванням житлової будівлі.

У другій половині XVIII ст. ближче до центру, з півночі, в насип було впушене поховання нового часу — захоронення 2, здійснене у дощатій труні (рис. 8: *п.2*), а пізніше, в кінці XVIII — на початку XIX ст., насип став місцем влаштування невеликого кладовища українського населення, — поховання 5, 9 і 12 (рис. 8: *пн. 5; 9, 12*). З існуванням з пів-

нічного боку від кургану садиби кінця XVIII — початку XIX ст. можна пов'язати спорудження двох господарських ям різних розмірів (ями 2-3), розмішених ланцюжком ближче до північно-західної поли у напрямку північний схід — південний захід (рис. 8: я.2-3), влаштування погребу з рештками копильні, а також спробу проникнення до кам'яної цисти поховання 3 (зняття однієї з плит перекриття з південного боку і перекопування заповнення, датоване знахідками уламків скла та гончарного посуду кінця XVIII ст.).

На початку вересня 1941 р. в центрі кургану з'явилися стрілецькі окопи. В більшому з них місцеві жителі вмістили останки двох бійців-артилеристів Червоної Армії (молодшого офіцера і солдата), які невдовзі були зриті мародерами в пошуках обмундирування і зброї (рис. 8: п. 4; 9-10; вкл. I: 2-3). Сліди діяльності мародерів позначені наявністю залишків материкового викиду з ями, що лежав в центрі кургану під орним шаром і мав розміри близько 3×5 м, та широтно спрямованого перекопу між окопами ($0,7 \times 1,3$ м), що досягав глибини 1,2-1,3 м (рис. 8: *мародер. перекоп*). Про наявність солдатської могили невдовзі забули, а її місце не спричинило вагань у виборі ділянки для спорудження на південній полі кургану нової селянської хати. З життєдіяльністю мешканців цієї садиби пов'язані кілька новітніх перекопів у південно-східній полі, з боку хати. Більш ранішими (першої половини XX ст.) є кілька зафіксованих круглих у плані ям.

Отже, дослідження кургану стало не тільки вимушеним пам'яткоохоронним заходом у зв'язку із майбутнім влаштуванням відстійника хвостосховища, а й суто охоронним, що мали на меті шляхом рятівних розкопок зберегти інформацію про до певної міри зруйновану поховальну пам'ятку.

Насамкінець, окреслимо загальну стратиграфічну ситуацію на місці спорудження кургану 1. Під масивами насипів I-III та IV-VI, на невеликому підвищенні мису (в межах 0,20-0,30 м) у центрі, залягав похований ґрунт — сіро-чорний щільний гумусований супісок, товщиною 0,3-0,6 м, часом з яскраво-чорними включеннями гумусу, нижче під ним — передматериковий пісок сіро-жовтого кольору (прошарок у 0,4-0,5 м), а під ним — материковий палевого кольору намивний пісок, умовно прийнятий за материк (рис. 8).

Знахідки з масиву насипу. В ході розкопок у масиві насипу V кургану, поблизу його північної поли, під дерновим (колишнім орним шаром) та на глибинах 0,75-0,90 м від УЦ були виявлені окремо певні знахідки:

1) *фрагмент* стінки ліпної *посуди*ни із внутрішньою заглаженою поверхнею та домішками органіки в щільному тісті, розміром $3,2 \times 4,1$ см (рис. 14: 3), доби енеоліту;

2) уламок прямого короткого вінця з манжетоподібним потовщенням від великого ліпного *горщика*, з діаметром верхньої частини не менше 32 см, із заглаженою поверхнею та домішками вигорілої черепашки в тісті. Розміри — $1,7 \times 1,9$ см (рис. 14: 1; 15); катакомбна культура;

3) *фрагмент* денця великої ліпної *посудини* з домішками піску в тісті. Внутрішня поверхня — зі слідами крупногребінцевого загладжування. Розміри — $3,6 \times 4,2$ см; катакомбна культура (рис. 14: 4);

4) невеликий *скол кременю* з кіркою патини. $0,9 \times 2,0 \times 2,9$ см (рис. 14: 2); середній бронзовий вік-?.

У масивах того ж насипу V та насипу VI, вздовж його північно-західної поли, під колишнім орним шаром на глибинах 0,35-0,40 м від УЦ, переважно на відстані 2-4 м один від одного, знайдені:

1) *фрагмент* стінки ліпного *горщика* із гребінцево заглаженою поверхнею, прикрашений видовженими наколами, що містив у щільному тісті домішки дрібного піску (рис. 16: 1; 17: 1). $2,4 \times 3,5$ см; катакомбна культура;

2) уламок вінця глибокої ліпної *миски* відкритого типу із заглаженою поверхнею, прикрашений пальцевими защипами по краю (рис. 16: 2; 17: 2), з домішками піску і перегорілої черепашки в щільному тісті; $2,3 \times 3,2$ см; катакомбна культура;

3) *фрагменти* стінок ліпного *горщика* дрібні, із заглаженою поверхнею, з домішками жорстви в щільному тісті. $1,2 \times 2,9$ і $1,8 \times 3,0$ см (рис. 17: 4); зрубна культура;

4) уламок стінки ліпного *горщика* із лискованою поверхнею та домішками жорстви в щільному тісті. $1,7 \times 3,5$ см (рис. 17: 3); зрубна культура-?.

З основи насипу IV кургану походить найбільш цікавий енеолітичний уламок кераміки. Він виявлений за 8,5 м на південний захід (кут 227°) на глибині близько 0,7 м від УЦ (рис. 8: к). Неподалік знайдена розкришена кістка ссавця, що залягала в заповненні ями 9 (рис. 8: я. 9). Знахідка — *фрагмент* прямозрізаного вінця товстостінної ліпної *корчаги*, із заглаженою поверхнею сірого кольору, прикрашеної по пласкому зрізу сітчастим візерунком з відбитків пунктирного штампугу у вигляді смужки ромбів, під вінцем ззовні — скошеними вправо відбитками того ж штампугу (рис. 18). Пористе тісто посудини містить сліди вигорілої органіки і мушель річкових молюсків. Розміри уламка — $1,5 \times 1,8 \times 4,2$ см; реконструйований діаметр вінця корчаги — понад 30 см.

Нижче наводимо описи досліджених комплексів та окремих об'єктів під насипом.

Поховання 1 (раннього залізного віку, впускне) здійснене за 2,05 м на північний схід (кут 42°), на глибині 0,4 м від УЦ (рис. 8: п.1). Впущене

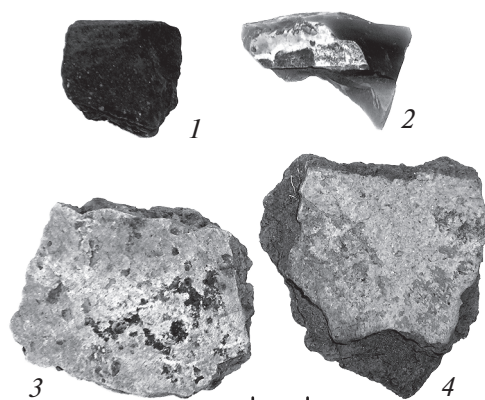

Рис. 14. Курган 1. Насип, північна поля. Знахідки. Кераміка (1, 3-4), креміль (2).

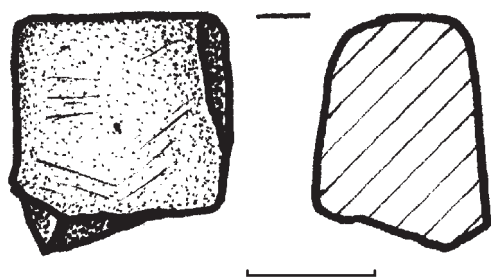

Рис. 15. Курган 1. Насип, північна поля. Вінець ліпного горщика.

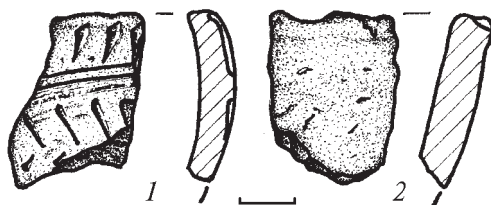

Рис. 16. Курган 1. Насип, скупчення 2. Уламки ліпного посуду.

Рис. 17. Курган 1. Насип, скупчення 2. Уламки ліпного посуду.

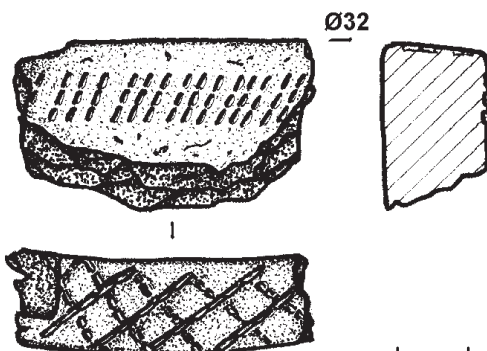
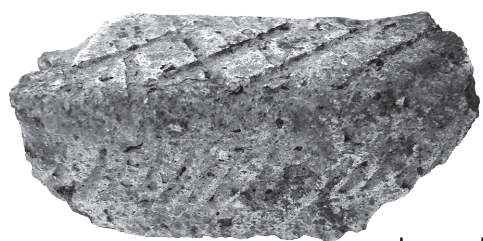

Рис. 18. Курган 1. Насип, південно-західна поля. Уламок вінця ліпної корчаги.

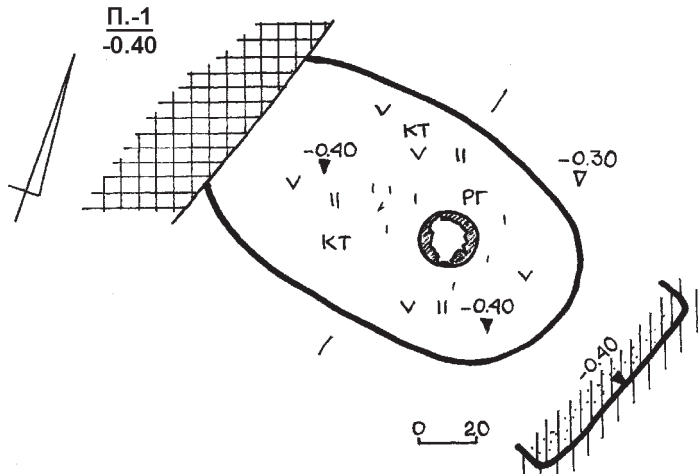

Рис. 19. Курган 1.
Поховання 1. План.

з верхньої частини насипу VI, досліджувалося з глибини 0,3 м (рис. 19; вкл. II: 1). Виявлене за темносупіщаним заповненням невеликої ями, слідами попелу і скупченням розтягнутих землериями та збережених в уламках кісток скелету людини, а також частково кальцинованих кісток тварини.

Яма мала підовальну, ближче до прямокутної зі скругленими кутами в плані форму, розміри – $0,8 \times 1,3$ м (площу – близько 1 м^2). Була зорієнтована довшою віссю з північного заходу на південний схід (рис. 19). Стінки в основі прямовисні, дно – рівне. Західна частина була пошкоджена перекопом окопу 1941 р.

Посеред ями, зі зміщенням до південного сходу, стояв ліпний горщик, навколо якого відзначені рознесені землериями кальциновані кістки тварини та уламки трубчастих кісток *чоловіка* у віці 40–45 років. З північно-західного боку у заповненні знайдені два фрагменти кісток ноги вівці або кози свійської, кілька вуглин, рештки деревного тліну й уламки залізного ножа (рис. 19).

Під цими останками на дні виявлені невиразні залишки тліну підстилki рослинного походження. Заповнення нижньої частини ями було однорідним – сіро-коричневим супіщаним. До ями, вірогідно, потрапив ґрунт викиду, виїнятий під час її спорудження.

Знахідки. 1. Частина *розвалу* ліпного *горщика* із загладженою поверхнею, виділеною шийкою, кулястим тулубом, звуженим до придення, на плитчастій основі з утором, домішками жорстви, кварциту і піску в щільному тісті, давніми округлими сколами на поверхні (рис. 20; 21: 1). Вінця і шийка втрачені через розорювання поверхні кургану. Збереже-

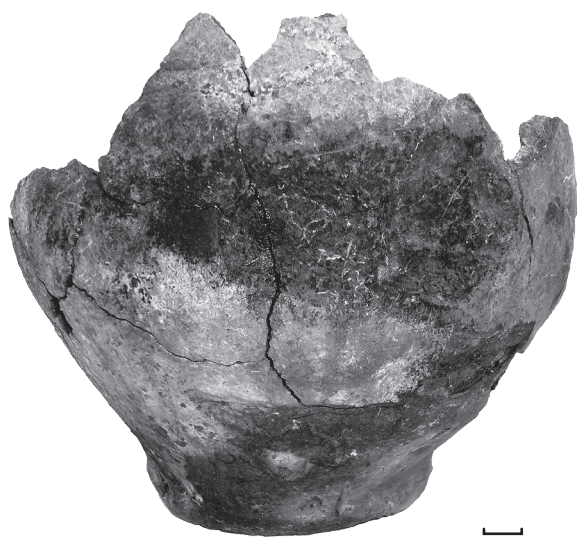

Рис. 20. Курган 1.
Поховання 1.
Частина ліпного горщика.

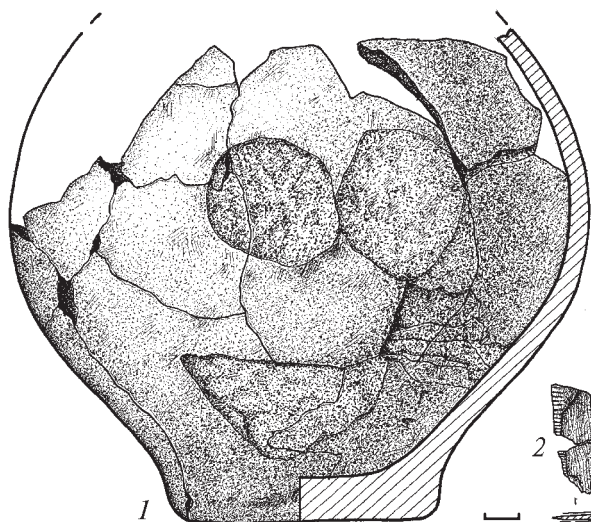

Рис. 21. Курган 1.
Поховання 1.
Знахідки. Рештки
ліпного горщика (1)
та уламки залізного
ножа (2).

на висота — 16,7 см; діаметр тулуба — 15,2 см; діаметр дна — 8,3 × 8,5 см. Склеєний з уламків (рис. 21: 1).

2. *Фрагменти леза залізного ножа*, з відбитками дерева та вичиненої шкіри, поверх якої помітні фіолетові сліди окислів срібла від декору піхов (рис. 21: 2). В 2-х уламках. Загальна довжина обох — 2,6 см; ширина леза — 1,2 см; його товщина по спинці — 0,35 см.

Поховання належить до числа впускних захоронень в насипу кургана, влаштованих чорногорівськими племенами початку раннього залізного віку за киммерійської епохи.

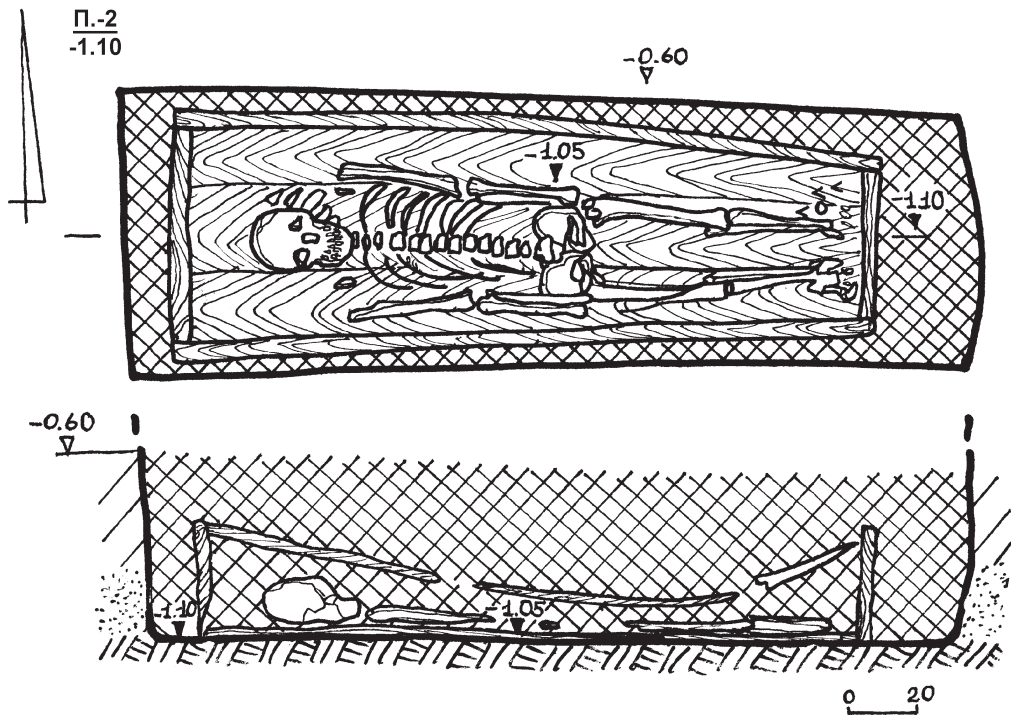

Рис. 22. Курган 1. Поховання 2. План і перетин.

Поховання 2 (XVIII ст., впускне) виявлене за 3,7 м на північ (кут 0°), на глибині 1,05 м від УЦ (рис. 8: п.2). Впущене з рівня поверхні насипу VI, досліджувалося з глибини 0,6 м від УЦ (вкл. II: 2).

Містилося в прямокутній широтно видовженій в плані ямі, з незначно скругленою східною стінкою та невеликим розширенням із західного боку. Її розміри – 0,70-0,85 × 2,40 м (площа – 1,9 м²) (рис. 22). Заповнення ями мішане, супіщане. В ньому трапилося кілька уламків стінок гончарного посуду кінця XVIII ст., розписаних ангобами.

Посеред ями розмішувалася домовина, виготовлена з дошок завтовшки 4-5 см. Вона мала розширення із західного боку. Покришка труни з трьох дошок просіла всередину і збереглася погано. Дно, котре утворювали три повздовжні дошки завширшки 22-24 см і товщиною близько 3 см, збереглося краще. Розміри домовини: довжина – 2,0 м, ширина – 0,5-0,7 м, висота – 0,3 м. Труна виготовлялася без застосування залізних цвяхів (на дерев'яних шипах).

У труні, зміщеним до східного боку, знаходився скелет похованого – чоловіка, у віці 35-40 років, що зберігся в анатомічному порядку. За положенням кісток визначена позиція: випростано на спині горілиць,

головою на захід (рис. 22). Руки викладалися вздовж тулуба, ноги — випростано, дещо розведеними в стопах.

На дні, поверх дощок, відзначений невиразний текстильний тлін, в ногах — зотліла шкіра від взуття. Інших знахідок не виявлено.

Поховання датується кінцем XVIII ст. і належить до числа могил присадибного кладовища однієї з селянських родин.

Поховання 3 (неолітичне, основне для насипу І) відкрите за 5,1 м на схід (кут 42°), на глибині 0,3 м від УЦ (рис. 8: п.3). Влаштоване на рівні залягання мулистий підсипки і стародавнього похованого ґрунту підвищення край схилу тераси, досліджувалося з глибини 0,30 м від УЦ (вкл. II: 3).

Містилося у підпрямокутній, точніше, п'ятикутній в плані кам'яній *гробниці-цисти*, складеній з плит та брил сірого граніту і перекритій стелоподібними плитами з того ж каменю, зорієнтованій за довшою віссю майже в меридіональному напрямку (рис. 23-25; вкл. II: 4-5). Цисту утворювали поставлені чи викладені у ближчому до вертикального положення плитчасті блоки рваного граніту, простір між якими був заповнений меншим камінням переважно аморфних форм. Гробницю перекривали три товсті стелоподібні плити: дві — прямокутної форми зі скругленими кутами, одна — п'ятикутна, як виявилось, зміщена від попереднього положення наприкінці XVIII ст. (рис. 25-27; вкл. II: 4-6). Для встановлення гранітних каменів стінок цисти у ґрунті пагорбу відкопувалися канавки по контуру споруди шириною 0,25-0,80 м і завглибшки 0,25-0,30 м або 1,20-1,25 м від УЦ, заповнені сіро-чорним за кольором щільним супіском, інколи — з уламками ліпного посуду та вуглинями. Вага використаних каменів становила — від 1-5 до 220-250 кг (найважчі — плити перекриття). Верхня частина плит-стел перекриття залягала на глибині — 0,3-0,4 м, каменів стінок гробниці — 0,4-0,5 м, а їх основа — 1,20-1,25 м від УЦ (рис. 25-30; вкл. II: 4-6; III: 1-4).

Наведемо порядковий опис та розміри елементів кам'яної конструкції *основи гробниці*, тобто, умовно її стінок (починаючи від північної плити, за годинниковою стрілкою, — *форма, висота, довжина, ширина*): 1) тонка плита підпрямокутних обрисів з оббитими краями, взята з поверхневих відслонень, з вивіреною з одного боку гладкою поверхнею, звернутою до середини гробниці; $0,75-0,87 \times 1,13 \times 0,06-0,11$ м; 2) кутовий рваний камінь (північно-східний кут) аморфно-підтрикутних обрисів; $0,26 \times 0,24 \times 0,25$ м; 3) п'ятикутної призматичної форми брила рваного граніту зі вкрапленнями діоритових прожилок, з пласкою верхньою поверхнею; $0,70 \times 0,55 \times 0,41$ м; 4) нерівномірно видовжений рваний блок граніту з поверхневих відслонень, однією більш-менш рівною вивіреною гран-

Рис. 23-24.
Курган 1.
Поховання 3.
Плити перекриття
гробниці на рівні
зачистки.
Зі сходу та півдня.

ню, зверненою у зовнішній бік; $0,82 \times 0,98 \times 0,26-0,34$ м; 5) видовжений плитчастий рваний блок сірого граніту з оббитими кромками, що утворював південно-східний кут цисти; $0,78 \times 0,72 \times 0,28-0,31$ м; 6) підтрикутний в плані, розширений донизу рваний камінь з пласкою основою (південно-західний кут); $0,81 \times 0,74-0,80 \times 0,53-0,60$ м; 7) дещо скруглений в плані рваний блок з однією рівною вивітреною площиною, зверненою до середини гробниці; $0,78 \times 0,71 \times 0,44$ м; 8) масивний і найважчий в основі гробниці нерівномірної товщини плитчастий уламок, з однією рівною вивітреною поверхнею, зверненою до середини цисти; $0,88 \times 1,16 \times 0,14-0,34$ м; 9) кутовий (північно-західний кут) округлий камінь з відслонень без помітних слідів обробки, використаний в якості опори для встановлення двох плит граніту; $0,18 \times 0,12-0,15 \times 0,08-0,10$ м (рис. 30). Простір між стиками плит, нерівностями великих рваних каменів закладався здебільшого сколотим під час встановлення стінок гробниці гранітним щебенем і дрібними уламками каменю розміром від $0,03 \times$

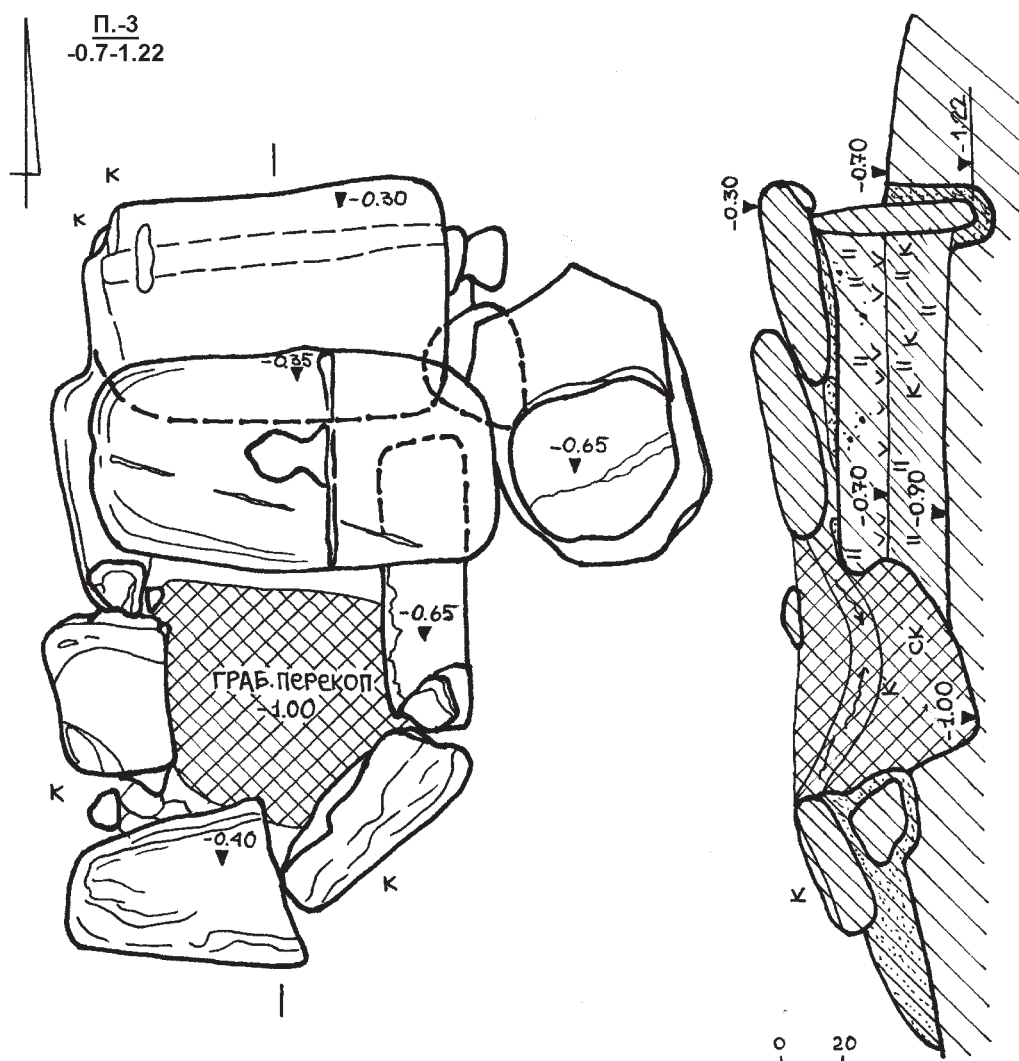

Рис. 25. Курган 1. Поховання 3. План перекриття гробниці-цисти та її перетин.

0,10 × 0,05 до 0,07 × 0,20 × 0,12 м. Таких збережених (що не розкришилися) більш-менш виразних каменів було 12 (рис. 23-32; вкл. II: 5-6; III: 1-4).

Опис і розміри кам'яної конструкції перекриття гробниці (з півночі на південь, форма, висота, ширина, товщина, особливості): 1) прямокутна плита зі скругленими кутами, з плоскою основою сколу з поверхневих відслонень, вивітреною й оббитою, здебільшого ближче до кутів, зовнішньою поверхнею, підпрямокутним давнім сколом на одному з кутів

Рис. 26.
Курган 1.
Поховання 3.
Гробниця-циста.
Стан збереження.
Зі сходу.

Рис. 27.
Курган 1.
Поховання 3.
Гробниця-циста.
Розчистка.
В.В. Лямкін.
З південного заходу.

(рис. 25; 27; вкл. II: 4; III: 2). За формою блоку, плита відповідає обрисам стел з округлим головним виступом, типу III В, за Є.Ю. Новицьким (Новицький 1990, с. 22, 24, табл. I); $1,16-1,20 \times 0,70-0,76 \times 0,14-0,16$ м; 2) прямокутна плита зі скругленими кутами, з пласкою сколотою основою, вивітреною й оббитою ближче до кутів зовнішньою поверхнею. На ній помітна смуга вивітрювання (до рівня вміщення у ґрунт в якості стели), від якої опускається рельєфне (не збите під час обробки) поверхнєве розширене фалічне зображення довжиною $0,26$ см і висотою (в рельєфі) $0,8-1,2$ см (рис. 25; 27; вкл. II: 4; III: 2). За формою блоку, плита відповідає обрисам стел з округлим головним виступом, типу III В, за Є.Ю. Новицьким (Там же, с. 22, 24, табл. I); $1,30 \times 0,64-0,68 \times 0,12-0,17$ м. Друга

Рис. 28.
Курган 1.
Поховання 3.
Гробниця-циста.
Процес
розчистки.
З півдня.

Рис. 29.
Курган 1.
Поховання 3.
Гробниця-циста.
Деталь. Стело-
подібна плита,
зміщена у XVIII ст.
з перекриття.
Зі сходу.

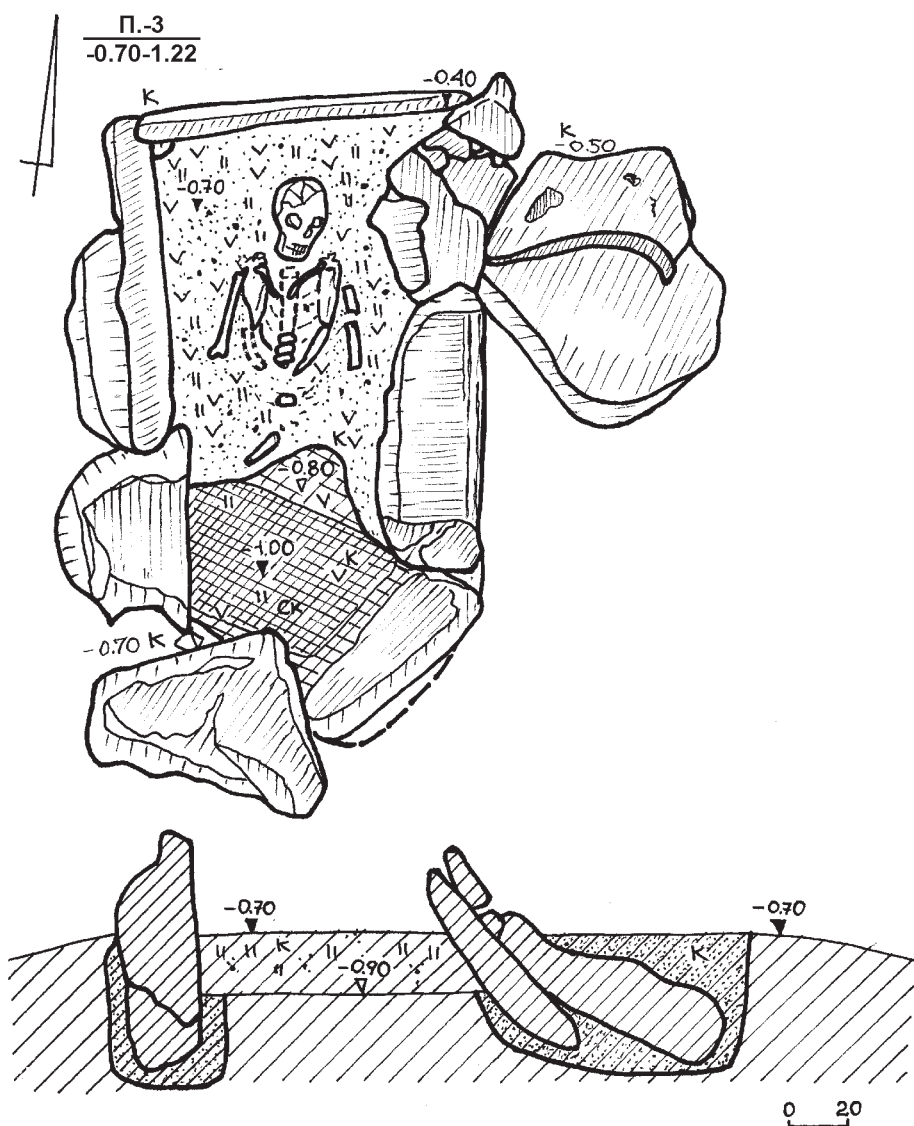

Рис. 30. Курган 1. Поховання 3. План нижньої частини гробниці-цисти та її перетин.

плита на 1/5 частину перекривала з південного боку першу на перекритті цисти; 3) зміщена зі свого попереднього положення над південною частиною гробниці у північно-східний бік ще одна масивна п'ятикутна плита, з оббитими і вивітреними краями, з рельєфним природним уступом на зовнішній пласкій поверхні (рис. 29; вкл. II: 5), подібна до стел із

загостреним верхнім краєм, типу II Б, за Є.Ю. Новицьким (*Там же*, с. 22, 23, табл. I); $0,92 \times 0,76-0,80 \times 0,12-0,22$ м.

Загальні зовнішні розміри цисти — $1,45 \times 2,38$ м, розміри внутрішнього обсягу — $1,72-1,80 \times 0,62-0,96$ м, площа внутрішньої частини гробниці — близько $1,1$ м²; зовнішні розміри канавок під встановлення плит стінок гробниці — $2,15 \times 2,40$ м (рис. 30; 32; вкл. III: 4). Розміри цисти з переміщеною плитою перекриття — $2,10 \times 2,65$ м, висота гробниці від основи — $0,72-0,83$ м.

Заповнення цисти виявилось темносупіщаним і досить щільним. Воно містило два чітко відділені тонким піщаним прошарком шари рівномірної потужності — по $0,18-0,19$ м. Верхній шар заповнення складав просипаний між щілинами каменів коричнево-сірий супісок з гранітною крихтою від плит перекриття, окремими вуглинами і крупинками яскраво-червоної і рожево-червоної вохри (рис. 25). Під ним містилося досить рівне дно гробниці, на якому і було розміщене поховання (рис. 32). Нижче, під тонким (1-2 мм) шаром світлого материкового піску, залягав мішаний супіщаний ґрунт світло-сірого і коричнюватого кольорів з численними вуглинами, тонкими горілими гілочками та стеблами болотяної рослинності, уламками ліпного посуду, окремими шматками кісток дитячого скелету (рис. 30), фрагментами черепа дитини, які можна розглядати як рештки тризнової відправи і супутньої влаштуванню поховання пожертви або ж як залишки зруйнованого влаштуванням гробниці ранішого дитячого поховального комплексу. Переважна більшість уламків енеолітичної кераміки походила саме з цього шару вирівнювання дна й ущільнення встановлених елементів кам'яної конструкції тільки-но спорудженої гробниці і не мала слідів окатаності. До речі, цей шар був подібний за кольором, а місцями ідентичний засипці кам'яних блоків в канавках.

Південна частина заповнення була певним чином перемішаною, зритою на площі близько $0,5 \times 0,7$ м. До перекопу вели також кілька нір дрібних землерийів, а стелоподібна плита перекриття над ним виявилася відсутньою (рис. 25; вкл. II: 6; III: 3). Її свого часу змістили з попереднього положення на північний схід — на $1,2$ м — і кинули поряд із цистою (вкл. III: 4). Вміст перекопу, глибиною близько 1 м від УЦ, засвідчував, що тут здійснювалися пошуки якихось «дорогоцінних» предметів. А в зритому ґрунті знайдена стінка сіроглиняної гончарної посудини другої половини XVIII ст. та уламок зеленого гутного пляшкового скла (рис. 30), котрі вказували на час проникнення до гробниці.

Захоронення було влаштоване для чоловіка у віці 35-40 років з невідомим зростом, останки якого збереглися більше ніж наполовину (рис. 30; 33; вкл. III: 4). Його рештки у надто струхломому стані були пред-

Рис. 31.
Курган 1.
Поховання 3.
Демонтаж плит
перекриття
гробниці.
Зліва направо:
*В.В. Лямкін,
О.В. Сидоренко,
С.В. Хорєв, В.О. Петров.*

Рис. 32.
Курган 1.
Дно поховання 3,
підсіпка.
З півдня.

Рис. 33. Курган 1. Залишки поховання 3. З півдня.

ставлені переважно уламками кісток і скупченнями кісткового тліну, що вказували на випростану на спині горілиць позицію, вірогідно, з незначно підігнутими ногами, положення яких остаточно не встановлене через руйнування залишків скелету перекопом (рис. 30). Місцезнаходження плечових кісток рук вказує на їх розташування вздовж тулуба (рис. 33). Інших відомостей щодо пози небіжчика не отримано.

Майже все дно могили встилав тонкий шар зотлілих решток кори (вірогідно, берести), поверхня якої була всуціль всипана буро-коричневою вохрою, помітною і на кістках скелету. У північно-західному кутку цисти знаходилася округла пляма яскраво-червоної вохри діаметром 10×11 см і товщиною 0,5 см (рис. 30: 1). Поряд з нею та на кістках відзначені кілька невеликих грудочок такої ж вохри розміром від $0,2 \times 0,3 \times 0,3$ до $0,5 \times 0,4 \times 0,8$ см та вохристі шматочки залізистого кварциту (рис. 30). Зі знахідок у заповненні поховання трапився єдиний невеликий уламок стінки ліпної посудини (рис. 30: κ).

Більша кількість знахідок містилася у підстилаючому дно могили шарі «ущільнення» деталей гробниці. Звідси походило більше десятка уламків ліпного посуду з чіткими сколами (рис. 30), крупинки яскраво-червоної вохри, дрібні шматочки мушлів річкових черепашок, численні вуглини, сколи емалі молочних зубів і уламки черепа *дитини* у віці 6-7 років.

Знахідки. 1. Уламок шийки ліпного *горщика* із горизонтально заглаженою гребінцевим штампом поверхнею, прикрашеного нанесеними відбитками п'ятиелементного гребінцевого штампу двома смугами високого зигзагу, між яким вміщені скошені у вигляді бахромі відтиски того ж штампу (рис. 34: 1; вкл. III: 5: 1). В тісті – органіка, білі волоски і сліди вигорілих мушель. Розміри – $2,4 \times 2,7$ см. Походить із заповнення поховання 3.

2-7. *Фрагменти* стінок ліпного *горщика* зі вкритою ялинковими відбитками дрібнозубчастого гребінцевого штампу зовнішньою та заглаженою внутрішньою поверхнями (рис. 34: 3; вкл. III: 5: 13, 10-12, 15), з крихким пористим тістом з домішками мушель, білих волосків і вигорілої органіки сірого кольору. 6 уламків. Розміри – від $0,9 \times 1,3$ до $2,2 \times 2,4$ см. Походять із підсипки під похованням.

8-11. *Уламки* стінок (2 од.) і плаского денця (2 од.) ліпного *горщика* із заглаженою поверхнею, з пористим тістом з домішками мушель та вигорілої органіки сірого кольору, ангобованого сумішшю глини брудно-коричневого кольору (рис. 34: 2; вкл. III: 5: 1, 4-5, 8). 4 уламки. Розміри – від $1,3 \times 1,8$ до $4,1 \times 4,2$ см. Виявлені у підсипці гробниці під похованням та заповненні канавок від спорудження гробниці.

12-15. *Фрагменти* стінок (3) та плаского денця (1) ліпного *горщика* із вкритою гребінцевими розчосами внутрішньою і заглаженою зовніш-

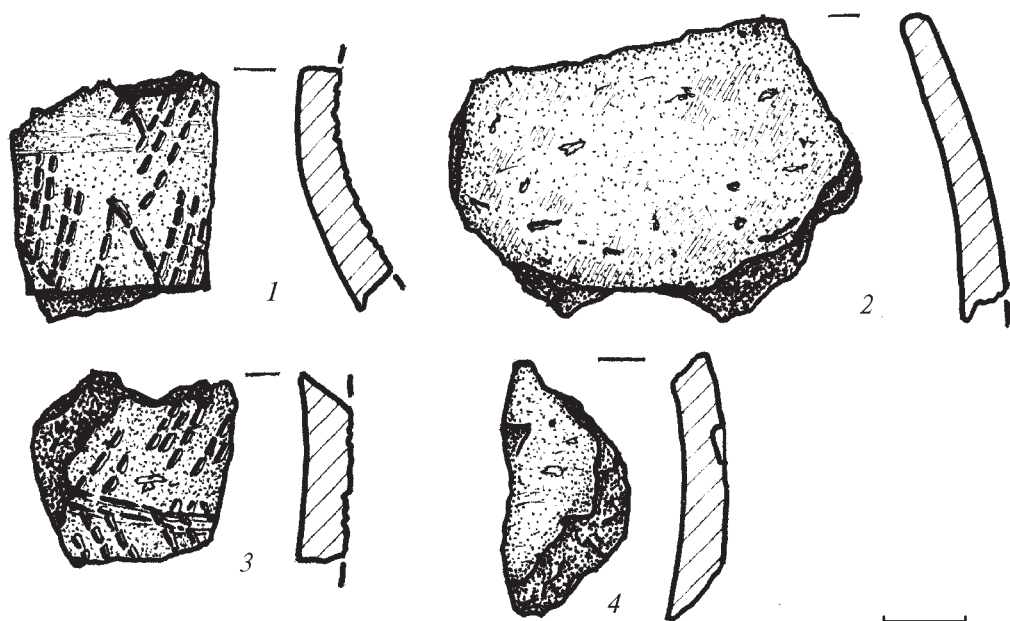

Рис. 34. Курган 1, поховання 3. Уламки енеолітичного ліпного посуду.

ньою поверхнями (рис. 34: 4; вкл. III: 5: 6, 9), з крихким пористим тістом із домішками мушель, білих волосків і вигорілої органіки сіро-чорного кольору. Розміри – від $1,1 \times 2,1$ до $3,2 \times 3,1$ см. Походять із підсипки під могилою. 4 уламки.

16. *Грудочки залізистого кварциту* дрібні, підокруглих і видовжених аморфних форм. 3 од., розміром від $0,3 \times 0,2$ до $0,9 \times 1,2$ см (вкл. III: 5: 13).

У процесі досліджень перекриття гробниці було демонтоване (рис. 31). Блоки цисти нумерувалися і склалися для музеєфікованої реконструкції поза насипом кургану. Наприкінці серпня 2011 р. всі деталі гробниці, разом із співробітниками Полтавського краєзнавчого музею, були зібрані (вкл. IV: 1-5) і перевезені на подвір'я музею, де у вересні того ж року, за польовими кресленнями та фотофіксацією, гробниця була складена в попередніх розмірах та положенні гранітних брил (вкл. IV: 6). У відтворенні комплексу поряд із приміщенням музею взяли участь практично всі полтавські археологи (вкл. IV: 7). Повідомлення про музеєфікацію і фотознімки унікальної мегалітичної споруди обійшли чимало періодичних видань (наприклад: Супруненко 2011а, с. 2 обкл.).

Основне поховання першого петрашівського кургану віднесене до кола «випростаних» енеолітичних степових старожитностей і висту-

Рис. 35. Курган 1.
Поховання 4.
Пошуки розтягнутих мародерами радянських монет у викиді із окопу. На передньому плані – генеральний директор ТОВ «Біланівський ГЗК» А.О.Рикус та О.В. Сидоренко.

пає свідченням просування на терени Полтавщини носіїв цієї групи пам'яток наприкінці першої – на початку другої чверті IV тис. до н.е.

Поховання 4 (1941 р., впускне) знаходилося за 1,7 м на схід (кут 86°), на глибині 1,3 м від УЦ (рис. 8: п.4). Впущене з рівня поверхні насипу VI, досліджувалося з глибини 0,6 м від УЦ (рис. 35-36).

Містилося в підпрямокутній широтно зорієнтованій в плані ямі зі скругленими кутами – невеликому стрілецькому окопі, з розширенням із західного боку. Її розміри – 0,90-1,35 × 2,18 м (площа – 2,1 м²) (рис. 36; вкл. V: 1). Стінки ями рівні та вертикальні. Глибина на час досліджень становила 1,3 м від сучасної денної поверхні. Яма досягала рівня залягання стародавнього похованого ґрунту і незначно заглиблювалася в нього. Заповнення було мішаним супіщаним, з прошарками материкового піску, перекопаним мародерами (рис. 9; вкл. I: 2-3; V: 2). В ньому трапилося чимало культурних решток другої чверті XX ст., в т.ч. уламків стінок гончарного і фаянсового посуду, шматочки залізної бляхи, текстилю, шкіряних виробів, гуми тощо. Могила, влаштована у центрі насипу кургану, була закидана нашвидкоруч у першій декаді 1941 р.

З рівня 0,85 м від УЦ до дна вміст ями складало суцільне місиво перевідкладених кісток, решток обмундирування, залишків спорядження, особистих речей та решток зброї бійців Червоної армії (рис. 36; вкл. V: 2).

У ході вивчення залишків (рис. 36), із залученням фахівців Української медичної стоматологічної академії, Полтавського краєзнавчого музею і Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління

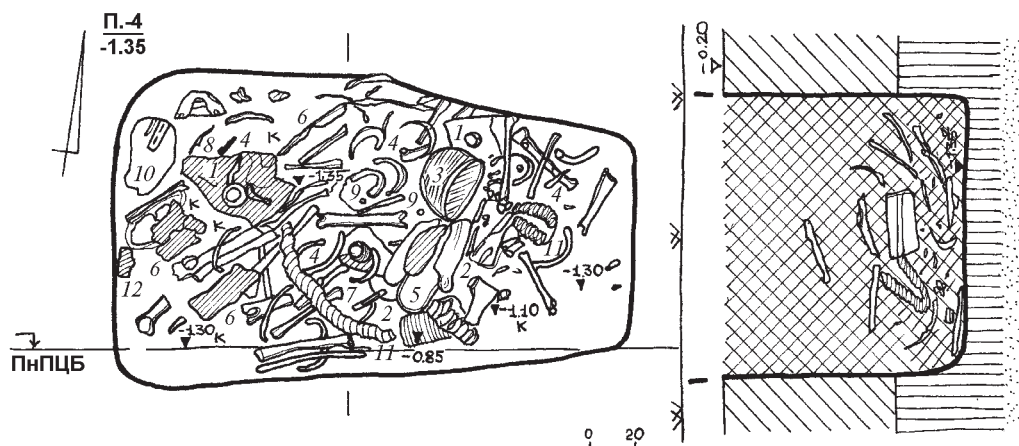

Рис. 36. Курган 1, поховання 4. План і перетин.

Цифрами позначені: 1 – протигаз; 2 – коробка від протигазу з рештками підсумка; 3 – каска; 4 – набой від гвинтівки; 5 – розвали солдатських обмоток, 45-й розмір; 6 – шкіра від куртки й офіцерських сапог, підметки, 43-й розмір; 7 – покритка (личина) затвору гвинтівки Мосіна; 8 – уламки залізного ножа; 9 – монети СРСР; 10 – рештки офіцерської гімнастери з петлицею; 11 – протигазні трубки; 12 – залишки шкіряного гаманця з монетами; к – уламки зрубної кераміки.

культури Полтавської облдержадміністрації, за присутності депутатів Салівської сільської ради, встановлено, що радянські воїни – бійці 1055-го полку 297-ї стрілецької дивізії, які брали участь у боях із гітлерівськими загарбниками 3-6 вересня 1941 р., захищаючи с. Петрашівку і напрямом в бік станції «Потоки» та Полтави, потрапили під вогонь німецьких кулеметників (вірогідно, з вершини Салівського пагорбу) та загинули на місці оборони. Місцеве населення захоронило останки в невеличкому стрілецькому окопі на вершині кургану і склало до імпровізованої могили залишки обмундирування, протигази (вкл. V: 1), одну з касок (рис. 38; вкл. V: 2), використані і цілі набой (рис. 37; вкл. V: 1), рештки зброї та деякі особисті речі (рис. 37; вкл. V: 3). Згодом, вірогідно, в 1942 р. до могили підкопом потрапили мародери в пошуках зброї й обмундирування, які зрили останки і потрошили чимало речей. Пізніше про поховання просто забули, а поряд з його місцем звели одну з хат села.

Виявлені останки двох бійців – чоловіків, у віці 21-24 та 25-30 років, – рядового й офіцера, залишки обмундирування та взуття (рештки гімнастери з розпізнавальними знаками лейтенанта артилерії (вкл. V: 4), шкіряної куртки, сапог, гудзики і пряжки, підошви і каблуки солдатських обмоток тощо), залишки гаманця з 20 радянськими монетами 1930-1937 рр. (вкл. V: 5), дуже побитими кулями, що належав офіцеру,

Рис. 37. Курган 1, поховання 4.
Речові знахідки 1941 р.

Рис. 38. Курган 1, поховання 4.
Каска.

обривки зотлілих обкладинок комсомольського білета (на жаль, без вцілілого тексту), газет, німецьких листівок, кілька радянських гільз калібру 7,56 мм і пістолетних набоїв (вкл. V: 3), каску (рис. 38), рештки 4-х протигазів (рис. 37). Всі ці речі були зібрані, запаковані й опломбовані та підготовлені до перепоховання. Останки бійців ідентифіковані в польових умовах антропологом Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації А.В. Артем'євим і разом з депутатами сільської ради підготовлені до перепоховання.

25 вересня 2011 р. відбулося урочисте перепоховання останків безіменних бійців у братській могилі біля меморіалу загиблим воїнам і учасникам Великої Вітчизняної війни в центрі села Салівки, що проходило на День села і співпало з днем визволення території сільської ради від німецько-фашистських загарбників (вкл. VI: 2-3, 5). Траурний захід, у кращому розумінні цього поняття, мав цілком реальне виховне значення для молоді (в ньому брали участь всі учні місцевої загальноосвітньої школи, вчителі, ветерани) та нагадав про сумнозвісні 70-річної давності події Вітчизняної війни більше 300 дорослим жителям села, які зібралися на мітинг. У траурних урочистостях взяли участь не тільки літні та молоді мешканці села, а й представники райдержадміністрації, голова Салівської сільської ради Л.О. Бовбас, депутатський корпус сільської ради, офіцери і рядовий склад Кременчуцького гарнізону, співробітники Полтавської археологічної експедиції, які знайшли цю сумну знахідку. На урочислomu мітингу, крім представників районної влади, голови сільської ради, ветеранів та учасників війни виступили: генеральний директор ТОВ «Біланівський ГЗК», депутат Салівської сіль-

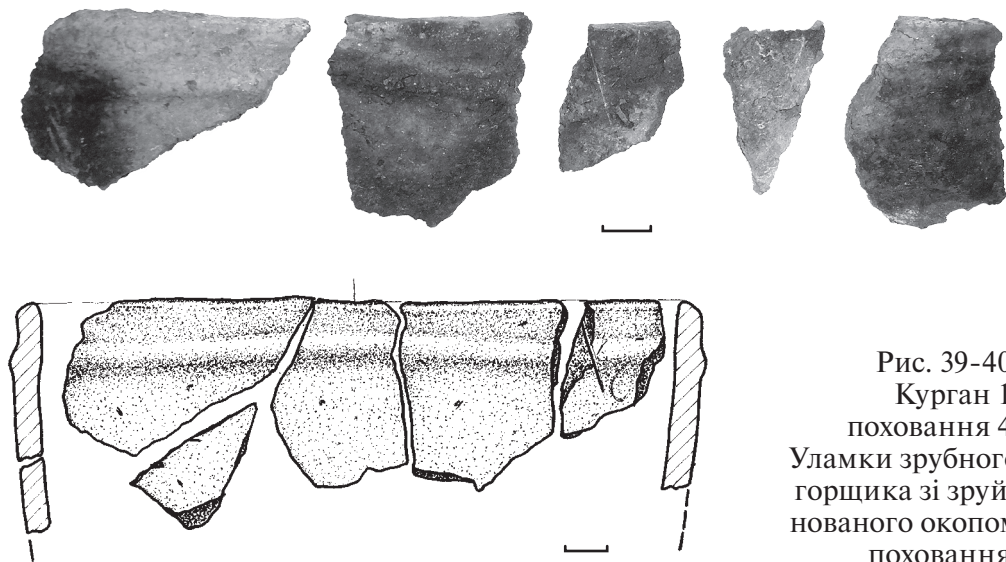

Рис. 39-40.
Курган 1,
поховання 4.
Уламки зрубного
горщика зі зруй-
нованого окопом
поховання.

ської ради А.О. Рикус (вкл. VI: 4), керівники підприємств та закладів с. Салівки, начальник експедиції О.Б. Супруненко та ін.

Випадковий поховальний комплекс 1941 р. з насипу кургану був перенесений до меморіального місця останнього спочинку учасників Великої Вітчизняної війни в центрі села Салівки (вкл. VI: 1, 7).

Знахідки археологічного характеру. Фрагменти вінця (4 од.) і стінки (1 од.) банкового, незначно розширеного до верху *горщика*, прикрашеного під зрізом прогладженим наліпним валиком (рис. 39-40). В тісті є домішки жорстви. Всього — 5 уламків, розміром від 1,8 × 3,2 до 3,4 × 5,2 см. Здійснена спроба графічної реконструкції верхньої частини цього горщика (рис. 40).

Таким чином, внаслідок спорудження окопу на кургані в центрі насипу було зруйноване впускне поховання носія зрубної культури.

Поховання 5 (XVIII ст., *впускне*) знаходилося за 4,5 м на захід (кут 274°), на глибині 0,90 м від УЦ (рис. 8: п.5). Впущене з рівня поверхні насипу VI, досліджувалося з глибини 0,3 м від УЦ (рис. 41).

Містилося у прямокутній видовженій в плані ямі, з незначно скругленими кутами. Її розміри — 0,70-0,75 × 2,55 м (площа — 1,75 м²) (рис. 41). Яма була зорієнтована за довшою віссю з південного заходу на північний схід. Заповнення мішане, супіщано-передматерикове, з окремими уламками стінок гончарного посуду кінця XVIII ст. та поодинокими вуглинами. На глибині 0,45 м у заповненні виявлений розвал скляної

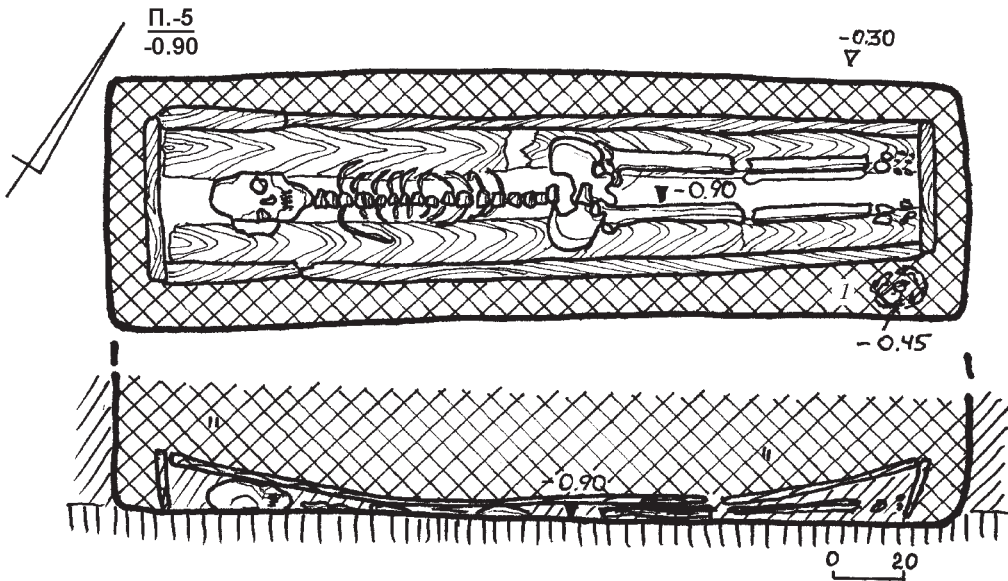

Рис. 41. Курган 1, поховання 5. План і перетин.

I — розвал скляної сулії у заповненні.

сулії для наливки (рис. 41: I). Яма заглиблювалася до рівня залягання стародавнього похованого ґрунту під насипом кургану.

Посеред ями знаходилася домовина, виготовлена з товстих дошок — 3-4 см. Вона мала незначне розширення із південно-західного боку. Дошата покривка труни просіла всередину і збереглася у вигляді тонкого прошарку деревного тліну. Дно, котре утворювали повздовжні дошки завширшки близько 20 см і товщиною близько 2-3 см, збереглося фрагментарно. Сліди від центральної з дошок були відсутніми. Розміри домовини: довжина — 2,35 м, ширина — 0,55-0,65 м, висота — до 0,23 м. Труна виготовлена без застосування залізних цвяхів.

У труні знаходився скелет похованого — чоловіка у віці 45-50 років, котрий зберігся майже в анатомічному порядку. За положенням кісток встановлена позиція небіжчика: випростано на спині горілиць, головою на захід — південний захід (рис. 41). Кістки рук не збереглися, ноги були розташовані випростано, розведеними в стопах. На дні, поверх дошок, відзначені сліди текстилю.

Знахідка. Розвал тонкостінної сулії з темнозеленого прозорого скла, з вузькою короткою горловиною, потовщеною нерівномірним загином, з плоским зрізом, покатыми плічками і злегка звуженим циліндричним корпусом на прогнутому до середини дні, місткістю близько 3 літрів. Реконструйована висота — 32 см, діаметри: горловини — 2,9 см, основи

шийки — 4,3 см, тулуба — 15,1 см, дна — 13,2 см. Товщина стінок — 1,5-2,0 мм (вкл. VII: 1).

Поховання датується кінцем XVIII ст. і належить до числа могил кладовища однієї з селянських родин, чия господарка була розташована дещо північніше від насипу кургану.

Поховання 6 (енеолітичне, основне для насипу II) виявлене за 2,25 м на північний захід (кут 272°), на глибині 1,65 м від УЦ (рис. 8: п.6). Здійснене з рівня стародавньої денної поверхні край західної поли первинного насипу I; досліджувалося з глибини 1,5 м від УЦ (рис. 42).

Містилося в овальній у плані видовженій, незначно розширеній до північного заходу, материковій ямі, стінки якої дещо звужувалися до рівного дна. Її розміри на рівні виявлення — $0,60-0,75 \times 1,85$ м, по дну — $0,55-0,70 \times 1,80$ м (площа — близько 1 м^2) (рис. 43). Яма була зорієнтована за довшою віссю з північного заходу на південний схід. Заповнення сіро-коричневе супіщане однорідне, зі слідами вуглин від горіння стебел трави. Яма заглиблювалася в материк і, вочевидь, призначалася для дитини.

На дні в центрі розширеної частини знаходилося невиразне скупчення рослинного тліну та пара дрібних уламків ліпної кераміки; з південно-східного боку — виявлені крупинки крейдистого піску (рис. 43).

Гіпотетично, можна припустити орієнтацію небіжчика головою на північний захід горілиць, з випростаною позицією тулуба.

Знахідки. 1. *Фрагмент* відігнутого краю вінця ліпного *горщика* із заглаженою до лискування поверхнею, з домішками дрібного піску, жорстви та білих волосків у щільному тісті сірого кольору, розміром $1,4 \times 0,5$ см (рис. 44: 1; 45: 1). Реконструйований діаметр вінця горщика міг становити близько 21-22 см.

2. *Уламок* придення цього ж ліпного *горщика*, із заглаженою до лискування поверхнею, з щільним тістом сірого кольору із домішками дрібного піску, жорстви та білих волосків (рис. 44: 2; 45: 2). Розміри фрагмента — $1,7 \times 2,7$ см.

Поховання належить до числа захоронень *енеолітичного* квітнянського населення. З ним пов'язується спорудження насипу I дослідженого кургану, можливо, влаштування сусіднього поховання 7.

Поховання 7 (енеолітичне) досліджене за 0,9 м на захід (кут 275°), на глибині 1,3 м від УЦ (рис. 8: п.7). Яма, влаштована з рівня стародавньої денної поверхні, край західної поли первинного насипу I, перед зведенням насипу II (рис. 46).

Рис. 42.
Курган 1,
поховання 6.
Із заходу.

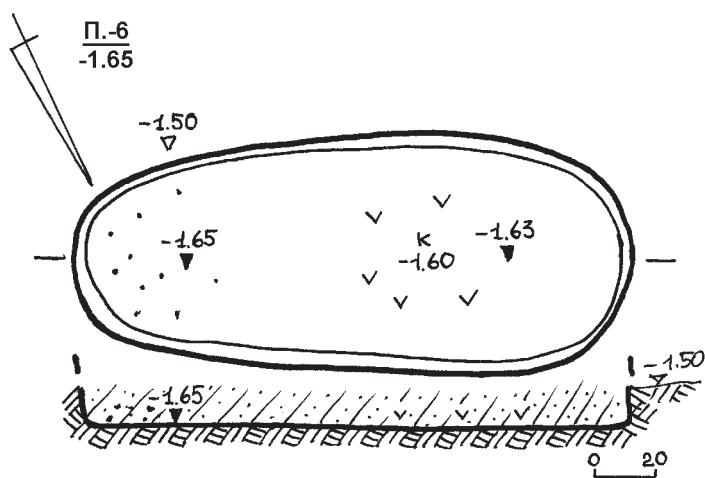

Рис. 43.
Курган 1,
поховання 6.
План і перетин.

Мала овальну у плані видовжену форму, материкове спłaszcене дно, стінки до якого скруглювалися в основі. Досліджувалася лише нижня частина ями, верхня — до основи шару передматерика — планіграфічно не простежувалася. Розміри ями на рівні виявлення — $1,2 \times 1,4$ м (площа — близько $1,6 \text{ м}^2$), південна частина була знищена вузькою траншеєю перекопу середини ХХ ст. (рис. 47). Яма зорієнтована за довшою віссю з півночі — північного сходу на південь — південний захід. Заповнення

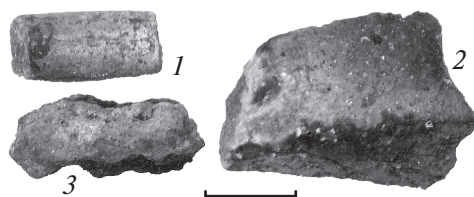

Рис. 44. Курган 1,
поховання 6 (1-2) та яма 6 (3).
Уламки ліпного посуду.

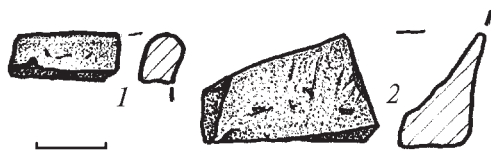

Рис. 45. Курган 1,
поховання 6.
Уламки ліпного посуду.

— сіро-коричнєве однорідне супіщане, зі слідами численних вуглин від горіння трави та гілочок куштів.

Більшу частину ями, ближче до центру, вкривали рештки коричнево-бурого тліну органіки — підстилки рослинного походження, всипані вохрою темнокоричневого кольору та численими вуглинами, з-поміж яких вирізнялися горілі рештки гілочок і жердин, крупинки крейди (рис. 47; 48; вкл. VII: 2). Поверх них були помітні цяточки яскраво-червоної вохри.

У північній частині ями відзначені сліди прямокутної подушечки чи підстеленого грубоплетеного текстилю поганого стану збереження, що, між тим, чітко відрізнялися за кольором (20 × 45 см). Ця деталь супроводу поховання була викладена за довшою віссю у близькому до широтного напрямку (рис. 47: 4). Посеред решток текстильного виробу знаходився великий круглий циліндричний шматок сформованої вохристої мінеральної фарби темнокоричневого кольору (рис. 47: 5), а поряд — купки темнокоричнево-бурої фарби (рис. 47: 2). Зі східного боку розміщувалися дві округлі тонкі плями вохри темнокоричневого кольору з червонястим відливом (рис. 47: 1), а із західного боку — ще одна кругла, діаметром 6-7 см, плямка такої ж фарби в оточенні вуглин. З південного боку від вохристого «циліндру» знайдене мініатюрне знаряддя з кременю (рис. 47: +), а також ромбічної форми плоский уламок рожево-коричневого залізного кварциту.

Південніше описаних предметів відзначене розплиле скупчення так званої «остеоцерамічної» маси, що містила органіку, крейду, каолін та вохристі домішки у вмісті, відзначаючись сіро-рожевим кольором (рис. 46; 47: 3). Воно мало підтрикутні обриси і розміри 32 × 35 см, при товщині 2-3 см. Це скупчення може розглядатися як рештки розвалу статуеток (статуетки) або якоїсь посудини.

У заповненні відзначені дрібні уламки кісток маленької дитини, які розсипалися від доторку. Загальна спрямованість їх залягання вказувала на північно-східне орієнтування небіжчика.

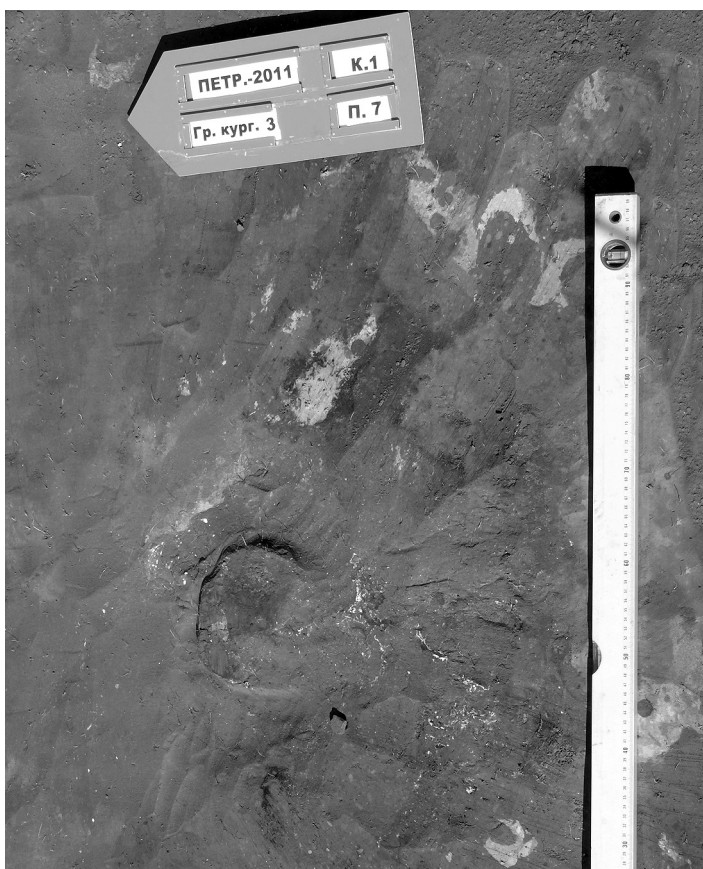

Рис. 46.
Курган 1,
поховання 7.
Із заходу.

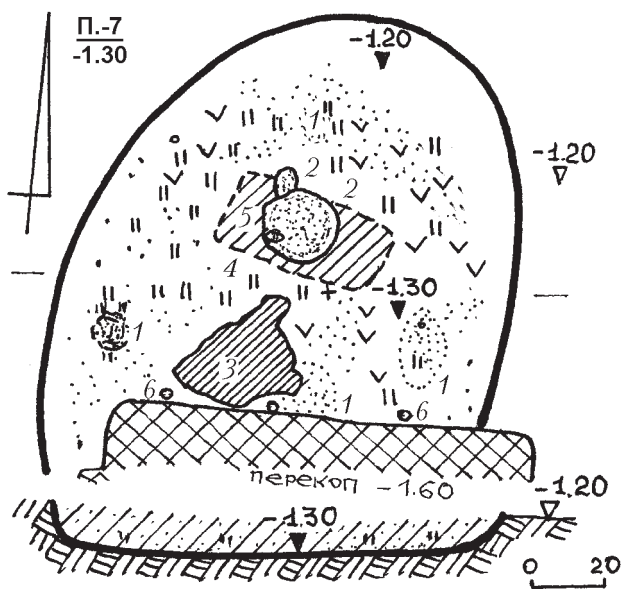

Рис. 47.
Курган 1,
поховання 7.
План і перетин.
Цифрами позначені:
1, 2 – скупчення вохри;
3 – розвал каоліново-
крейдианої вохристої
маси; 4 – рештки
текстилю; 5 – цилінд-
ричний виріб з вохри;
6 – ямки від кілочків
на дні поховання;
+ – виріб з кременю.

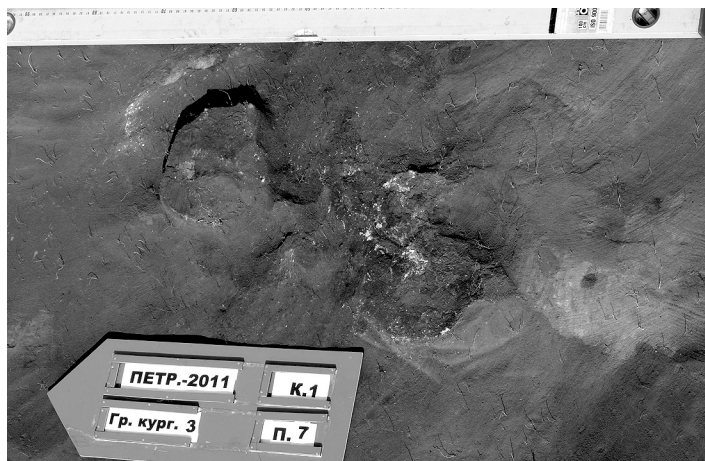

Рис. 48.
Курган 1,
поховання 7.
Фрагмент.
Із заходу.

Вздовж поперечної вісі ями (із заходу на схід), в рядочок, простежені рештки трьох заглибин від кілочків у вигляді круглих ямок, діаметром 2-3 см і глибиною 5-7 см, встановлених на відстані 0,32-0,35 м одна від одної в материковому піску (рис. 47: 6). Контури ямок були чіткими і відрізнялися за обрисами від заглибин, залишених землеріями. Ці ямки були заповнені однорідним сіро-чорним супіском із залишками струхлого дерева. Вірогідно, останні є деталлю утримування перекриття (своєрідною його опорою) або засобом закріплення текстильного чи іншого пологусавану.

Виходячи з наведеного вище, материкова яма призначалася для поховання дитини.

Знахідки. 1. Мініатюрне знаряддя на відщепі сіро-коричневого напівпрозорого кременю — *вкладень* трапецієподібної форми, з дрібною ретушшю вздовж кромки та підтескою ударного бугорка на зворотному боці (рис. 49: 3; 50: 2). 0,8 × 1,0 см.

2. Ромбічний за формою плоский уламок залізистого кварциту — іграшка-? рожево-коричнюватого кольору. Розміри — 0,4 × 1,3 × 2,0 см (рис. 49: 1; 50: 1). Є подряпини, забруднення, під час виявлення на одному з плоских боків були помітні чіткі сліди органіки — тонкого прошарку дерева.

3. Циліндричний (навіть, дещо зрізано-конічний) *виріб* з *вохри* рожево-червоного кольору, з двома сплюсненими рівними основами, старанно сформований, із заглаженою поверхнею, з білими крейдяними включеннями (рис. 51-52). Висота — 5,4 см; діаметри основ: верхньої — 12,2 см, нижньої — 12,6 см; маса — 0,45 кг. Розколотий на три більші частини та кілька десятків дрібних уламків.

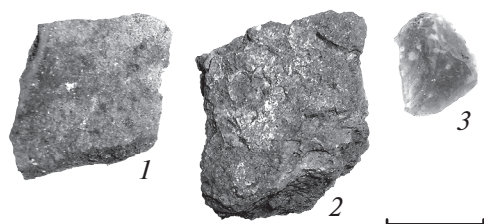

Рис. 49. Курган 1, поховання 7 (1, 3)
та яма 7 (2). Знахідки.
Кварцит (1), кераміка (2), кремій (3).

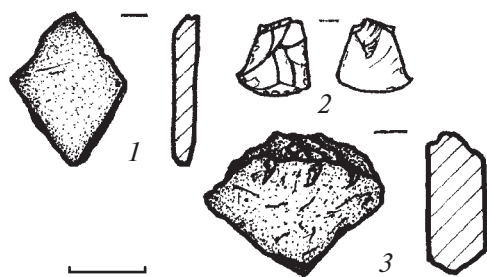

Рис. 50. Курган 1, поховання 7 (1, 2)
та яма 7 (3). Знахідки.
Кварцит (1), кераміка (3), кремій (2).

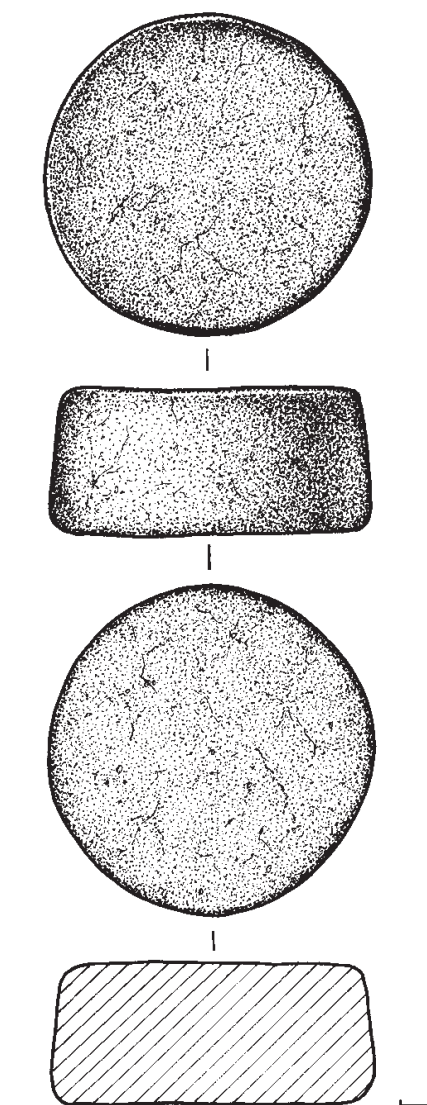
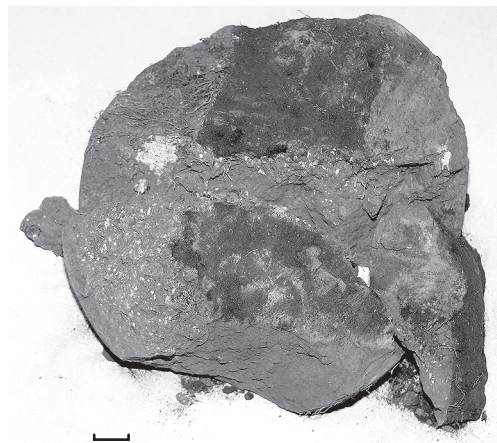

Рис. 51-52. Курган 1, поховання 7.
Вохристо-крейдянний виріб.
Прорисовка-реконструкція і фото розвалу.

Поховання належить до кола захоронень *енеолітичного* квітнянського населення, пов'язується зі спорудженням насипу II дослідженого кургану.

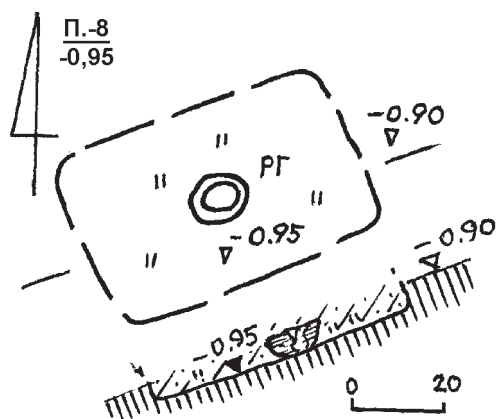

Рис. 53. Курган 1,
поховання 8.
План і перетин.

Поховання 8 (зрубне, впускне) влаштоване за 8,7 м на південний схід (кут 102°), на глибині 0,95 м від УЦ (рис. 8: п.8). Впущене з поверхні насипу VI, досліджувалося з глибини 0,9 м (рис. 53). Виявлене за незначно темнішим заповненням невеликої ями з вуглинями у вмісті.

Яма мала підпрямокутну, зі скругленими кутами в плані форму, розміри — $0,40 \times 0,65$ м (площу — близько $0,25 \text{ м}^2$). Була зорієнтована довшою віссю з північного сходу на південний захід (рис. 53). Стінки в основі прямовисні, дно — рівне.

Посеред ями стояв ліпний горщик, навколо якого знаходилися окремі і досить помітні вуглини (вкл. VII: 3).

Заповнення нижньої частини ями було однорідним — сіро-коричневим мішаним супіщаним. Яма, вірогідно, закидалася вмістом викиду ґрунту, вибитого під час її спорудження.

Знахідка. Горщик ліпний банкової форми, з дещо стягнутим вінцем, звуженням донизу, пласким денцем з ледь наміченим утором, із загладженою тріскою у вертикальному напрямку вниз поверхнею, з щільним тістом із домішками жорстви і піску сірого кольору. Висота — 10,4-10,6 см; діаметри: вінець — 12,4-12,6 см, дна — 7,8-8,0 см (рис. 54; вкл. VII: 4). Є втрати від висолення, кілька значних тріщин. Посудина склеєна і догіпсована.

Поховання, що є, вірогідно, рештками кремації, здійсненої на стороні, належить до числа впускних захоронень зрубного населення в насипу кургана, влаштованого племенами пізнього бронзового віку.

Поховання 9 (кін. XVIII ст., впускне) виявлене за 3,1 м на південний захід (кут 230°), на глибині 1,20 м від УЦ (рис. 8: п.9). Впущене з рівня поверхні насипу VI, досліджувалося з глибини 0,9 м від УЦ, проте,

Рис. 54. Курган 1,
поховання 8.
Ліпний горщик.

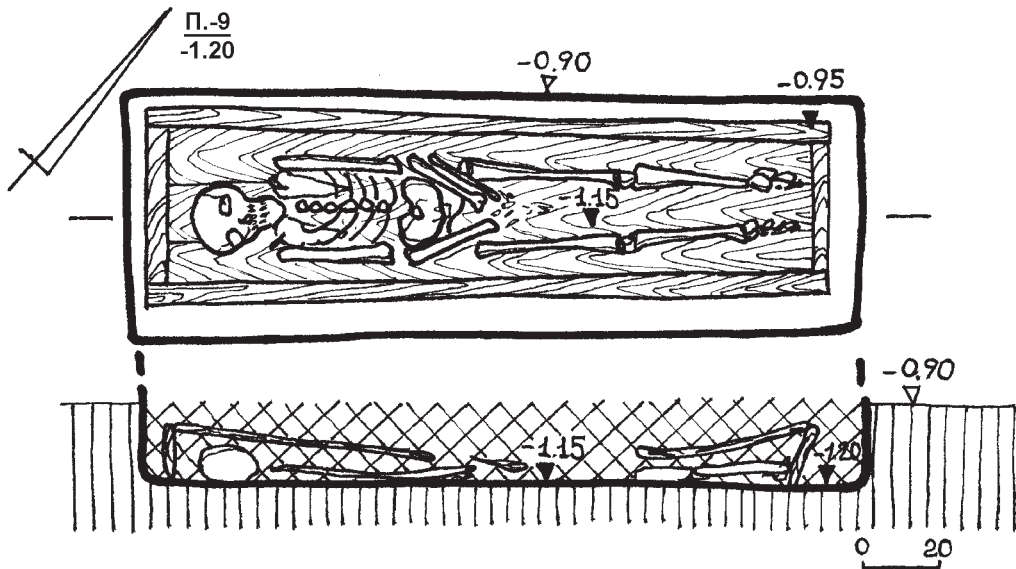
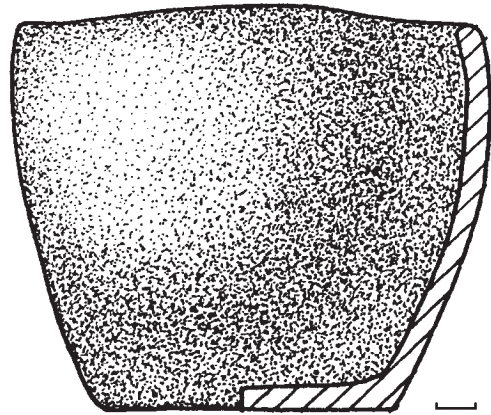

Рис. 55. Курган 1, поховання 9. План і перетин.

контури ями чітко були помітні вже з основи колишнього орного шару (рис. 55).

Містилося у прямокутній видовженій в плані ямі, з ледь скругленими кутами. Її розміри — $0,60 \times 1,85$ м (площа — $1,1 \text{ м}^2$) (рис. 55). Яма була зорієнтована за віссю симетрії з південного заходу на північний схід. Заповнення — мішане супіщане, з невиразним фрагментом денця гончарного сіроглиняного горщика кінця XVIII — початку XIX ст. Дно ями залягало в масиві стародавнього похованого ґрунту під насипом кургану.

Посеред ями розміщувалася домовина, виготовлена з товстих дошок (3-4 см), що мала незначне розширення із південно-західного боку. Дошата покришка труни просіла всередину і складалася з трьох повздовжніх дошок шириною 0,12-0,20 м. Дно утворювали дошки завширшки 0,15-0,20 м і товщиною 2 см. Розміри домовини: довжина — 1,74 м, ширина — 0,45-0,50 м, висота — близько 0,20 м. Труна виготовлялася без застосування залізних цвяхів.

У труні знаходився скелет похованої *дитини* у віці 12-13 років, що зберігся в анатомічному порядку. За положенням кісток визначена позиція небіжчика: випростано на спині горілиць, головою на південний захід. Руки складені на миску, ноги випростані і розведені в стопах (рис. 55). Речових знахідок не виявлено.

Поховання віднесене до кінця XVIII — початку XIX ст. і вважається належним до числа могил кладовища однієї з селянських родин, яка мешкала на ділянці сусіднього мису, дещо північніше від насипу кургану.

Поховання 10 (ямне, впускне між полами насипів II і III) відкрите за 5,2 м на південний захід (кут 225°), на глибині 1,05 м від УЦ (рис. 8: *п.10*). Впущене з рівня стародавньої похованої поверхні, досліджувалося з глибини 0,9 м від УЦ (рис. 56).

Містилося у прямокутній, дещо видовженій в плані ямі, зі скругленими кутами. Її розміри — 1,00 × 1,85 м (площа — 1,8 м²) (рис. 56). Яма була зорієнтована за довшою віссю з північного заходу на південний схід. Заповнення супіщане оплиле щільне, з рештками дерев'яних зотлілих поперечних плах накатника шириною 14-20 см, що залягали у передденні. Вирівняне дно знаходилося в масиві передматерикового піску.

У південній частині ями містилося скупчення кісток похованого: збережені *in situ* розвали стегнових і голених кісток ніг від зібганої позиції колінами догори, переміщені землеріями сюди ж уламки черепа і кількох зубів *чоловіка* у віці 20-24 років, ближче до центру — окремі ребра чи їх розвали, у північно-східному кутку — п'яткові кістки обох ніг та уламок плечової кістки руки (рис. 56-57).

Посередині у південно-східній частині ями на дні відзначена кругла тонка пляма темно-червоної вохри розміром 18 × 20 см, а в північно-західній — рештки підстилки у вигляді рослинного тліну. На дні виявлені до десятка дрібних вуглин (рис. 57). Знахідки відсутні, крім дрібних уламків стінок ліпного горщика в нижній частині заповнення (рис. 57: *к*).

Рис. 56.
Курган 1,
поховання 10.
Із заходу.

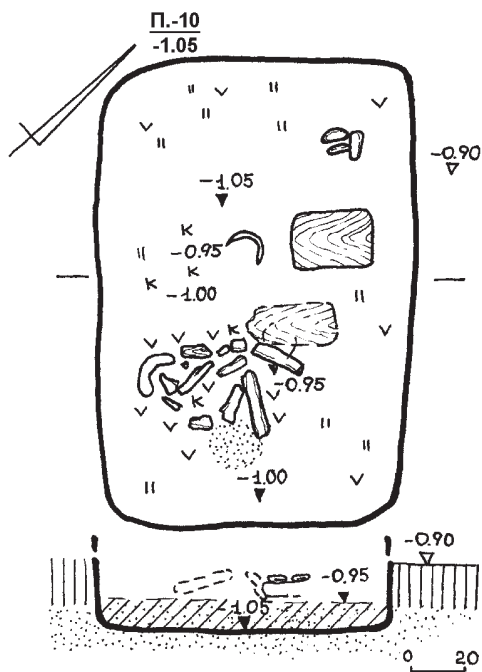

Рис. 57. Курган 1,
поховання 10.
План і перетин.

Знахідки. 1-4. Фрагменти стінок невеликого ліпного горщика, звуженого донизу (гостроденного-?), із горбкуватою поверхнею, прикрашеного по верху плічок і шийці рядом ялинкових відбитків дрібнозубчастого широкого штампу, з внутрішнього боку добре заглаженого, з щільним

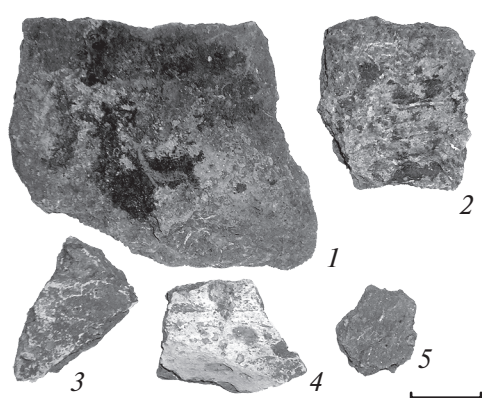

Рис. 58. Курган 1, поховання 10.
Уламки ліпної кераміки.

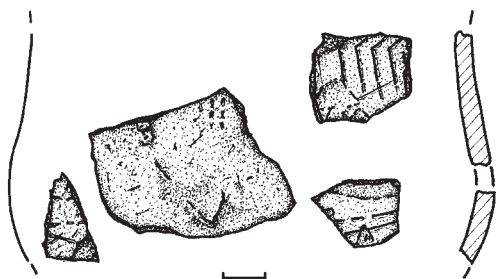

Рис. 59. Курган 1,
поховання 10. Реконструкція
форми ліпного горщика.

пористим тістом сірого кольору із домішками шамоту і черепашки (рис. 58: 1-4). Розміри уламків — від $1,0 \times 1,9$ до $3,3 \times 4,4$ см, реконструйований діаметр тулуба горщика — близько 12 см (рис. 59).

5. Уламок невеликого ліпного тонкостінного горщика незначний, із добре заглаженою поверхнею. Розміри — $0,6 \times 0,9$ см (рис. 58: 5).

Поховання віднесене до часу побутування *пізньоямних* поховальних старожитностей. Цілком вірогідна позиція небіжчика на спині головою на північний захід, з не встановленим положенням рук та підібганими ногами. З похованням пов'язується влаштування конструктивної досипки, що об'єднала насипи II і III кургану, та рештки викиду на південний захід від поховання, описані вище.

Поховання 11 (катакомбне, основне для насипу IV) виявлене за 6,1 м на північ — північний захід (кут 351°) на глибині 1,8 м від УЦ (рис. 8: п.11). Впущене з рівня стародавньої похованої поверхні біля північної поли насипу II; досліджувалося з глибини 1,6 м від УЦ у північно-західному секторі кургану (рис. 60; вкл. VII: 6).

Поховальна споруда, у вигляді близької до напівовальної в плані вхідної і видовжено-овальної за формою поховальної камер, без дромосу, була спрямована віссю симетрії в меридіональному напрямку, а катакомба, навпаки, — зорієнтована у протилежному — з північного сходу на південний захід (рис. 61). Поховальна споруда мала загальну площу близько $2,1 \text{ м}^2$.

Вхід був напівовальним в основі за формою, вірогідно, звужувався донизу, з розмірами на рівні виявлення — $0,6 \times 0,8$ м. Він простежений

Рис. 60.
Курган 1,
поховання 11.
З південного заходу.

в основі передматерика, на глибині до 1,70 м від УЦ. Вхідний колодязь з північного боку прилягав, перекриваючи, до північної спрямленої стінки камери. Заповнення входу складалося з супіщаного світлосірого супіску, перемішаного з материковим піском. Лаз до поховальної камери був доволі широкий — в основі 0,8 м (рис. 61). Уступ-сходінка до катакомби не перевищувала за висотою кількох сантиметрів.

Поховальна *камера* мала видовжену овальну в плані форму, з підпрямокутними кутами з північно-західного і північно-східного боків. Її материкове дно було рівним — завглибшки 1,76-1,80 м УЦ. Розміри камери по дну становили — 0,80-1,00 × 1,90 м. Стінки катакомби звужувалися до дна, про висоту дані не отримані. Заповнення камери — сіро-коричнювате супіщане з материковим піском, осунутим з провалу склепіння, в основі — супіщано-материкове, від зсування стінок і склепіння, без решток закладу (рис. 60-61; вкл. VII: 6).

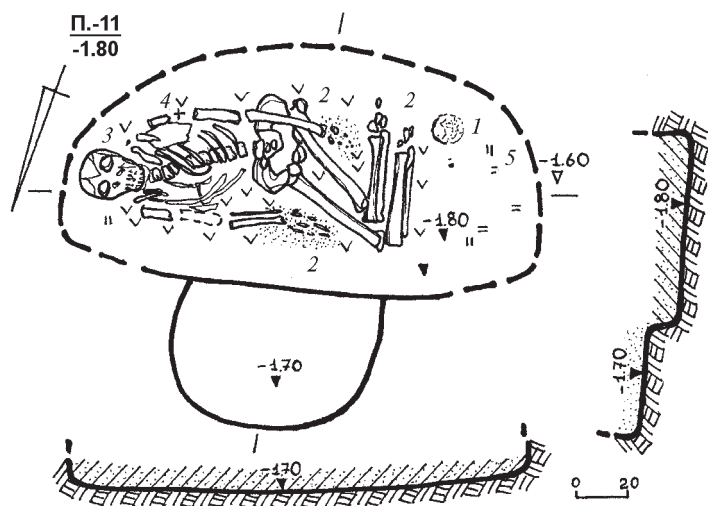

Рис. 61.
Курган 1,
поховання 11.
План і перетин.
Цифрами позначені:
1 — кругла пляма
буро-червоної вохри;
2 — сліди вохри темно-
червоного кольору;
3 — уламок зуба бика
свійського; 4 — након-
ечник стріли, кре-
міль; 5 — шматочок
залізистого кварциту.

Посеред катакомби в анатомічному порядку лежав скелет *чоловіка* у віці 45-50 років, зростом 165,0-167,0 см. Положення похованого встановлюється як випростане на спині горілиць, головою на північний схід, руки — вздовж тулуба, ноги — підігнуті в колінах під кутом 45° (рис. 61; вкл. VII: 6), стопи неприродно випростані.

Похований вкладався на підстилку зі стебел трави, що простежена за тліном під кістками і навколо скелету, за скупченнями під кістками (встилала не все дно камери). На цій підстилці місцями знаходилися поодинокі вуглини, більше скупчення яких відзначене у західній частині камери. Кисті рук і стопи ніг зберігали сліди посипання вохрою темно-червоного кольору (рис. 93: 2). Біля стоп ніг відзначена кругла пляма буро-червоної вохри діаметром 11 см і товщиною 0,5 см (рис. 61: 1). У південно-західній частині камери виявлений шматочок залізистого кварциту червоно-коричневого кольору розміром 0,5 × 0,7 × 1,2 см (рис. 61: 5).

Над правим плечем похованого трапився уламок верхнього зуба бика свійського (вік — до 2 років) (рис. 61: 3), а поряд з правою плечевою кісткою — наконечник стріли з кременю на відщепі, що розпався на три частини (рис. 61: 4).

Знахідка. Наконечник стріли трикутної форми, з ледь помітним виступом з одного із боків та виямкою в основі, виготовлений сплюсуючою ретушшю з прозорого сіро-коричневого кременю, на тонкому відщепі (рис. 62). Висота — 1,85 см, ширина — 1,45 см, товщина — 0,1 см.

Рис. 62. Курган 1, поховання 11.
Наконечник стріли. Кремень.

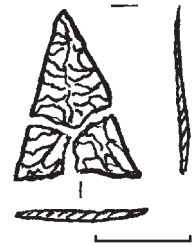
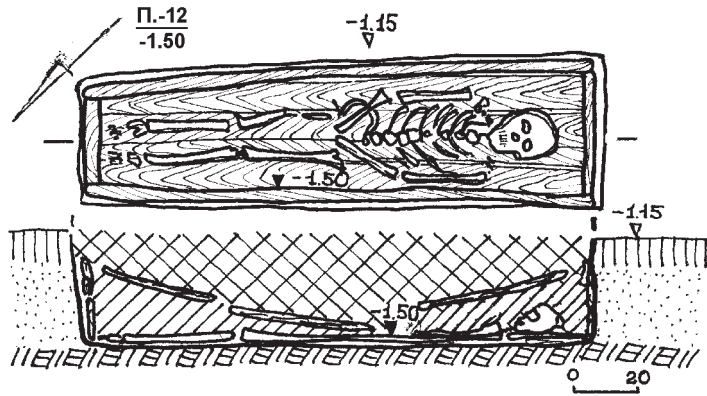

Рис. 63.
Курган 1,
поховання 12.
План і перетин.

Досліджене поховання належить до кола поховальних старожитностей *донецької катакомбної культури*. З ним пов'язується влаштування насипу IV кургану та рештки викиду на південь від захоронення, описані вище.

Поховання 12 (рубежу XVIII – XIX ст., впускне) знаходилося за 4,3 м на північний схід (кут 47°), на глибині 1,50 м від УЦ (рис. 8: п.12). Впущене з рівня поверхні насипу VI, досліджувалося з глибини 1,15 м від УЦ.

Містилося у прямокутній видовженій в плані ямі розміром 0,45-0,50 × 1,65 м (площа – близько 0,7 м²). Яма була зорієнтована за довшою віссю з південного заходу на північний схід. Заповнення в основі – мішане супіщане. Дно залягало на рівні основи передматерика.

Посеред ями містилася домовина, виготовлена з дошок завтовшки 2-4 см, котра мала невелике розширення з південно-західного боку. Дошата покришка труни (2 дошки) збереглася погано, дно – у вигляді невиразного тліну від двох широких дошок. За рештками дошок стінок простежені розміри домовини: довжина – 1,6 м, ширина – 0,42-0,47 м, висота труни становила 0,25 м. Домовина виготовлялася без застосування залізних цвяхів.

У труні знаходився скелет *дитини*, у віці до 8-9 років, що зберігся в анатомічному порядку. За положенням кісток визначена позиція не-

біжчика: випростано на спині горілиць, головою на південний захід (рис. 63). Руки складені на миску, ноги випростані і розведені в стопах. Речових знахідок не виявлено.

Поховання віднесене до рубежу XVIII – XIX ст. і належало до числа могил присадибного кладовища однієї з селянських родин.

Поховання 13 (катакомбне, впускне у насип IV) виявлене за 9,1 м на північ – північний схід (кут 12°) на глибині 2,2 м від УЦ (рис. 8: п.13). Впущене з рівня північної – північно-східної поли насипу IV; досліджувалося з глибини 1,7 м від УЦ у північно-східному секторі кургану (рис. 64; вкл. VII: 7).

Поховальна споруда у вигляді близької до сегменту овалу в плані вхідної і бобоподібної поховальної камер, без дромосу, була спрямована віссю симетрії з північного сходу на південний захід, катакомба – зорієнтована у протилежному напрямку – з південного сходу на північний захід (рис. 65; вкл. VII: 7). Поховальна споруда мала загальну площу – близько 3,2 м².

Вхід був вузьким сегментно-овальним в основі за формою, з вузьким уступом сходинки на рівні 1,75 м від УЦ, вірогідно, звужувався донизу, з розмірами на рівні виявлення – 0,45 × 1,30 м. Він простежений у передматерику і материку, на глибинах від 1,70 м до 2,18 м від УЦ. На останньому рівні залягало материкове дно основи вхідної заглибини. Вірогідно, остання значною мірою перекривала поховальну камеру з північного східного боку, утворюючи прохід до катакомби шириною 1,3–1,4 м. Заповнення входу складалося з супіщаного світлосірого та сіро-коричневого супіску, з цяточками материкового піску (рис. 64). Уступ-сходинка до катакомби не перевищував за висотою 2 см.

Поховальна *камера* мала видовжену бобоподібну в плані форму, зі скруглено-підпрямокутними кутами з північно- та південно-східного боків. Її материкове дно було досить рівним – завглибшки 2,20 м від УЦ. Розміри камери по дну становили – 1,20–1,30 × 2,35 м. Стінки катакомби звужувалися до дна, висота простежена на 0,5–0,6 м, отже, була – не менше 0,9–1,0 м. Заповнення камери – сіро-коричнювате супіщане, у верхній частині – з численним чорно-гумусованими дернинами від провалу склепіння й осування поверхневого шару насипу, в основі – супіщано-материкове, від зсування стінок і склепіння, без решток закладу (рис. 64).

Посеред катакомби в анатомічному порядку знаходився скелет *жінки* у віці 25–30 років, зростом 160,0–162,0 см. Череп похованої був розтроснений масивом ґрунту під час провалу склепіння. Положення небіжчиці встановлюється як випростане на спині, головою на південний

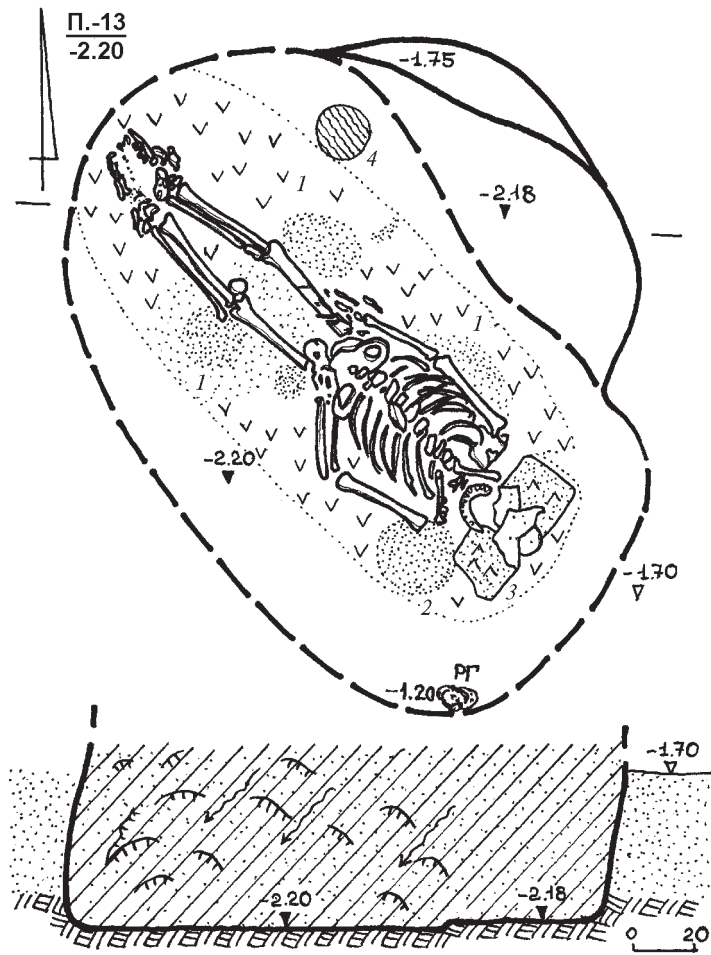

Рис. 64.
Курган 1,
поховання 13.
План і перетин.
Цифрами позначені:
1-2 — плями вохри;
3 — рештки текстиль-
но-шкіряно-повстяної
подушечки; 4 — залиш-
ки шкіряно-берестяної
посудини; РГ — розвал
ліпного горщика.

схід, руки — вздовж тулуба з кистями на стегнах, ноги — ледь зігнуті в колінах, стопи випростані та зведені (рис. 64-65).

Голова похованої знаходилася на зотлілих рештках (товщина 1-2 см) прямокутної в плані подушечки, розміром 20 × 45 см (рис. 64: 3). Подушечка була вкрита залишками не визначеного текстилю, під яким простежений шкіряний тлін. Повстяно-рослинне наповнення подушечки майже повністю зотліло, хоча С.В. Маєвською визначена наявність повсті у вмісті невеликої проби органіки.

Похована вкладалася на текстильну підстилку, сліди якої простежені за характерним тліном у вигляді підовальної плями розміром 0,9 × 2,1 м під останками та навколо кісток (підстилка встигала не все дно камери). На підстилці місцями знаходилися поодинокі крупинки залізного кварциту, використаного в якості вохристої фарби темночерво-

Рис. 65.
Курган 1,
поховання 13.
Із заходу.

ного кольору, вуглинки від горіння стебел трави. Ціле скупчення таких вуглин відзначене ближче до кісток кисті правої руки в центрі камери (рис. 64). Кисті рук і злегка стоп ніг зберігали сліди посипання вохристою фарбою темно-червоного кольору, виготовленою з порошкоподібної суміші розітертого залізистого кварциту (рис. 64: 1). Біля колін небіжчиці таке посипання утворювало напівкруглі великі плями товщиною 1-2 мм з розмірами близько 20 × 30 см. Дещо менші плямки аналогічної вохристої фарби містилися коло правої плечової кістки і кисті лівої руки. Під лівим плечем похованої розміщувалася кругла пляма темночервоної вохри іншого відтінку, що мала діаметр 26 см і товщину в 3-5 мм (рис. 64: 2).

У північно-західному кутку камери відзначені залишки єдиного супроводжуючого предмета: круглий у плані слід скупчення рудого орга-

Рис. 66.
Курган 1,
поховання 13.
Розвал ліпного
горщика.
Із заходу.

нічного тліну від берестяної чи шкіряно-берестяної посудинки, діаметром 18-20 см (рис. 64: 4), встановленої на материкове дно.

В провалі склепіння катакомби за 9,3 м на північний схід, на рівні 1,2 м від УЦ (кут 16°) виявлений розвал ліпного горщика (рис. 64: *pg*), що осунувся до заповнення з поверхні насипу II кургану (рис. 66). Вірогідно, останній мав відношення до поминальних дарів, залишених край входу до поховальної споруди, а пізніше — перекритих черговою досипкою насипу.

Знахідка. Ліпний високогорлий *горщик* (тип за: Пустовалов 2009, с. 114, рис. 7: 16), з відігнутим, потовщеним ззовні комірцем вінцем, невисокою виділеною шийкою, різко позначеними опуклими плічками, конічно звуженим донизу тулубом на пласкому рівному денці. Зовнішня і внутрішня поверхні загладжені горизонтально і в навскісному напрямках гребінцевим штампом, зовнішня — місцями затерта до лискування (рис. 67-68). Посудинка має щільне тісто сіро-коричневого кольору із домішками піску і мушель річкових молюсків. Висота — 10,8 см; діаметри: вінець — 9,2-9,4 см, тулуба — 10,8 см, денця — 7,0-7,2 см. Є незначні втрати, горщик склеєний і частково догіпсований (рис. 68).

Захоронення належить до кола поховальних старожитностей *інгульської катакомбної культури*. З його влаштуванням пов'язане спорудження насипу V кургану.

Поховання 14 (катакомбне, впускне у насип V) відкрите за 5,2 м на південь — південний схід (кут 172°) на глибині 3,45 м від УЦ (рис. 8: *n.14*). Впущене з рівня поверхні існуючого кургану, ближче до його південної

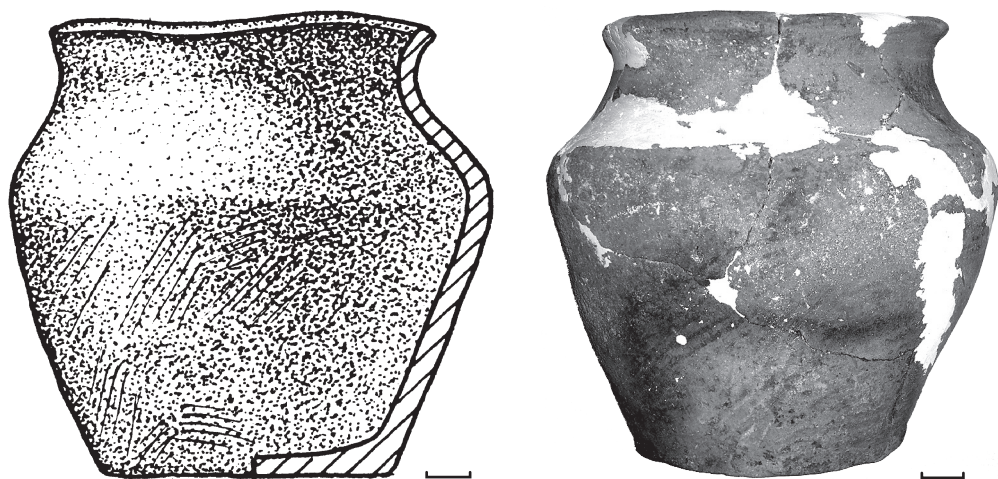

Рис. 67-68. Курган 1, поховання 13. Ліпний горщик.

поли; досліджувалося з глибин 0,80-1,25 м від УЦ у південно-східному секторі (рис. 69; вкл. VIII: 2).

Поховальна споруда, у вигляді овального за обрисами входу-заплічка, видовжено-прямокутного в плані дромосу (північ — південь) й овальної за формою поховальної камери, була спрямована віссю симетрії в меридіональному напрямку, катакомба і вхід — зорієнтовані у протилежному — широтному (рис. 70). Поховальна споруда мала загальні: довжину — 4,6 м, площу — більше 6,3 м².

Вхід був споруджений ближче до південної поли насипу V з рівня його поверхні, у вигляді овальної в плані заглибини-заплічка з рівними вертикальними стінками, впущеного до щільного шару залягання похованого ґрунту (рис. 70). Довшою віссю вхід був спрямований у широтному напрямку і мав розміри 0,7 × 1,2 м. Його глибина досягала 0,95 м від УЦ або 0,4-0,5 м від рівня поверхні поли насипу V. Заповнення заплічка складалося з сіро-коричневого супіску. З середини дна входу (у південний бік), тобто, у протилежному напрямку від центру кургану, відкопувався обсяг дромосу.

Дромос був нешироким видовжено-прямокутним в основі за формою «коридором», з незначним пониженням до камери на 0,05-0,10 м, з невеликим уступом у вигляді похилої сходинки до рівня 2,8 м від УЦ. Розміри дромосу — 0,9 × 2,1-2,2 м, глибина від УЦ — 2,65-2,70 м (рис. 70). Він споруджувався з рівня залягання похованої поверхні під насипом (рис. 69) і передматеріку (рис. 101) до максимального заглиблення в материковому піску, був заповнений сіро-палевим мішаним супіском ви-

Рис. 69.
Курган 1,
поховання 14.
Перетин входу
у північному
профілі 1-ї
південної бровки.
З півночі.

киду, перебитим лінзочками материкового піску, а з південного боку мав напівкруглий скос спуску до камери (максимальна глибина — 2,8 м від УЦ) (рис. 70). Ширина лазу складала — 1,0 м. Уступ сходинки до поховальної камери здіймався наді дном катакомби на 0,6–0,9 м.

Поховальна *камера* мала овальну в плані форму. Її розміри становили — 1,90–1,95 × 2,55 м, глибина по краях та з боку входу — 3,30 м від УЦ (рис. 70; вкл. VIII: 2). Посеред камери була влаштована підпрямокутна заглибина розміром 1,2 × 2,5 м, впущена в материк від рівня дна на 0,1 м (3,4 м від УЦ). Остання й виявилася місцем укладання похованого. Її материкове дно було вирівняне й вистлане кошмою, тлін від якої вкривав майже всю площу цього своєрідного поховального «ложа» (рис. 70).

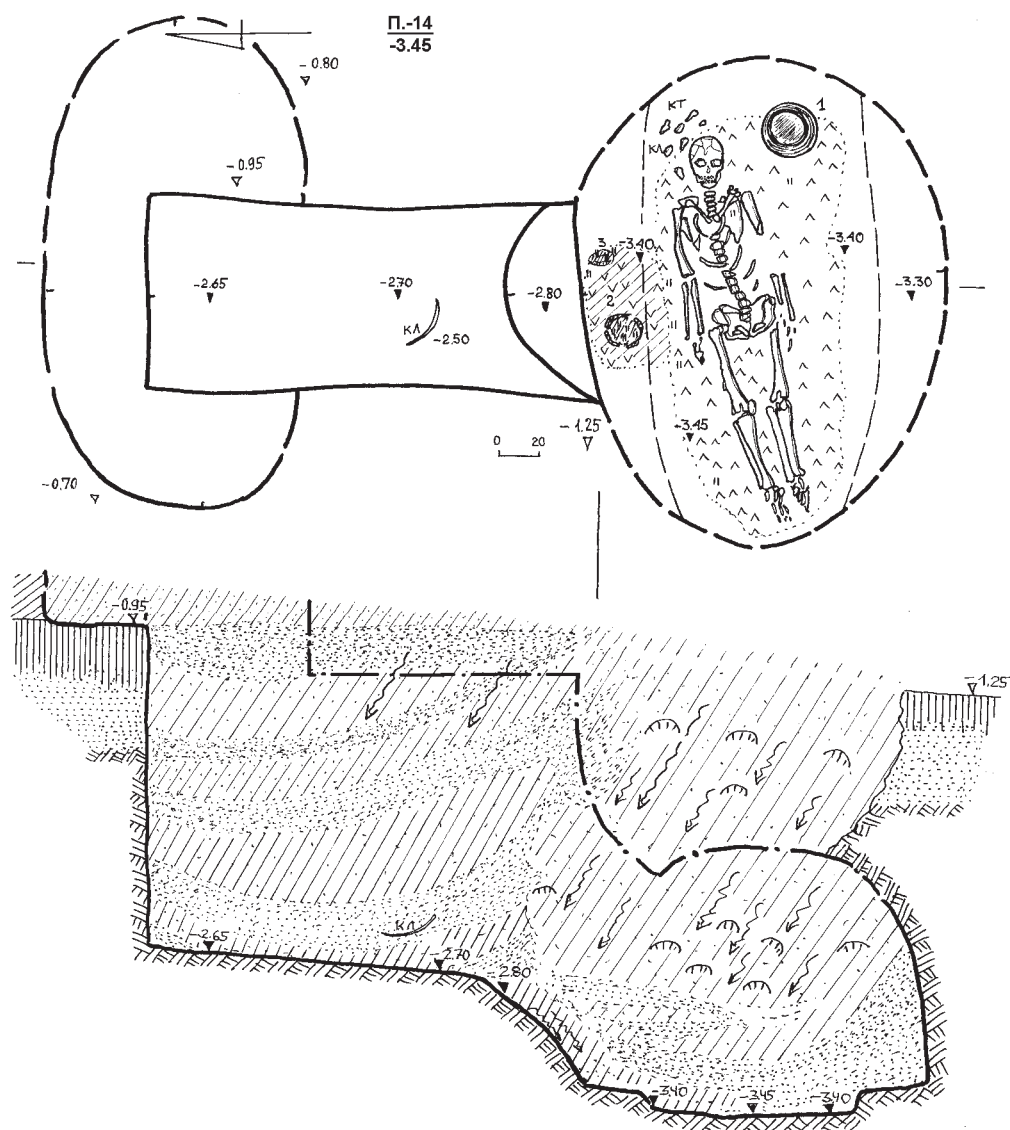

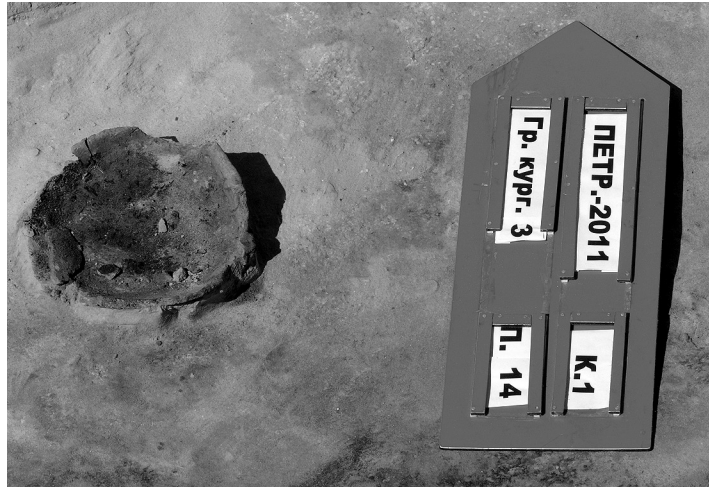
Рис. 70. Курган 1, поховання 14. План і перетин.

Цифрами позначені: 1 — ліпний горщик; 2 — уламок ліпного горщика-курильниці; 3 — залишки дерев'яного світильника; кт — кістки тварини.

Стінки катакомби звужувалися до дна, їх висота простежена на 0,6-0,7 м, отже, склепіння було влаштоване на рівні не менше 1,0-1,2 м від дна. Заповнення камери — сіро-коричнево-чорне супіщане, у верхній частині — з чорними гумусованими дернинами від провалу та просідання склепіння й осування поверхневого шару насипу, в

Рис. 71.
Курган 1,
поховання 14.
Камера біля лазу.
Фрагмент. Рештки
курильниці.
З півдня.

основі — переважно супіщано-материкове — осипане зі стінок і «стелі» (рис. 70).

Посеред заглибини на дні катакомби, за діагоналлю — північний схід — південний захід, практично в анатомічному порядку знаходився скелет жінки у віці 30-35 років, зростом 164,0-166,0 см. Серед кісток були відсутніми лише кілька ребер, одне з яких виявилось винесеним землеріями до заповнення дромосу. Положення небіжчиці встановлюється як випростане на спині горілиць, головою на північний схід, руки — вздовж тулуба, з кистями ладонями донизу, ноги — випростані, з витягнутими стопами (рис. 70; вкл. VIII: 2). На кістках скелету відзначені кілька дрібних крупинок яскраво-червоної вохри.

Голова похованої лежала на невеликому підвищенні дна без помітних слідів подушечки (вкл. VIII: 3). Поряд, з північно-східного боку камери, розмішувалися, вірогідно, проварені (дуже крихкі, що розсипалися) кістки свійської тварини — уламки черепа й окремих кісток ніг бичка свійського (рис. 70: *кт*; вкл. VIII: 3). Справа від похованої, перед лазом, знаходилася ділянка шкіряного тліну (можливо, рештки шматка шкіри-закладу значно грубішої вичинки), розміром 0,40 × 0,75 м. Шкіряний тлін мав сліди поверхневого горіння чи тління у вогні. Останнє було спричинене горінням ароматичних речовин у курильниці чи вогнем світильника. Для курильниці був використаний уламок стінки (повнопрофільована чверть) ліпного казанкоподібного горщика (рис. 70: 2; 71), розміщеного справа перед лазом. З лівого боку від нього знаходилося скупчення вуглин від дерев'яного світильника-? (рис. 70: 3), згорання якого залишило овальну в плані купку попелу та вуглин розміром 7 × 13 см і максимальною товщиною в 2 см.

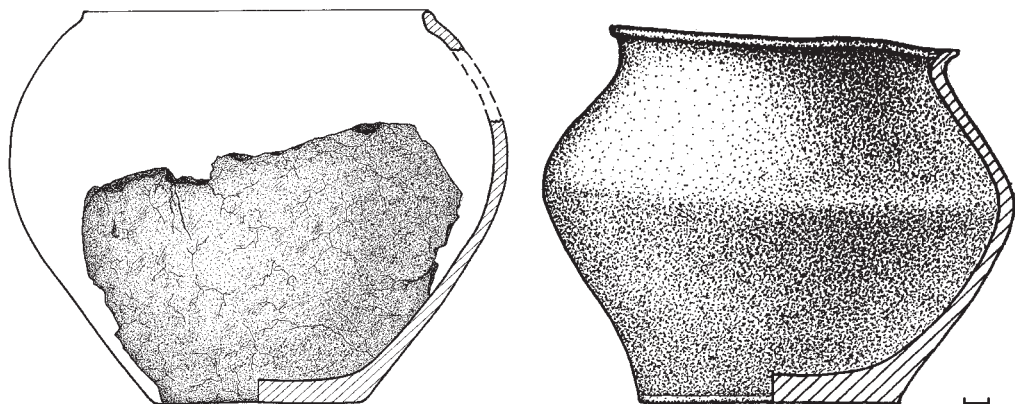

Рис. 72. Курган 1, поховання 14. Липні посудини.

Окрім зазначених предметів, поховання супроводжувалося липним реберчастим горщиком, що знаходився зліва від черепа похованого — на дні катакомби у південно-східній частині камери (рис. 70: 1; вкл. VIII: 2-3).

Знахідки. 1. Чверть казанкоподібного липного горщика (Пустовалов 2009, с. 102, рис. 1: 1) із загнутим до середини, потовщеним ззовні вінцем, незначно виділеною шийкою, опуклими плічками, конічно звуженим донизу тулубом на плоскому рівному денці (рис. 72), з радіальними відбитками волокон спіяного великого дерева (рис. 74) від формувальної підставки. Поверхня добре заглажена, зі вторинним випалом від використання уламка в якості курильниці у похованні. Посудина з щільним тістом та домішками крупного піску в ньому, має сіро-коричневий колір (рис. 73).

Реконструйована висота — близько 16,5 см; реконструйовані: діаметр тулуба — 23,2 см, діаметр дна — 10,3 см. Розміри склеєних уламків — 13,0 × 15,5 см, з наявними окремими фрагментами (рис. 72-73).

2. Горщик липний біконічний (Пустовалов, с. 102, рис. 1: 2) з відігнутим, потоншеним ззовні вінцем, виділеною невисокою шийкою, покатыми плічками, позначеним скругленим ребром перегином тулуба, конічно звуженим донизу приденням (вкл. VIII: 4), з незначним утором та прогнутим у внутрішній бік осередком дна, на якому зберігся відбиток круглого дерев'яного чурбака-підставки (діаметр 8,2 см) для формування, з відтисками волокон спіяного стовбура дерева (рис. 75). Поверхня заглажена до лискування, місцями задимлена. Посудина має щільне тісто сіро-коричневого кольору і домішки піску (рис. 75; вкл. VIII: 4). Висота — 15,6 см; діаметри: вінця — 14,0 — 15,2 см, тулуба — 19,7-20,2 см, дна — 10,7-10,8 см (рис. 72; вкл. VIII: 4).

Рис. 73-74. Курган 1, поховання 14. Уламки ліпного горщика-курильниці та відбитки дерева на дні посудини.

Рис. 75.
Курган 1,
поховання 14.
Ліпний горщик.

Захоронення належить до кола поховальних старожитностей *інгульської катакомбної культури*. Навколо поховання, на поверхні насипу V виявлений значний за площею тонкий материковий викид, охарактеризований вище. З влаштуванням захоронення може пов'язуватися локальне

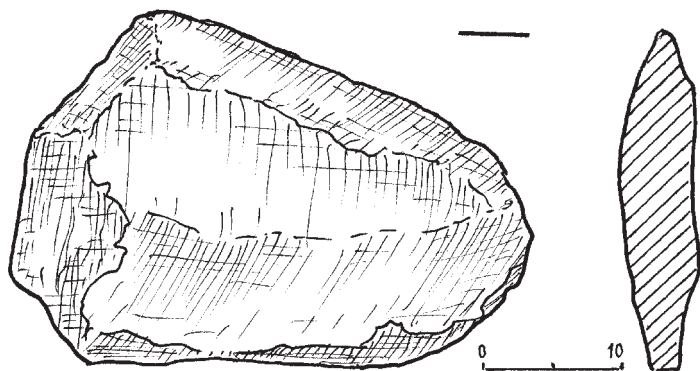

Рис. 76.
Курган 1,
насип, неподалік
поховання 14.
Стела.
Граніт.

підсипання насипу V дослідженого кургану, хоча останнє, вірогідно, не було значним.

Стела 1 (катакомбна) виявлена за 9,4 м на південний схід (кут 143°) на глибині 0,5 м від УЦ (рис. 8: *ст. 1*). Була встановлена в оточенні гранітних каменів аморфних форм на поверхні насипу V, ближче до його південної поли, за 1,3 м на схід від поховання 14 (рис. 8). Повалена та прикидана супіскою під час досипання чи зведення насипу VI. Лежала за довжиною в меридіональному напрямку, що є підтвердженням встановлення стели поперек вісі влаштування поховальної камери.

Стела невелика сірогранітна, виготовлена шляхом сколювання з порівняно тонкої плити поверхневих відслонень каменю. Мала віддалено п'ятикутну форму, із загостреним виступом, що надавав їй обриси, подібні до умовно антропоморфних (рис. 76). Обробка поверхні незначна — шляхом сколювання чи оббивки важким молотом або обухом сокири в нижній частині (вкл. VIII: 1), вирівняна і вивітрена. Розміри стели: висота — 28 см, ширина — 39 см, товщина — 4-6 см (рис. 76).

Стела є елементом влаштування захоронення *інгульської катакомбної культури*, вірогідно, поховання 14. Зі встановленням стели може бути пов'язане спорудження невеликого вівтаря з гранітних каменів розміром від $0,05 \times 0,08 \times 0,10$ до $0,10 \times 0,15 \times 0,25$ м, вісім з яких виявлені навколо і в заповненні провалу катакомби (рис. 8: *п. 14*).

Поховання 15 (катакомбне, впускне) досліджене за 10,1 м на південь (кут 180°) на глибині 3,25 м від УЦ (рис. 8: *п. 15*). Впущене з рівня підосви насипу V біля його південної поли; вивчалось з глибини 1,0 м від УЦ переважно у південно-східному секторі кургану (вкл. VIII: 5).

Поховальна споруда у вигляді овального в плані входу, невеликого, також овального за формою дромосу, і бобоподібної поховальної камери,

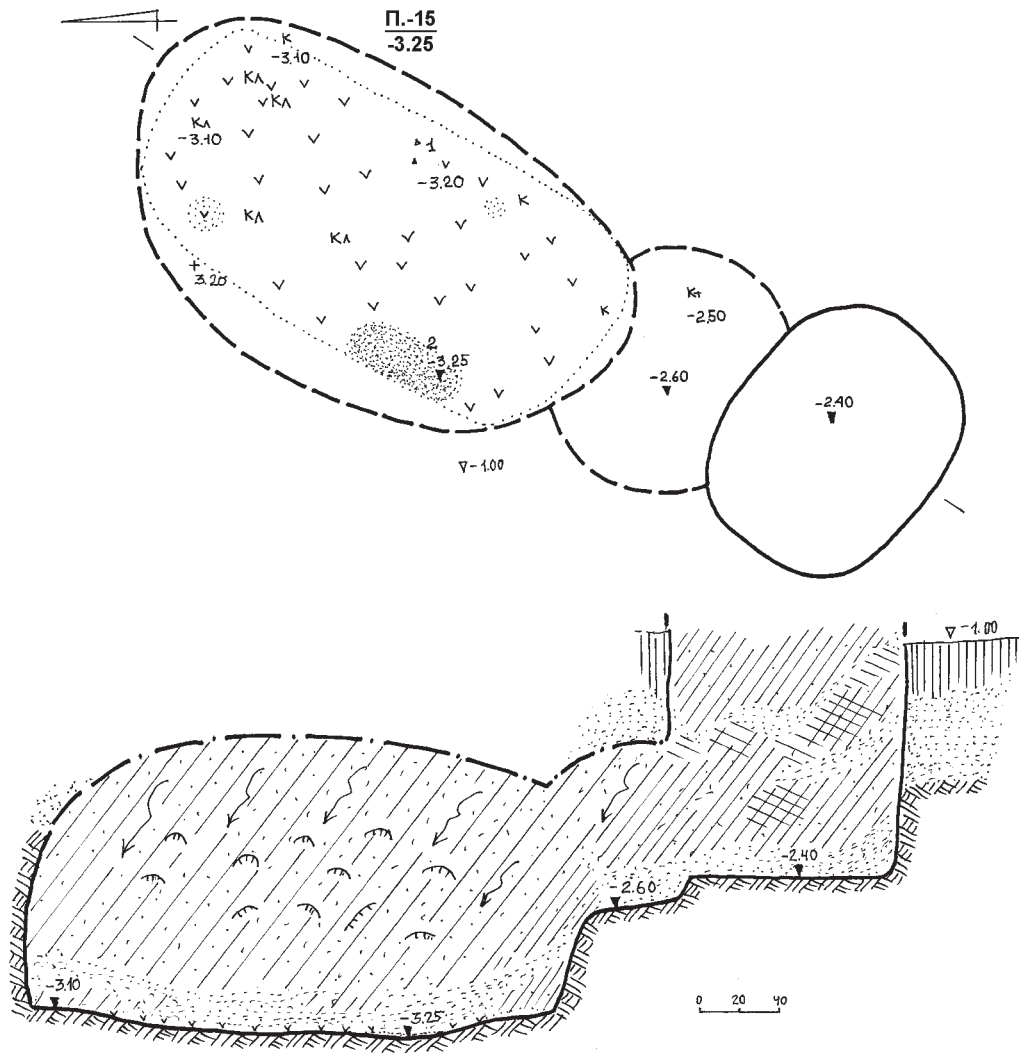

Рис. 77. Курган 1, поховання 15. План і перетин.

Цифрами позначені: 1 – зуби свійських тварин; 2 – стопоподібна пляма вохри; 3 – уламок кременю; к – фрагменти кераміки; кт – кістки тварини.

була спрямована за віссю симетрії – з північного заходу на південний схід, в тому числі камера катакомби (рис. 77). Поховальна споруда мала загальну протяжність – 4,6 м, а площу – понад 6,5 м².

Вхід був влаштований у вигляді акуратної овальної форми (ближче до прямокутного зі скругленими кутами) колодязя, що майже не звужується, заглиблювався у похований ґрунт, передматерик та материковий пісок. Стінки колодязя виявилися рівними і прямовисними (рис. 77).

Розміри входу — $1,1 \times 1,4$ м. Заповнення вхідної заглибини складалося переважно з чорного супіску, переритого землеріями.

З північно-східного боку до входу примикала невелика камера *дромосу* овальної в плані форми, заглиблена на 0,2 м нижче дна входу, що утворювала своєрідну, дещо похилу сходинку (глибина — 2,5-2,6 м від УЦ). Висота дромосу не перевищувала 0,8 м. Його склепіння просіло у давнину. Розміри дромосу складали — $0,85 \times 1,30$ м. Дромос з південно-східного боку мав лаз до поховальної камери шириною 0,85 м. Його заповнення утворював сіро-чорний осунутий з поверхні супісок. У східній частині дромосу виявлена стегова кістка собаки (рис. 77: *кт*).

Уступ-сходинка до катакомби не перевищувала за висотою 0,6 см і мала злегка похилий спуск до дна поховальної камери (рис. 77).

Поховальна *камера* була видовженої бобоподібної в плані форми. Південно-східна стінка виявилася більш спрямленою в плані. Материкове дно було відносно вирівняним, хоча мало перепади глибин близько 0,10-0,15 м. Глибина камери досягала 3,10-3,25 м від УЦ, а її розміри по дну становили — $1,65 \times 2,80$ м. Стінки катакомби незначно звужувалися до основи, їх висота простежена на 0,8 м, отже, була не меншою 1,0-1,1 м. Заповнення камери — сіро-коричнювате супіщане, зрите землеріями, у верхній частині — з чорними гумусованими супіщаними дернинами з провалу склепіння та осування поверхневого шару насипу, в основі — супіщане, від зсування піску зі стінок та склепіння. Решток закладу не простежено (рис. 77; вкл. VIII: 5).

В камері анатомічно збережених решток скелету не виявлено. Посеред катакомби знаходилася підпрямокутна пляма зотлілих залишків підстилки рослинного походження розміром $0,7 \times 2,6$ м. Поверх неї відзначені дві невеликі тонкі плямки вохри темночервоного кольору, а в південно-західній частині камери — велика овальна масляниста пляма вохри буро-темночервоного кольору товщиною 2-3 см та розмірами $0,28 \times 0,62$ м, що в цілому нагадувала форму стопи (рис. 77: 2). Під північною стінкою камери знайдений скол кременю з жовтяною кіркою (рис. 77: +), а вздовж південно-східної стінки у заповненні виявлені три черепки від двох ліпних посудин (рис. 116: *кк*), а також крупинки яскраво-червоної вохри, окремі верхні зуби дорослих особин свійських тварин: бика, кози або вівці (рис. 77: 1). Із заповнення походить уламок тазу свині свійської та ще одна кістка невизначеної свійської тварини-ссавця.

Рештки скелету *дорослої людини* у віці 20-29 років виявилися рознесеними землеріями переважно до північної частини камери. Виявлений фрагмент зводу черепа похованого, голівка плечової кістки та 4 фаланги пальців рук. Положення небіжчика не встановлене, проте може гіпоте-

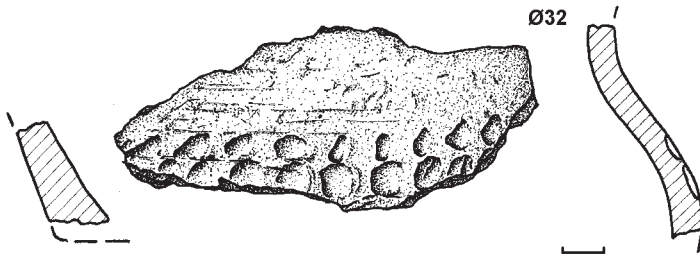

Рис. 78. Курган 1, поховання 15.
Уламки ліпного посуду.

Рис. 79. Курган 1, поховання 15.
Скол кременю.

тично бути припустимою випростана позиція, головою на північний схід (рис. 77).

Знахідки. 1-2. *Фрагменти* стінок, в тому числі плічка, великого ріпо-подібного ліпного *горщика*, прикрашеного над перегином подвійними горизонтальними рядами пальцевих відбитків-защипів (рис. 78: 2). Поверхня заглажена, зовні ангобована, світлосірого кольору. В тісті добре помітні домішки черепашки. Розміри уламків — $3,1 \times 4,2$ та $5,5 \times 10,4$ см (вкл. VIII: 6: 1, 3).

3. *Уламок* придення великого ліпного *горщика* із заглаженою поверхнею. В тісті наявні домішки жорстви і черепашки. Розміри — $3,2 \times 3,4$ см (рис. 78: 1; вкл. VIII: 6: 2).

4. Оживлений *скол кременю* сірого кольору зі слідами оглеєння та кіркою. Розміри — $1,1 \times 3,2 \times 4,7$ см (рис. 79).

Захоронення належить до кола поховальних старожитностей *інгульської катакомбної культури*. З його влаштуванням пов'язується спорудження насипу VI дослідженого кургану.

Яма 1 (енеолітична) виявлена за 5,25 м на північний захід (кут 315°) від УЦ (рис. 8: я.1). Влаштована з рівня стародавньої похованої поверхні під насипом II кургану на незначному підвищенні, ближче до його північно-західної поли; досліджувалася з глибини 0,75 м від УЦ (рис. 80).

Це — округла в плані за обрисами, доведена до материка, зі скругленими стінками і дном яма, з розмірами по верху — $1,6 \times 1,8$ м, а в передденні — $0,70 \times 0,75$ м (загальна площа — близько 2 м^2), глибиною 1,45 м від УЦ (рис. 80-81). Заповнення сіросупіщане однорідне, зі слідами дощових затьоків. Яма заглиблена у похований ґрунт і передматерик, незначно — в материк.

Рис. 80.
Курган 1, яма 1.
З півдня.

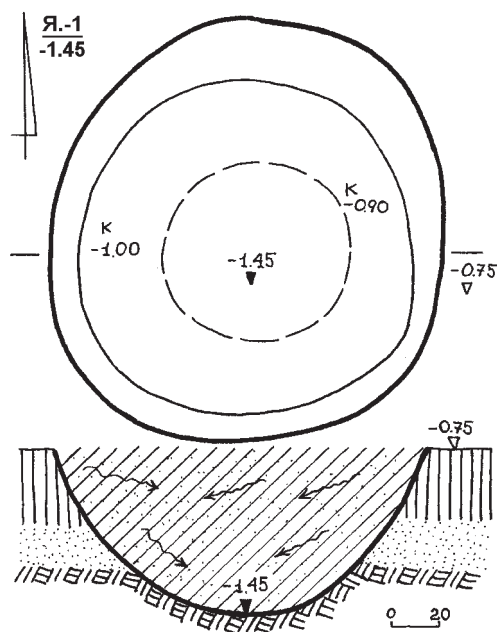

Рис. 81. Курган 1, яма 1.
План і перетин.

У щільному заповненні на глибині $-0,9-1,0$ м від УЦ виявлено кілька дрібних уламків ліпного посуду (рис. 81: к).

Знахідки. 1-3. Фрагменти стінок ліпних горщиків із заглаженою поверхнею. Один з них прикрашений візерунком у вигляді трикутників композицій, нанесених відбитками дрібнозубчастого штампку кутами донизу (рис. 83), інші — зі слідами розчосів гребінцевим штампом внутрішньої і зовнішньої поверхонь, домішками органіки

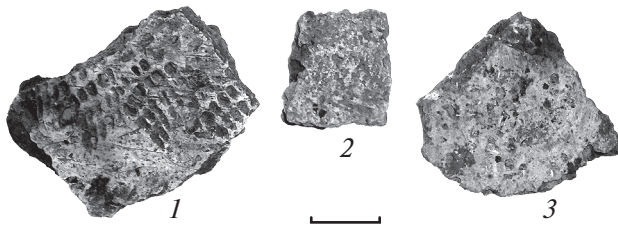

Рис. 82. Курган 1, яма 1.
Уламки ліпного посуду.

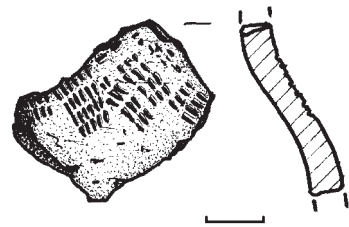

Рис. 83. Курган 1,
яма 1. Фрагмент
ліпного горщика.

та вигорілої черепашки у щільному пористому тісті світло-коричневого і палевого кольорів (рис. 82). 3 од. Розміри — від $1,3 \times 1,6$ до $3,0 \times 3,5$ см.

Яма віднесена до числа супроводжуючих об'єктів одного з енеолітичних поховань, вірогідно, комплексу 3. Її поява передувала спорудженню насипу II дослідженого кургану.

Яма 2 (XVIII ст.) досліджена за 9,6 м на північ (кут 1°) від УЦ (рис. 8: я.2). Влаштована з рівня поверхні північної поли насипу VI кургану; досліджувалася з глибини 0,85 м від УЦ (рис. 84).

Це — кругла в плані за обрисами яма, циліндричної в перетині форми, впущена в материк, з вертикальними рівними стінками і рівним дном. Її діаметр — $1,05 \times 1,10$ м (площа — більше $0,9 \text{ м}^2$) (рис. 85). Заповнення сіросупіщане попелясте, з лінзами горілих решток, попелу та вуглистими прошарками. Яма заглиблена у похований ґрунт, передматерик і материк до рівня 1,5 м від УЦ.

Заповнення щільне, зі вмістом дрібнобитої гончарної кераміки нового часу і сміття, кісток диких і свійських тварин, уламками сірого граніту, зосередженими ближче до дна (рис. 85: к, кт). З визначених кісток тварин назвемо частину черепа, щелепи, ріг, кістки кінцівок і ребра бика свійського (18 кісток) від однієї дорослої особини — самиці (корова), з висотою в холці 110,5 см, 2 кістки молоді особини вівці або кози свійської, кістки гусей. Знайдені також 2 кістки однієї дорослої особини вовка сірого. Під дерновим шаром колишнього розорювання над ямою виявлені кілька більш-менш виразних предметів.

Знахідки. 1-3. Уламки крис, стінки та вмістилища гончарного сіроглиняного *полумиска*, прикрашеного смугастим візерунком і кривулькою, нанесеними рудим ангобом. Розміри — від $2,3 \times 3,1$ до $3,3 \times 5,7$ см. 3 од. Середина — друга половина XVIII ст.

Рис. 84.
Курган 1, яма 2.
Із заходу.

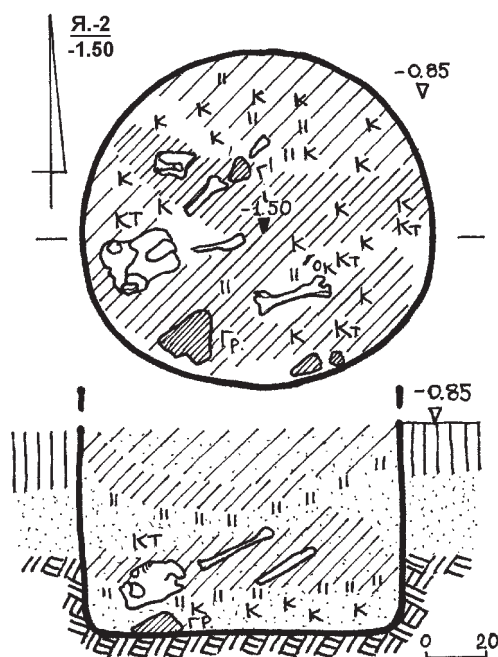

Рис. 85. Курган 1, яма 2.
План і перетин.

4. Фрагмент віконниці з прозорого скла світлоголубого кольору, з широкою окрайкою. Розміри – $1,5 \times 2,7$ см (рис. 106: 24). Діаметр віконниці – понад 12 см. Середина – друга половина XVIII ст.

5. Уламок точильного каменю-мантачки з коричневого дрібнозернистого пісковика (рис. 106: 21). $1,4 \times 3,3 \times 7,4$ см. XVIII ст.

Сміттева яма належить до числа об'єктів господи селянської сім'ї, садиба якої знаходилася на північ від насипу кургану й існувала впродовж другої чверті XVIII – XIX ст.

Рис. 86.
Курган 1, яма 3.
Пляма на рівні
виявлення.
З південного заходу.
В.О. Петров.

Рис. 87.
Курган 1, яма 3.
Робочий момент.
З південного заходу.
В.В. Лямкін,
М.О. Радченко
та О.В. Сидоренко.

Яма 3 (XVIII ст.) відкрита за 13,7 м на північ – північний схід (кут 23°) від УЦ (рис. 8: я.3). Влаштована з рівня поверхні північної поли насипу VI кургану на краю заглибини незначного вибалку; досліджувалася з глибини 0,8-1,2 м від УЦ (рис. 86).

Яма – майже кругла в плані за обрисами велика заглибина, зрізано-конічної, звуженої донизу в перетині форми, впущена у похований ґрунт, передматерик та в основному до материкового піску, з вирівняннями, дещо похилими в основі стінками і рівним дном. Її діаметр на рівні виявлення – $2,45 \times 2,50$ м, по дну – $1,55 \times 1,65$ м (площа – близько $4,5 \text{ м}^2$), глибина – 3,4 м від УЦ або 2,2-2,6 м від рівня поверхні насипу кургану (рис. 87-89). Заповнення жовто-сіросупіщане, місцями незначно попелясте, з численними уламками гончарного та інколи ліпного посуду, котрі потрапили до остаточно закиданого в XIX ст. господарського

Рис. 88.
Курган 1, яма 3.
Из заходу.

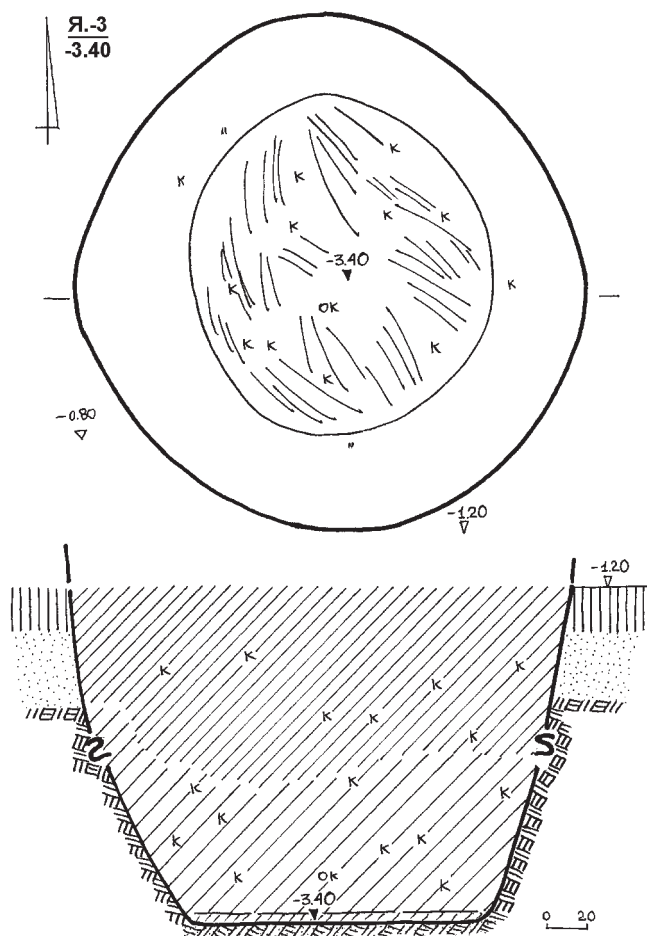

Рис. 89.
Курган 1, яма 3.
План та перетин.

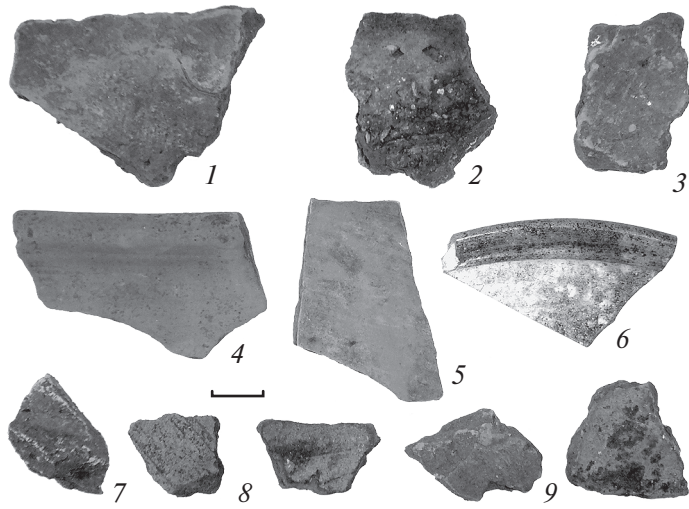

Рис. 90.
Курган 1, яма 3.
Знахідки.
Ліпна кераміка (1-3, 9),
фрагменти гончарного
посуду (4-5, 7-8)
і віконниці зі скла (6).

об'єкту з околу, окремими кістками свійських тварин (рис. 89). З визначених відзначимо 8 кісток бика свійського від однієї молоді особини, верхній зуб коня свійського, верхній зуб вівці або кози свійської, фрагмент лопатки невизначеної свійської тварини.

Дно ями вкривав шар мулистого ґрунту (засохлої грязюки), підстелений тонким прошарком соломи (рис. 88-89).

У вмісті ями виявлені більш-менш виразні предмети, здебільшого уламки кераміки, що вказували на спорудження і функціонування об'єкту в третій чверті – кінці XVIII ст.

Знахідки. 1-2. *Фрагменти* стінок ліпного товстостінного *горщика* із неохайно заглаженою поверхнею. Розміри – $1,8 \times 2,8$ та $3,1 \times 4,2$ см (рис. 90: 1, 3). 2 од. Черняхівська культура.

3. *Уламок* денця ліпного товстостінного *горщика* без утору (рис. 90: 2). $2,3 \times 3,1$ см. Черняхівська культура.

4. *Фрагмент* стінки гончарного *горщика* з шерехатою поверхнею. Розміри – $1,3 \times 1,4$ см (рис. 90: 8). Черняхівська культура.

5. Незначний *уламок* горловини інкерманської *амфори*. Пізньоримський час. $1,7 \times 2,2$ см (рис. 90: 7).

6-7. *Фрагменти* вінця і тулуба (стінки) гончарної сіроглиняної *миски* відкритого типу з масткою поверхнею. Черняхівська культура. Розміри – $2,7 \times 4,2$ і $3,0 \times 3,9$ см (рис. 90: 4-5; 91).

8-10. Невеликі *уламки* стінок ліпних *горщиків* з домішками дрібного піску в тісті. Доба раннього залізного віку та черняхівська культура. 3 од. Розміри – від $1,1 \times 1,8$ до $2,1 \times 1,9$ см (рис. 90: 9).

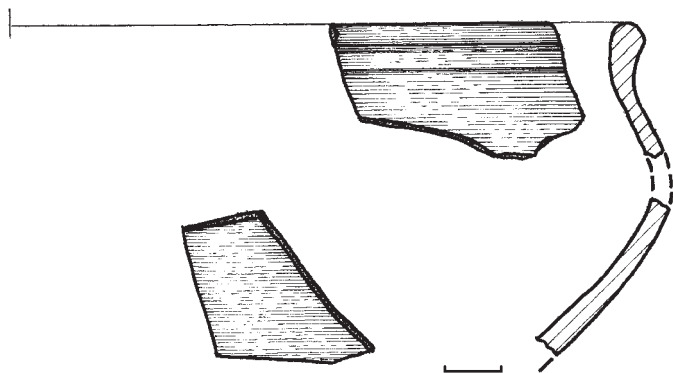

Рис. 91. Курган 1, яма 3. Уламки гончарної миски черняхівської культури.

11. *Фрагмент віконниці* прозорого скла з широкою окрайкою. Розміри — $2,4 \times 4,4$ см (рис. 90: б), реконструйований діаметр виробу — 13,1 см. Середина — третя чверть XVIII ст.

Яма належить до числа господарських об'єктів садиби заможної селянської сім'ї, що знаходилася на північ від насипу кургану й існувала у середині третьої чверті XVIII — на початку XIX ст. За повідомленнями місцевих жителів, подібні господарські ями ще в середині XX ст. влаштовували місцеві жителі для зберігання кормових буряків. У заповнення об'єкту випадково потрапили й окремі суто археологічні знахідки різних епох.

Скупчення 1 (XVIII ст.) знаходилося за 11,3 м на північ (кут 0°) від УЦ (рис. 8: ск.1), за 1 м на північ від ями 2. Виявлене край північної поли насипу VI кургану, на краю вибалочка на глибині 1,80 м від УЦ.

Залягало в основі колишнього орного шару — в сіро-коричневому супіску. Складалося з кісток дорослих особин бика свійського (5 верхніх зубів, променева і п'ясткова кістки, перша фаланга лівої ноги, уламки шийних хребців, ребер), 6 невизначених уламків кісток свійських тварин, вуглин і кількох фрагментів кераміки, що знаходилися на площі $0,5 \times 0,8$ м, частково зачеплених розорюванням XX ст.

Знахідки. 1-2. Фрагменти вінця і стінки сіроглиняного гончарного полумиска, вкритого білим ангобуванням (рис. 92: 1). У тісті — домішки дрібного піску. 2 од. $1,1 \times 1,3$ і $1,2 \times 2,5$ см. Друга половина XVIII ст.

3-4. *Уламки* денця з утором сіроглиняного гончарного полумиска, вкритого світлосірим ангобуванням (рис. 92: 3). В тісті помітні домішки дрібного піску. 2 од. $3,2 \times 4,1$ см, у склеєному вигляді. Друга половина XVIII ст.

Скупчення — прикидані під дерном кухонні відходи і хатнє сміття другої половини XVIII ст. Поряд, за 0,2 м на південь на тій же глибині,

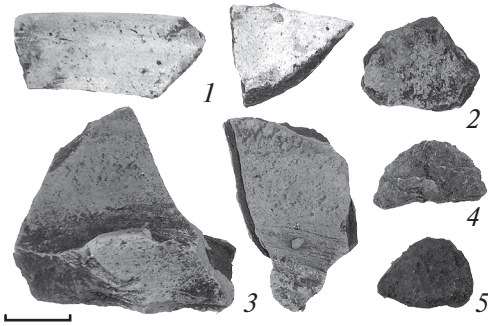

Рис. 92. Курган 1.
Насип, скупчення 1 та 2. Уламки
ліпного і гончарного посуду.

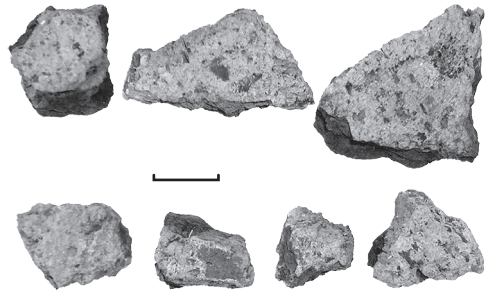

Рис. 93. Курган 1.
Насип, скупчення 1. Фрагменти
ліпного енеолітичного посуду.

трапився розвал стінки енеолітичного ліпного горщика з семи дрібних уламків (рис. 93).

Скупчення 2 (зрубне) виявлене за 9,2 м на північ — північний захід (кут 342°) від УЦ (рис. 8: ск.2), ближче до північно-західної поли насипу VI кургану, в його масиві під дерновим шаром на глибині 0,50 м від УЦ.

Залягало в сіро-коричневому супіску насипу. Складалося з окремих уламків ліпного посуду зі старими сколами, переважно розтрісканих, двох вуглин і кількох розслоєних обрубків тваринних кісток, що залягали на площі 0,4 × 0,6 м, частково зачепленій розорюванням ХХ ст.

Знахідки. 1-3. Уламки стінок ліпних *горщиків* дрібні з домішками жорстви, шамоту і піску в тісті. Розміри — від 0,4 × 0,5 до 0,7 × 0,9 см (рис. 92: 2, 4, 5). Зрубна культура.

Скупчення, вірогідно, є рештками тризної відправи, вміщеної до незначної ямки під дерном насипу населенням *зрубної* культури доби пізнього бронзового віку.

Яма 4 (енеолітична) досліджена за 0,3 м на південь — південний захід (кут 187°) від УЦ (рис. 8: я.4). Влаштована з рівня стародавньої похованої поверхні біля південно-західної поли первинного насипу II, до його зведення; досліджувалася з глибини 0,85 м від УЦ (рис. 94; вкл. I: 3).

Це — кругла в плані за обрисами яма, доведена до передматерика, з стрімкими зверху і похилими в основі, дещо скругленими стінками і незначно вирівняним дном. Її розміри по верху — 1,3 × 1,4 м, по дну — 0,7 × 0,8 м (загальна площа — близько 1,3 м²), глибина — 1,4 м від УЦ (рис. 94). Заповнення сіро-чорне супіщане, майже однорідне, з кількома дернина-

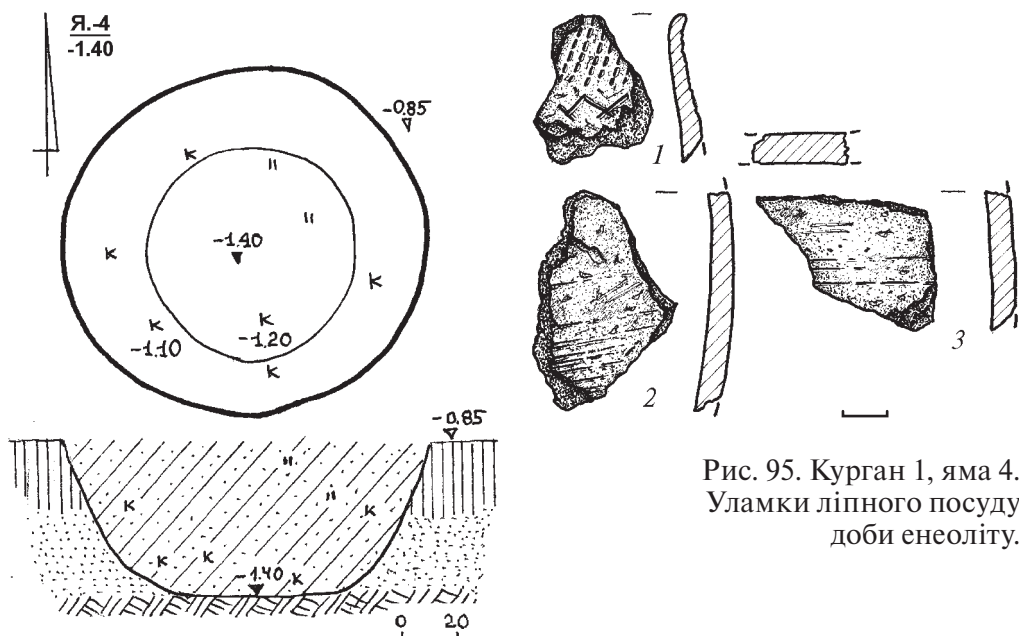

Рис. 95. Курган 1, яма 4.
Уламки ліпного посуду
доби енеоліту.

Рис. 94. Курган 1, яма 4.
План та перетин.

ми чорного кольору у вмісті, зі слідами вуглин від горіння гілочок кушів (ближче до дна). Яма заглиблена у похований ґрунт до передматерика і, вірогідно, призначалася для відправлення пожитку чи вміщення решток супроводжуючої одне з енеолітичних поховань тризної відправи.

У щільному заповненні виявлені 15 дрібних уламків ліпного горщика (рис. 94: к).

Знахідки. 1-13. Фрагменти стінок ліпного горщика з поверхнею, заглаженою переважно з внутрішнього боку гребінцем, сіро-коричневого кольору, зі слідами вигорілої органіки та черепашки в пористому тісті. 13 уламків (рис. 96). Розміри – від $1,4 \times 1,8$ до $3,1 \times 5,2$ см. Приблизний реконструйований діаметр тулуба посудини – 24-25 см. В тісті – сліди вигорілих мушель молюсків й органіки (рис. 95: 3-4; 97: 2).

14. Уламок денця того ж ліпного горщика із заглаженою поверхнею сіро-коричневого кольору, зі слідами вигорілої органіки та мушель у крихкому пористому тісті (рис. 95: 2; 97: 1). Розміри – $1,4 \times 2,5$ см.

15. Фрагмент вінця ліпного горщика із заглаженою поверхнею сіро-коричневого кольору, зі слідами вигорілої органіки і мушель молюсків в крихкому пористому тісті, прикрашений нижче потоншеного, ледь

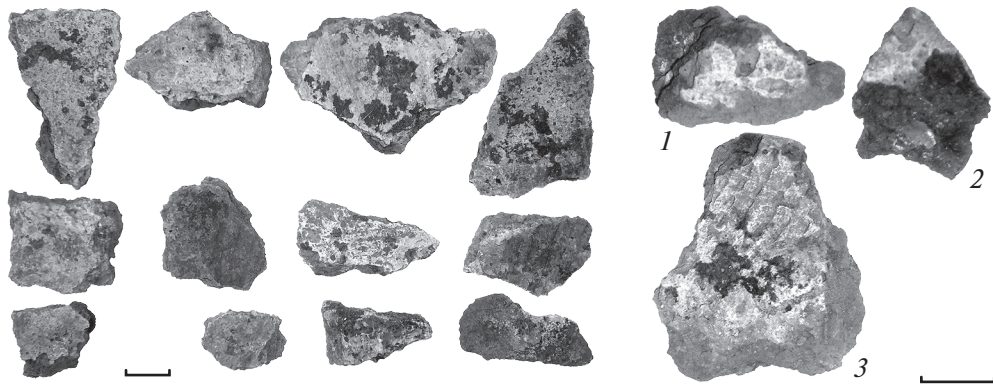

Рис. 96-97. Курган 1, яма 4. Уламки ліпної енеолітичної кераміки.

відігнутого краю навскісними рядами наколів гребінцевого штампу вправо, нижче — прокресленим зигзагом (рис. 95: 1; 97: 3). Розміри уламка — $2,7 \times 3,5$ см.

Отже, яма належить до числа культових супроводжуючих об'єктів одного з енеолітичних поховань, вірогідно, комплексу, що включав захоронення 6 та 7, і пов'язана зі спорудженням насипу II дослідженого кургану.

Ями 5 та 6 — парні (доби бронзового віку) виявлені за 10,7 та 10,8 м на південний схід (кути 121° і 130°) від УЦ (рис. 8: яя.5-6). Влаштовані з рівня поверхні біля південно-східної поли насипу IV, до зведення насипу V; досліджувалися з глибин 0,40-0,45 м від УЦ (рис. 98).

Це — круглі в плані за формою ями, доведені до рівня залягання похованого ґрунту під первинним насипом (досить щільного за сухої погоди), з вертикальними рівними стінками і вирівняним дном. Їх діаметри — 0,80-0,85 та 0,82 м (площа кожної — по 0,5 м²), глибина — 0,90 та 0,85 м від УЦ (рис. 98: 1-2). Заповнення сіро-чорне супіщане щільне, затічне, майже однорідне, зі слідами дернин, окремими вуглинами від горіння трави і гілочок кущів. В ямах знахідок фактично не виявлено, крім незначного уламка стінки катакомбного ліпного горщика (рис. 44: 3).

Розглядаються як парні жертвні ями, пов'язані з поминальними обрядами катакомбного населення доби середнього бронзового віку.

Вогнище (об'єкт 1) (доби бронзового віку) знаходилося за 13,2 м на південний схід (кут 126°) від УЦ (рис. 8: ст.2). Об'єкт споруджений з рівня

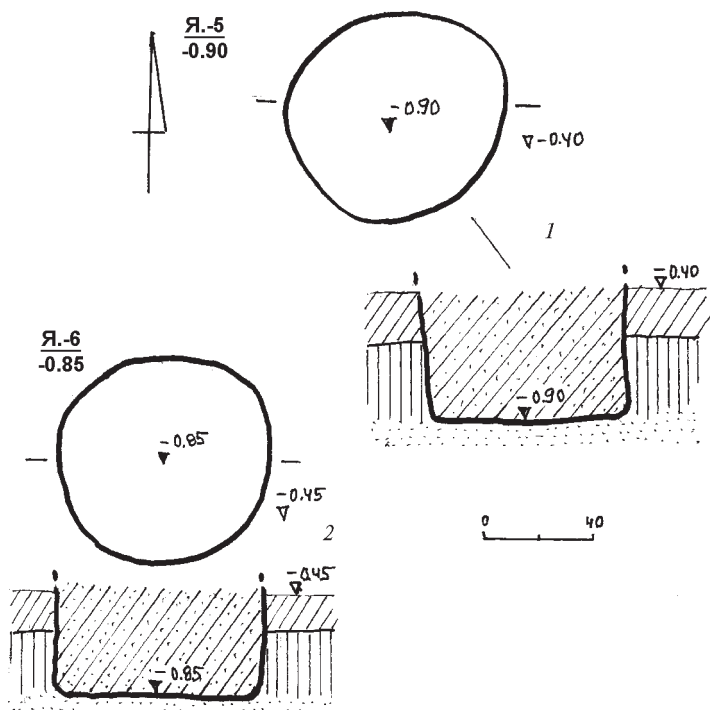

Рис. 98.
Курган 1,
парні ями 5 і 6.
Плани і перетини.

поверхні південно-східної поли насипу IV або V, до зведення наступного насипу; досліджувався з глибини 1,00 м від УЦ (рис. 99).

Два сірогранітні камені встановлені рівними площинами паралельно один одному посеред невеликої овальної в плані ями, вибраної в полі розповзання насипу та похованому ґрунті (рис. 99-100; вкл. VIII: 7), доведеної до рівня залягання передматерика. Камені розміщені в довшому меридіональному напрямку, за цією ж віссю зорієнтована і яма. Для встановлення брил граніту ближче до країв вибірки у передматериковому піску відкопані овальні в плані виямки (рис. 99).

Розміри ями-вибірки — $0,75 \times 1,00$ м, її глибина — 1,30 м від УЦ або 0,15-0,20 м від рівня впуску, площа — $0,6 \text{ м}^2$. Розміри гранітних брил: 1) $0,40 \times 0,62 \times 0,23$ м; 2) $0,35 \times 0,52 \times 0,14$ м. Перша — рваний вивітрений масивний камінь з однією рівною площиною, друга — плитчастий уламок граніту з поверхневих відслонень. Вага брил, визначена умовно під час піднімання: перша — близько 90 кг, друга — до 60 кг. Гострі краї брил грубо оббиті, поверхня розкришувалася від давнього термічного впливу. Розміри внутрішніх передматерикових заглибин в цілому схожі — близько $0,12\text{-}0,15 \times 0,60$ м, їх глибина від рівня дна ями — 0,08-0,10 м (рис. 99-100; вкл. VIII: 7).

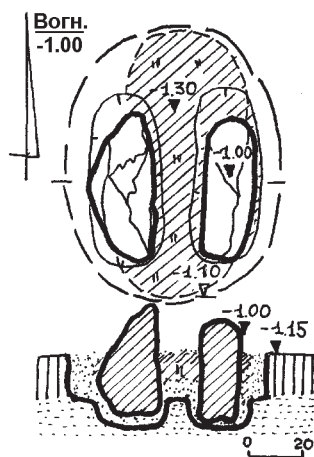

Рис. 99. Курган 1, рештки вогнища.
План і перетин.

Рис. 100.
Курган 1,
об'єкт 1 —
рештки вогнища.
З північного заходу.

Заповнення ями у верхній частині (на 4-6 см) відзначалося вмістом чорно-сірого попелястого супіску з вугликами, нижче і до дна — залягав світлий передматериковий пісок з окремими вугликами (рис. 99).

Рештки об'єкту відповідають уявленням про влаштування вогнища у степовій річковій заплаві, де брили граніту забезпечують рівномірне нагрівання їжі або її приготування на вогні і відповідний протяг для диму від горіння дрібної рослинності. Залишки вогнища біля парних ям можуть належати і до складу одного поминального об'єкту доби *середнього бронзового віку*. Правда, факти, які б підтверджували таку гіпотетичну атрибуцію, крім стратиграфічних даних, відсутні.

Рис. 101.
Курган 1,
південний профіль
1-ї південної
бровки.
Дослідження ями 7
і поховання 14.
Зі сходу.

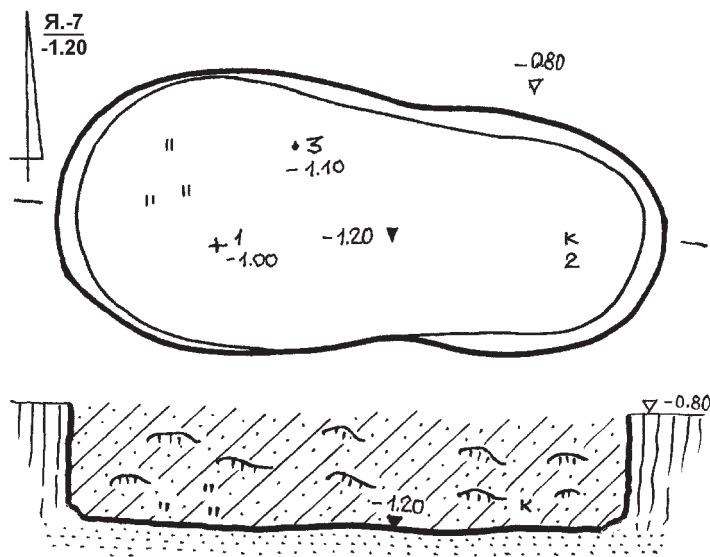

Рис. 102.
Курган 1,
яма 7 — рештки
енеолітичного
поховання.
План і перетин.
Цифрами позначені:
1 — відщеп кременю;
2 — фрагмент кераміки;
3 — уламок кварциту.

Яма 7 (енеолітична, впускна) виявлена за 6,90 м на південь (кут 180°), мала глибину 1,20 м від УЦ (рис. 8: я.7). Влаштована з рівня стародавньої похованої поверхні на південь від поли первинного насипу II; досліджувалася з глибини 0,8 м від УЦ (рис. 12; 101; 102).

Це — овальна в плані видовжена, незначно розширена у західний бік, навіть «стопоподібна» за обрисами яма, доведена до передматерика, з вертикальними прямовисними стінками і рівним дном, над яким з рівня 1,16 м відзначений невеличкий вузький уступ. Її розміри по верху — 0,80-0,95 × 2,10 м, по дну — 0,70-0,82 × 1,95 м (площа — близько 1,5 м²) (рис. 102). Яма зорієнтована за довшою віссю в широтному напрямку. Заповнення чорносупіщане однорідне з великими дернинами чорного кольору, масткими на вигляд, зі слідами вуглин від горіння трави (скуп-

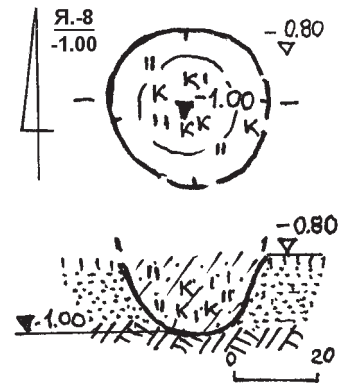

Рис. 103. Курган 1, ямка 8.
План та перетин.

чення у західній частині біля дна). Яма заглиблена у похований ґрунт до передматерика (до 1,2 м УЦ) і, вірогідно, призначалася для поховання чи була могилою-кенотафом.

У передденні східної частини цієї заглибини виявлений дрібний уламок ліпної кераміки, у заповненні — шматочок залізистого кварциту та невиразний відщеп кременю (рис. 102: 1-3). Інших знахідок не виявлено.

Знахідки. 1. *Фрагмент* стінки ліпного *горщика* із заглаженою поверхнею коричневого кольору, зі слідами вигорілої органіки і черепашки у щільному тісті, рештками ряду видовжених заглибин від орнаментациї (рис. 49: 2). Внутрішня поверхня добре заглажена. Розміри — 1,7 × 1,6 см (рис. 50: 3).

2. Дрібний *відщеп* сіро-коричневого напівпрозорого кременю. 0,3 × 0,6 × 0,1 см.

3. Сплющений *уламок* залізистого *кварциту* рожево-коричневого кольору. Розміри — 0,3 × 1,0 × 1,4 см.

Гіпотетично яма розглядається як залишки пізньоенеолітичного поховання-кенотафу чи захоронення з незбереженим скелетом дитини, влаштованого з вірогідною широтною орієнтацією небіжчика, на наш погляд, головою на захід.

Об'єкт належить до числа комплексів *пізньоенеолітичного* населення, що з'явився до спорудження і пов'язаний з будівництвом насипу III дослідженого кургану.

Ямка 8 (черняхівська) виявлена за 14,8 м на південь — південний схід (кут 158°) від УЦ (рис. 8: я.8). Влаштована з рівня стародавньої поверхні біля південно-східної поли насипу VI, у південно-східному секторі кургану; досліджувалася з глибини 0,8 м від УЦ (рис. 103).

Кругла в плані заглибина, доведена до материка, з похилими в основі рівними стінками і скругленим дном. Її діаметр по верху — 0,4 м, по

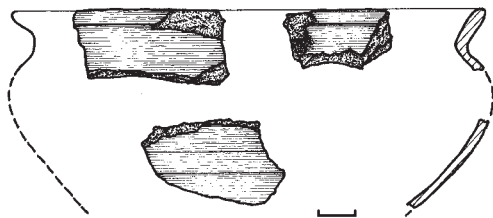

Рис. 104. Курган 1, ямка 8.
Уламки гончарної мисочки
черняхівської культури
та реконструкція її форми.

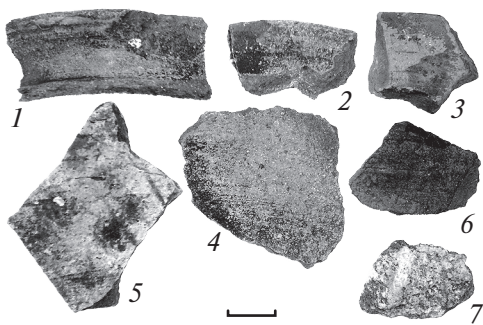

Рис. 105. Курган 1, ямка 8. Фрагменти ліпного і гончарного посуду.

дну — 0,24 м (площа — 0,13 м²), глибина — 1,00 м від УЦ (рис. 103). Заповнення сіро-супішане, злегка попелясте, однорідне, з вуглинами ближче до дна. Яма заглиблена у похований ґрунт і передматерик, до світлого материкового піску, і, вірогідно, призначалася для встановлення стовпа. Пізніше туди потрапили культурні рештки і шматочки перепалених кісток, не схожих на залишки кремації.

У вмісті заповнення ямки виявлені кілька дрібних уламків гончарного посуду (рис. 103: к).

Знахідки. 1-3. Фрагменти вінець краплеподібного профілювання та стінки невеликої гончарної сіроглиняної мисочки закритого типу з шерхатою поверхнею. Розміри — 1,6 × 2,7 см, 1,7 × 4,1 см та 3,2 × 3,6 см (рис. 104; 105: 1-2, 4).

4. Дрібний **фрагмент** стінки гончарного сіроглиняного горщика з шерхатою поверхнею. 1,9 × 2,7 см (рис. 105: 6).

5. **Уламок** стінки сіро-коричневоглиняної гончарної миски з масткою поверхнею. 1,4 × 1,8 см (рис. 105: 3).

6. **Фрагмент** стінки гончарного сіроглиняного глека з лискованою поверхнею. 3,8 × 4,3 см (рис. 105: 5).

7. **Уламок** стінки ліпного оранжевоглиняного горщика. 1,3 × 2,1 см (рис. 105: 7).

Всі знахідки належать керамічному комплексі *черняхівської культури* і мають відношення до існуючого поряд — на південь — селища пізньоримського часу Петрашівка II (Супруненко, Шерстюк 2009, с. 51-52).

Яма 9 (добы бронзового віку) відкрита за рештками дна за 8,5 м на південний захід (кут 230°) від УЦ (рис. 8: я.9). Влаштована з рівня поверхні насипу V-?, біля його південно-західної поли, у південно-західному секторі кургану; досліджувалася в нижній частині — з глибини 1,1 м від УЦ.

Кругла в плані яма, доведена до материка, з рівними в основі стінками і скругленим дном. Її діаметр — 1,2 м (площа — 1,1 м²), глибина — 1,20 м від УЦ. Заповнення сіросупіщане однорідне, з вуглинками наді дном.

У заповненні ями виявлені кістка не визначеного ссавця і дрібний фрагмент стінки ліпного горщика (рис. 8: я.9). Неподалік ями (за 0,3 м) знайдене вінце енеолітичної ліпної корчаги, описаної вище.

Погріб (кін. XVIII — поч. XIX ст.) знаходився за 6,8 м на південний схід (кут 145°) від УЦ (рис. 8: погріб). Досліджувався з глибини 0,4 м під колишньою ріллею і нашаруваннями, пов'язаними з господарською діяльністю XIX-XX ст.

Погріб мав в основі майже квадратну в плані материкову яму, котра знищила ділянку насипу і залягаючі під ним природні прошарки, і була спрямована кутами за сторонами світу (рис. 8). Стінки ями виявилися прямовисними рівними. Її розміри становили — 2,1 × 2,2 м, глибина від УЦ — 1,8 м або 1,2 м від сучасної денної поверхні кургану. Заповнення погребу відзначалося шаруватістю. Тут один за одним чергувалися тонкі прошарки попелу, вугілля, хатніх відходів, суглинистого ґрунту й уламків печини, зотлілої органіки, чорного супіску. В їх вмісті виявлено чимало керамічних, скляних й уламків металевих виробів кінця XVIII — XIX ст., частина з яких описана нижче.

В ході завершення етапу використання господарської споруди, до її закидання сміттям, погріб пристосували під копильню, для чого відкопали у північному і південному кутках круглі та циліндричні за перетином ями в материк, діаметром 0,8-0,9 м і глибиною близько 1,0 м (2,9 м від УЦ). Обидві ями були вщент забиті попелом переважно від горіння болотяної рослинності і гілок кушів. Посеред заглибини, в її центрі певний час горіло (більше — тліло) вогнище, діаметром 0,5-0,7 м (товщина прокалу — 4-5 см).

Знахідки. 1. Неповний розвал рожевоглиняного гончарного горщика (32 уламки) з вертикальним, ледь профільованим вінцем, опуклим корпусом та рівним дном із незначним утором, прикрашеного під вінцем горизонтальними смугами білого ангобу, в основі шийки — широкою полоскою білого ангобу. Черепок вкритий світло-коричневою побілкою по тлу глини, має домішки піску в тісті. Розміри уламків — від 1,4 × 2,3 до 5,6 × 8,4 см. Кінець XVIII — початок XIX ст. (рис. 106: 12-13, 15-16).

2. Фрагменти стінок гончарного білоглиняного закіпченого горщика з горизонтальними прокресленими неглибокими смугами орнаментції. 3 уламки, з домішками піску в тісті. Розміри — від 1,5 × 3,5 до 2,7 × 3,9 см. Початок XIX ст. (рис. 106: 7).

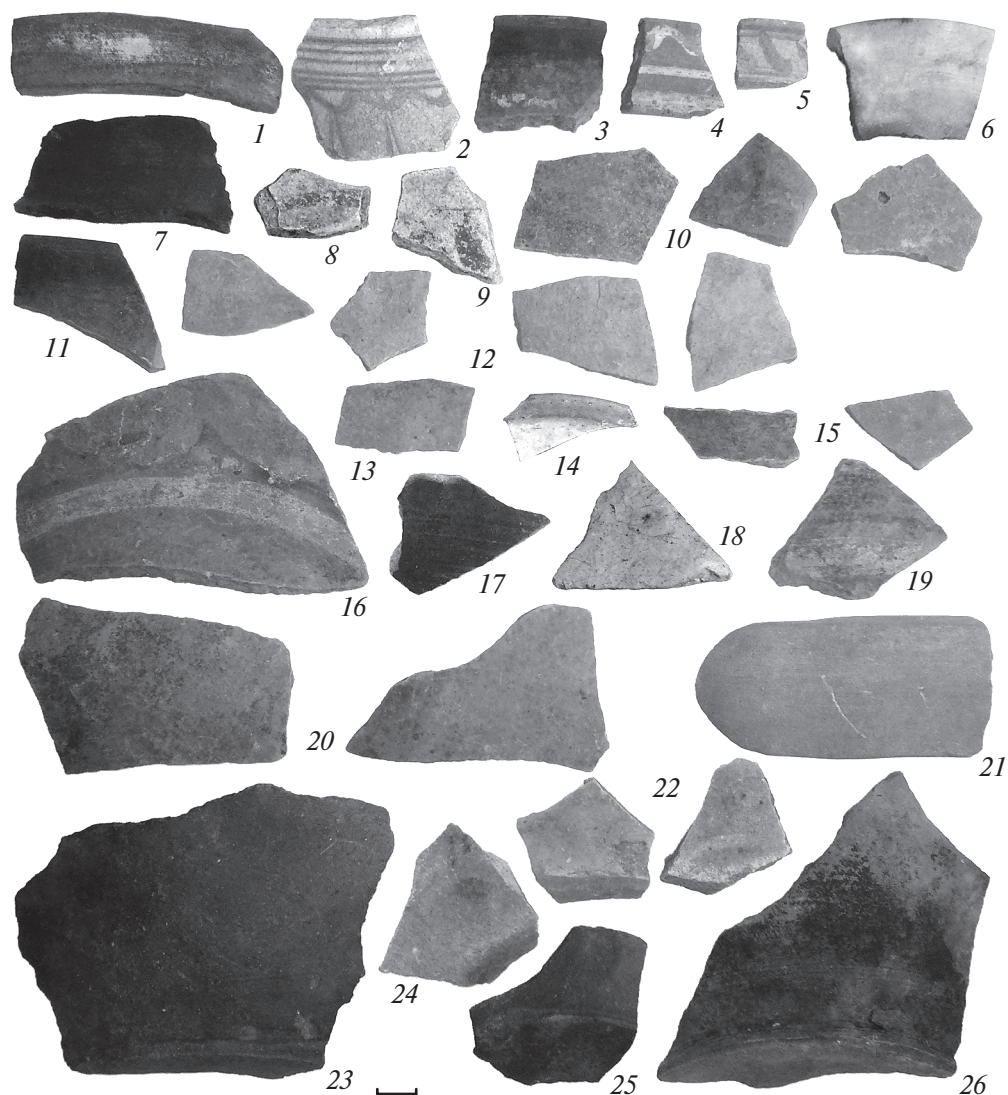

Рис. 106. Курган 1. Насип, яма 2 і погріб. Знахідки XVIII–XIX ст.

3. Уламок плічка білоглиняного гончарного *горщика* з горизонтальними смугами орнаментатії темнокоричневим ангобом, під якими в тому ж кольорі нанесена кривулька та роздвоєні лінії у вигляді бахроми, опущені донизу. $3,9 \times 4,2$ см. Друга чверть – середина XVIII ст. (рис. 106: 2).

4. Фрагменти світлоглиняного гончарного горщика (вінця, стінки, денце) з розписом кривульками, ляпками та смугами темнокоричневого

ангобу. 4 од. В тісті домішки піску. Розміри – від $1,9 \times 2,4$ до $3,5 \times 4,4$ см. Кінець XVIII – початок XIX ст. (рис. 106: 3, 10).

5. Уламки вінця і стінок рожевоглиняної гончарної макітри, прикрашеної по вінцю кривулькою та тонкою лінією, ненесеними білим ангобом. 5 уламків. Розміри – від $1,8 \times 2,5$ до $3,1 \times 3,7$ см. Друга половина XVIII ст. (рис. 106: 4).

6-8. Фрагменти денечь з утором сіроглиняних гончарних горщиків. 3 од. Розміри – від $3,1 \times 4,5$ до $7,8 \times 9,1$ см. Кінець XVIII ст. (рис. 106: 23, 25-26).

9. Уламок ручки сіроглиняного гончарного глека овального перетину, з продавленою вертикально смугою ззовні. $2,0 \times 6,8$ см. Кінець XVIII ст. (рис. 106: 1).

Рештки дослідженого об'єкта виявилися погребом фіналу козацької епохи і використовувалися до початку XIX ст. в якості копильні. Після полишення останньої ця заглибина була перетворена на смітник.

Найпізніші об'єкти в насипу

Окоп (1941 р.) розташований за 0,6 м на захід (кут 277°) від УЦ (рис. 8). Досліджувався з глибини 0,35 м під колишнім орним шаром.

Мав в основі прямокутну в плані форму, був спрямований стінками за сторонами світу. Останні виявилися прямовисними та рівними. Розміри основи – $0,5\text{--}0,6 \times 1,2$ м, глибина від УЦ і сучасної денної поверхні кургану – 1,6 м. Заповнений затічним чорним супіском. У вмісті – сміття XX ст. та гвинтівочна гільза радянського виробництва.

Окоп влаштований нашвидкуруч поряд із сусіднім та дещо більшим окопом, де розміщувалося поховання 4, що належало воїнам Червоної Армії. Влаштування стрілецької позиції спричинило до руйнування частини енеолітичного поховання 7.

Перекоп (1970-ті рр.) знаходився за 1,6 м на північ – північний схід (кут 10°) від УЦ (рис. 8). Досліджувався з глибини 0,4 м під колишнім орним шаром.

Це – прямокутна в плані за формою, зі скругленими кутами, яма, спрямована стінками за сторонами світу. Стінки – прямовисні, порівняно рівні. Розміри – $0,8 \times 1,0$ м, глибина від УЦ і сучасної денної поверхні кургану – 0,7 м. Яма заповнена чорним супіском і рештками городньої рослинності. У вмісті наявне сміття початку 1970-х рр.

Перекоп – сміттева городня яма часу існування сусідньої господи радянської доби.

Перекоп льоху (1960-1970-ті рр.) знаходився за 5,7 м на схід (кут 90°) від УЦ (рис. 8). Досліджувався з глибини 0,25 м під колишнім орним шаром.

Виявився прямокутною в плані, зі скругленими кутами, ямою, спрямованою кутами за сторонами світу. Стінки — прямовисні, порівняно рівні. Розміри — 3,0 × 3,5 м, глибина від УЦ і сучасної денної поверхні кургану — 1,2 м. Яма льоху заповнена чорним супіском, сміттям, рештками городнього бадилля. У вмісті наявне пляшкове скло 1960-1970-х рр.

Перекоп — залишки присадибного льоху часу існування господи *радянської доби*.

Гранітні камені (XIX–XX ст.) виявлені за 14,2-15,0 м на південний схід (кути 130° та 135°) від УЦ (рис. 8: *зр.*). Знайдені в основі орного шару на глибині 1,20 м від УЦ або за 0,20 м від сучасної поверхні схилу поли кургану.

Два рожевогранітні колоті камені мали підокруглу та округлу форму, з розмірами 0,30 × 0,35 × 0,50 і 0,15 × 0,20 × 0,28 м. Камені, вірогідно, були притягнуті ближче до берега річки під полу кургану для влаштування опори гатки з метою риболовлі у весняний час.

Таким чином, у кургані № 1 досліджені рештки *17 поховань* (чотирьох енеолітичних, в т.ч. архаїчна мегалітична гробниця-циста; одне пізньоямне; чотири катакомбних, з яких: донецьке і три інгульських; одне зрубне і рештки ще одного зрубного, зруйнованого перекопом; передскіфське; чотири — українського населення нового часу; одне — бійців Червоної Армії 1941 р.), виявлені *8 ям* (дві — енеолітичної доби, три — середнього бронзового віку, одна — черняхівської культури, дві — кінця козацької епохи), *стела* і рештки *вогнища* доби раннього бронзового віку, *погріб* та залишки господарської діяльності населення XVIII, XIX і XX ст. Цікавим фактом є задокументована розкопками спроба проникнення (чи пограбування) до енеолітичної гробниці-цисти, здійснена українським населенням кінця XVIII ст.

4. ПЕТРАШІВСЬКИЙ КУРГАН І ЙОГО МІСЦЕ СЕРЕД СТАРОЖИТНОСТЕЙ ПОЛТАВЩИНИ

Петрашівський курган, по-праву, посідає особливе місце у колі старожитностей Дніпровського Лівобережжя та південної ділянки Лівобережного терасового лісостепу на узбережжі Дніпра. Ця нещодавно ретельно досліджена, добре стратифікована поховальна пам'ятка виступає не тільки найпівнічнішим пунктом виявлення енеолітичних кам'яних гробниць на берегах головної української ріки, збереженим місцем розташування під насипом кількох енеолітичних поховальних споруд, а й досить чітко стратифікованим, зведеним пізніше над ними у три етапи катакомбним курганом, до масиву якого впускалися поховання наступних епох. Досить цікавими зафіксованими фактами для пам'ятки є використання насипу з метою розміщення кладовища українським населенням, а також влаштування кількох господарських споруд нового часу, документування під час дослідження спроби пограбування кам'яної енеолітичної гробниці за фіналу козацької епохи (Супруненко 2011а, с. 8). Останнє певною мірою підтверджує вже оприлюднене друком припущення про час поширення чергових спроб пограбування курганів у басейні Нижнього Псла і Сухого Кобелячка за епохи освоєння передстепових просторів Кременчуччини у другій половині XVIII ст. (Супруненко, Шерстюк 2011, с. 393).

Безпосередньо на південний схід від кургану розташоване селище черняхівської культури Петрашівка II (Супруненко, Шерстюк 2009, с. 44, 51-52, рис. 50), а за кількасот метрів на захід — поселення Петрашівка III доби бронзового віку (Там само, с. 52-57) з культурними нашаруваннями катакомбної, зрубної і чорноліської культур. Все вище наведене дає змогу розглядати Петрашівський курган як доволі неординарну поховальну пам'ятку ряду епох.

Курган середніх розмірів виглядав до проведення науково-рятівних досліджень в цілому як нетиповий археологічний об'єкт, з досить

низькою надзапальною топографією, розташований на невисокому правому березі над місцем впадіння до степової річки невеликої притоки. Отже, вже з першого погляду, попередня культурно-хронологічна атрибуція цієї давньої поховальної споруди спиралася на зумовлені наведеними вище міркуваннями уявлення про досить ранній час її зведення (Ковалёва 1984, с. 9-10). З північного сходу над насипом височіла мисоподібна ділянка плато лівого високого берега Дніпра, на краю якої здіймався на 6 м угору насип Зозулиної могили — найбільшого кургану групи I поблизу с. Салівки Кременчуцького району (Супруненко, Телегін, Титова 1989, с. 134, рис. 1: 9). До річч, в основі згаданого кургану відзначені залишки кільцевої викладки з брил граніту — кромлеху значного діаметру (Супруненко, Шерстюк 2009, с. 61-62), що характерно саме для енеолітичних поховальних старожитностей цього мікрорегіону Полтавщини та більш південних передстепових і степових ділянок Подніпров'я.

Розташування Петрашівського кургану поряд із поселенськими пам'ятками середнього і пізнього бронзового, а також раннього залізного віків також спонукало до впевненості у наявності в насипу поховальних комплексів цих епох, а сплющена розплила форма споруди — ймовірності конструктивних добудов, здійснених населенням катакомбних культур бронзового віку. Всі ці «передбачення» повною мірою справдилися в ході досліджень.

Найвиразнішим комплексом Петрашівського кургану, безсумнівно, є енеолітичне основне поховання 3. Це — квітянська (або постмаріупольська для просторів Орільсько-Самарського межиріччя) кам'яна гробниця енеолітичного передстепового та степового населення Середнього і Нижнього Подніпров'я (Ковалёва 1984, с. 16-18; Рассамкин 2000), за типом віднесена до мегалітичних кам'яних поховальних споруд-цист (Довженко 1993, с. 114-116). Вона належить до числа досить рідкісних захоронень представників родоплемінної верхівки мідного віку. Це лише дев'ята, за підрахунками Ю.Я. Рассамкіна (*люб'язне повідомлення дослідника*), кам'яна скриня-циста, і поки-що єдина серед досліджених на північній межі ареалу поширення енеолітичного кочового населення та зони розповсюдження такого типу стародавніх гробниць у курганах (Николова, Рассамкин 1985, с. 37-39; Рассамкин 1990, с. 64-65; Rassamakin 2004, s. 18, abb. 14). Її північна відособленість від основного масиву подібних поховань зумовлена розташуванням пониззя Сухого Кобелячка неподалік від Дніпровських переправ у Переволочній, Келеберді та Кременчуці, наявністю між гирлами Псла і Кобелячка виходів гранітів і діоритів, червоних залізистих кварцитів, проляганням торованих торгових шляхів вздовж берегів Дніпра та сусідством з потужною геомагнітною аномалією. З-поміж групи елітарних енеолітичних «випро-

станих» поховань вона вирізняється використанням великих брил і плитчастих блоків каменю (тобто, за рівнем трудозатрат, необхідністю перевезення граніту через, принаймні, дві невеликі річки та їх заболочені заплави), містить в основі насипу первинного кургану шар мулистого ущільнення конструкції і перекрита стелоподібними плитами, частина з яких, можливо, була перевикористана шляхом реутилізації більш давніх надмогильних споруд або ж вівтарів ранішньої доби мідного віку, як це відбувалося за пізньоенеолітичного часу (Телегін 1971, с. 5, 14; Телегін, Потехіна 1998, с. 28-29).

Випростана позиція похованого, північно-західний сектор його орієнтації, використання вохри в обряді, наявність характерної кераміки у заповненні та підсипці, особливості конструкції цисти (Довженко 1993, с. 115), насамкінець, стратиграфічне положення поховання (Ковалёва 1984, с. 10-19), не викликають жодних сумнівів щодо «випростаної» автентичності і належності до кола найдавніших енеолітичних захоронень краю. За Ю.Я. Рассамакіним, враховуючи пропорції гробниці, віднесеної до групи I, елементи обряду з використанням вуглин, наявність кількох невеликих курганчиків поряд та ям-бофрів під їх насипами, поховання 3 тяжіє до квітчанської енеолітичної поховальної традиції (Rassamakin 2004, s. 14, 16-17, *abb. 1; 3*), добре відомої як за постмаріупольськими комплексами Поорілля і Присамар'я, так і енеолітичними похованнями Правобережжя Дніпра (Ковалёва 1984, с. 16; Ковалёва, Марина, Ромашко, Тесленко, Шалобудов, Векленко 2003 та ін.). Петрашівський комплекс, разом з іншими, відкритими в кургані і найближчих околицях Комсомольська (Супруненко, Шерстюк 2011, с. 322-324), складає, так би мовити, найближчу північну периферію основного ядра «випростаних» енеолітичних поховань Степового Подніпров'я (Рассамакин 2000, с. 173-174). Більш віддалена північна межа розселення цих племен на безлісних ділянках Лівобережного Лісостепу пролягає далі – за 200 км – у межиріччі Сули та Удаю (Супруненко 1994, с. 21-22, 24, *рис. 6*; 1995, с. 144-146; 2003, с. 63), а типові поховальні старожитності перших кочівників мідного віку, що мають риси обряду постмаріупольських насельників Поорілля, вже добре відомі між Ворсклою і Сулою (Луговая 1987, с. 40; 2011, с. 75, 77, *рис. 4; 2*; Супруненко 1993, с. 15, 16, *рис. 5; 4*; 1998, с. 20, *рис. 13*; 2007, с. 60-61, 71, 112-113; Супруненко, Золотницький, Кулатова 1996, с. 38-41, *рис. 19*; Кулатова, Супруненко, 2003, с. 259-263; Білоусько, Супруненко 2004, с. 86, 89, *карта 7.2*; Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артем'єв, Маєвська 2005; Супруненко, Маєвська, Артем'єв, Горбенко 2006, с. 11; Супруненко, Кулатова, Маєвська, Шерстюк 2007, с. 51-53, 70-71, 74). Враховуючи довжину внутрішньої частини скрині та розташування плечових кісток рук небіжчика у похованні 3 Петрашівського кургану, не можна виключати, що ноги похованого мог-

ли бути злегка підігнутими і викладеними нешироким ромбом. Подібне положення зафіксоване у ході досліджень серії енеолітичних поховань в курганах Дніпропетровської області.

Особливостями петрашівського поховального комплексу є також: використання в обряді вохристого порошку, виготовленого з розітертого рожево-червоного та бурого залізистих кварцитів; сліди ймовірної жертви і тризної відправи (менш вірогідно, використання для засипання основи гробниці заповнення більш раннього енеолітичного поховання, що містилося на місці зведення гробниці).

З-поміж енеолітичних гробниць-цист І групи у Подніпров'ї та Північному Причорномор'ї, за Ю.Я. Рассамакіним, найближчі паралелі маємо з похованням 8 кургану № 1 поблизу с. Нововоронцівки на Херсонщині (Рассамакин 2004, с. 52-53, табл. 163-164), кількома захороненнями у кам'яних скринях в околицях м. Орджонікідзе Нікопольського району Дніпропетровської обл. — похованні 1 кургану № 7 групи «Завадські Могили» (Там же, с. 51-52, табл. 157), а також (за влаштуванням плитчастих стінок гробниць) — з похованням 3 кургану № 2 групи «Богданівський кар'єр» (Николова, Рассамакин 1985; Рассамакин 2004, с. 52, табл. 160); за характером перекриття — із закладами поховань, здійснених в ямах, — захороненнями 3-4 кургану № 13 групи «Аккермень 1» біля с. Новопилипівки на Мелітопольщині (Там же, с. 13-14, табл. 31), похованням 30 кургану № 1 неподалік с. Старогороженого Баштанського району Миколаївської обл. (Шапошникова, Фоменко, Балушкин 1977, с. 99-119; Рассамакин 2004, с. 58-59, табл. 179: 1). Більшою масивністю і кількістю використаних каменів основи та стелоподібних плит перекриття відрізняється від петрашівського поховання 7 кургану № 14 поблизу с. Мар'ївки під Запоріжжям (Николова, Рассамакин 1985, с. 39-55; Рассамакин 2004, с. 45, табл. 134-135), й, особливо, циста (поховання 7) кургану № 1 поблизу с. Валового на Криворіжжі (Там же, с. 55-56, табл. 173-174). Віддалені паралелі спостерігаємо у розташуванні брил основи напівзруйнованої, і як здається, дещо пізнішої кам'яної скрині поховання 17 кургану № 1 у с. Баратівці Снігурівського району Миколаївської обл. (Rassamakin 1996, s. 112-132; Рассамакин 2004, с. 176, табл. 517).

Певні відповідники зі спорудженням цисти первинного Петрашівського кургану знаходимо й у влаштуванні дерев'яної гробниці (поховання 1) на спеціально підсипаному прямокутної форми майданчику в основі енеолітичного насипу кургану № 2 поблизу с. Орлик Кобеляцького району Полтавської області, неподалік гирла Ворскли (Лугова, Рассамакин 1985, с. 53). Правда, для цього захоронення зводилася дерев'яна поховальна споруда, невдовзі знищена вогнем. Похований також був викладений випростано горілиць і зорієнтований головою у північно-

му напрямку. Його супроводжувала ліпна чаша конічної форми на високій пустотілій конічній ніжці, заповнена вохрою (*Пам'ятники 1985, с. 10, № 28; Рассамакін 2004, с. 36, табл. 105: 1-2; Rassamakin 2004, s. 66, abb. 54: 1*), характерна для керамічного комплексу енеолітичного населення Волині і Рівненщини (*Рассамакін, Лугова 1985, с. 55-56*). Поява таких імпортів у пониззі Ворскли була зумовлена існуванням далеких торгових зв'язків і функціонуванням Дніпровського та перетинаючих його в широтному напрямку торгових шляхів, налагодженням стосунків обміну сировиною і готовими виробами між віддаленими племенами доби мідного віку, в тому числі наявністю неподалік місця спорудження кургану однієї з дніпровських переправ.

Аналогії орнаментатії ліпної кераміки, виявленої у заповненні поховання 3 Петрашівського кургану, походять як з ґрунтових могил некрополів енеолітичного населення І-ї групи, так і з підкурғанних захоронень. Зокрема, подібні гребінцеві накольчасті візерунки з елементами зигзагу знайдені у похованні 5 некрополя в Капулівці (1961 р.), серед ліпних черепків тризни кургану біля Спаського (*Rassamakin 2004, s. 62, 67, abb. 51: 3; 55: 2*), у поховальних пам'ятках Самарсько-Орільського межиріччя (*Ковалёва 1985, рис. 4: 14, 17*), під насипом кургану Цегельня та у заповненні поховання 2 кургану № 1 Кормилиці в Нижньому Припсіллі (*Шилов 2007, с.12, 32, рис. 7:2; 38*). Відомі ці ж елементи орнаментатії і на посуді стоянки Середній Стіг II, Келебердянському енеолітичному поселенні та ін. пам'ятках (*Рассамакін 2003, с. 238, 239, рис. 3-4; Рассамакін, Якубенко, Сорокіна 2006, рис. 22; 23; 25*).

Аналізуючи результати розвідкових обстежень, можемо стверджувати, що гробниця-циста Петрашівського кургану на території с. Петрашівки була не єдиною мегалітичною поховальною спорудою. Так, за 0,4 км на захід від кургану, на сусідньому мисі надзаплави протоки р. Лизьки, на території поселення бронзового віку Петрашівка III (куток Шевці), виявлені переміщені до схилу рештки ще однієї архаїчної кам'яної скрині (*Супруненко, Шерстюк 2009, с. 56, 58, рис. 74*), а за 10 м на південний схід — залишки скупчення значно більших гранітних брил (рис. 107-108), можливо, від ще однієї гробниці (*Там само, с. 56, рис. 72*). Цисти, вірогідно, знаходилися в основі насипів кількох знесених будівництвом садиби невеликих курганів, ґрунт з яких переміщувався у різні боки від хати заможного власника хутора початку ХХ ст. (т. зв. Ближньої Махнівки), а каміння відкочувалося ближче до краю мису і закидалося супіском з побутовим сміттям. Ці скупчення спочатку сприймалися в якості звезених із сусідніх курганів брил та стел для встановлення млина. Хоча кілька знахідок, виявлених при розчистці гранітних каменів, в тому числі фрагмент ліпного посуду, кам'яні точильний брусок і ко-

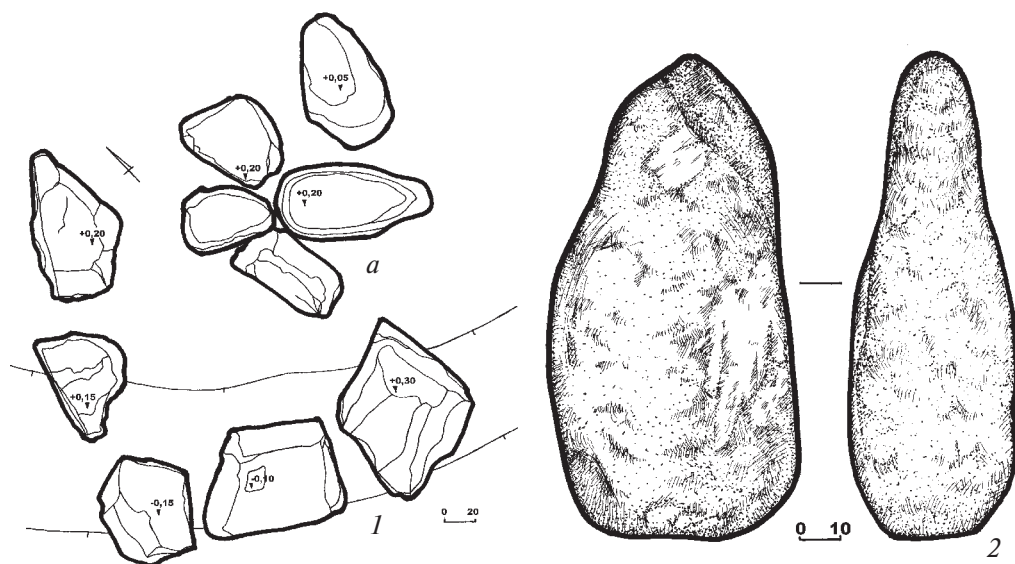

Рис. 107. Петрашівка, с., куток Шевці. Рештки кам'яної скрині-цисти на поселенні Петрашівка III (1), стела (а, 2). Граніт.

Рис. 108. Петрашівка, с., куток Шевці. Петрашівка III. Уламки граніту на подвір'ї сучасної садиби.

вадло (рис. 108: 1-2), були атрибутовані як старожитності енеолітичної епохи (*Там само*, с. 56-57, *рис. 73: 1, 4-5*). Остаточню перевірити наведене припущення щодо місця розташування гробниць, сподіваємося, дозволять археологічні дослідження дворища досі ще існуючої садиби, які планується провести перед будівництвом відстійників через 3-5 років.

Доволі ординарними вбачаються енеолітичні поховання 6 і 7 Петрашівського кургану, зі влаштуванням яких пов'язується спорудження первісного насипу II. Це рештки ям дитячих поховань груп I/1 та I/2 (*Rassamakin 2004*, с. 15, *abb. 2*), зорієнтованих у північно-західному і північно-східному напрямках. У їх розташуванні поряд простежується вже помічена в кількох курганах Полтавщини закономірність (*Супруненко 1994*, с. 20-21, *рис. 6*; *Супруненко, Золотницький, Кулатова 1996*, с. 38-41, *рис. 19*). Проте, серед знахідок у заповненні тільки пошкоджене поховання 7 відзначається яскравими маркерами епохи — знахідкою формованого циліндру з рожево-червоної вохри та розвалом статуетки чи кількох з них, виготовлених з каоліново-крейдіяно-вохристої маси. Обидва ці предмети є характерними для інвентаря постмаріупольських поховальних комплексів Орільсько-Самарського межиріччя чи більш південних степових районів (*Ковалёва 1984*, с. 40-42, *рис. 7: 8*; *2003*, с. 102-104).

Поряд із захороненнями неодноразово відзначалася і наявність жертвних ям — бофрів (*Ковалёва 1984*, с. 13), виявлених також і у вже згаданих Олександрівському та першому Карпусівському курганах на Полтавщині (*Супруненко 1994*, с. 21, *рис. 6*; *Супруненко, Золотницький, Кулатова 1996*, с. 40-41, *рис. 19*). Ями 2 і 4 Петрашівського кургану сплющеної або скругленої чашеподібної форми, котрі мають сліди затьоків рідини, вуглини й уламки кераміки у вмісті, пов'язуються зі влаштуванням поховань 3 і захоронень 6-7. Аналогії фрагментів ліпного посуду з них, за орнаментациєю, кольором і характером обробки поверхні, масою тіста походять зі зборів на нео-енеолітичному поселенні у Келеберді (*Рассамакін 2003*, с. 238, 239, *рис. 3-4*). В основі насипу кургану знайдений також і єдиний уламок орнаментованого вінця масивної квітянської ліпної корчаги, відповідники якому виявлені під першим насипом кургану Цегельні на південь від с. Солонців Дмитрівської сільської ради м. Комсомольська (*Шілов 1993*, *рис. 60*; *2007*, с. 12, *рис. 7*).

Датування «випростаних» енеолітичних поховальних комплексів Петрашівського кургану, що відносяться до групи I, і, насамперед, дослідженої гробниці-цисти, спирається на використання типолого-стратиграфічних побудов й аналіз знахідок. Враховуючи нещодавно отримані дані радіовуглецевого аналізу подібних середньоенеолітичних поховальних комплексів Присамар'я й інших районів (*Рассамакін 2009*, с. 290, 295; *Rassamakin 2011*, с. 93), ми схильні віднести час спорудження

кам'яної скрині на березі Сухого Кобелячка до кінця першої – початку другої чверті IV тис. до н.е. Влаштування поховань 6 і 7 в окремому кургані поряд відбулося, на наш погляд, дещо пізніше.

Щодо коментарів про влаштування малоінформативного пізньоенеолітичного поховання – «ями» 7 з широтною орієнтацією, то обмежимося констатацією факту відкриття в курганах округи Комсомольська семи погано збережених подібних поховальних комплексів, гіпотетично співставляваних зі старожитностями просування на Лівобережжя окремих груп нижньомихайлівського населення з Правобережжя Дніпра, що відбувалося на початку – у першій чверті III тис. до н.е. (Супруненко, Шерстюк 2011, с. 325-326). Можливо, саме з цими переселенцями на Лівобережжя варто пов'язувати спорудження насипу III Петрашівського кургану.

У будь-якому разі, під поодиноким курганом у Петрашівці за енеолітичної епохи споруджений унікальний для Полтавщини комплекс, що згрупував у невеликому скупченні три насипи курганів. Відкриття під одним із них мегалітичної гробниці носіїв традиції влаштування «випростаних» поховань епохи середнього енеоліту, яка й започаткувала цей некрополь, стало першим археологічно задокументованим фактом входження території нижніх течій Псла і Сухого Кобелячка до ареалу поширення кам'яних скринь мідного віку, просування сюди, ближче до зони розміщення поселень дереївської культури, окремих груп постмаріупольських (квітянських) кочівників, зацікавлених в обміні продуктів тваринництва із землеробами. Черезполісне проживання цього населення з дереївцями вздовж заплави Дніпра, на думку дослідників, продовжувалося аж до часу пізнього енеоліту (Мовша 1984, с. 77).

У ході досліджень Петрашівського кургану кам'яні брили енеолітичної гробниці були вперше в музейній практиці Лівобережної України демонтовані, пізніше перевезені до Полтави, за польовою документацією і фотофіксацією викладені у заглибленому в ґрунт стані та перекриті стелоподібними плитами. Відтворена таким чином на підвір'ї Полтавського краєзнавчого музею гробниця-циста започаткувала своєю музеєфікацією створення археологічного скансену. Отже, рідкісна пам'ятка мегалітичного будівництва доби раннього металу залишена на збереження у відтвореному вигляді в складі колекції обласного музею.

В якості історичних елементів та малих архітектурних форм в тій же Полтаві використані й брили та стела зі зруйнованої енеолітичної гробниці у Петрашівці (2008 р.). Всі деталі споруди прикрашають сквер на розі вулиці Міщенка і Першотравневого проспекту, навпроти приміщення краєзнавчого музею та юридичної академії.

Крім енеолітичних поховань, Петрашівський курган містив кілька в цілому ординарних, проте виразних поховальних комплексів епохи бронзового віку. З-поміж них — ямне захоронення 10, здійснене у прямокутній в плані материковій ямі між полами енеолітичних насипів II і III, зорієнтоване у північно-західному секторі. Випростане положення похованого на спині з підігнутими ногами засвідчували окремі переміщені кістки та їх скупчення, рознесені землеріями. Захоронення віднесене до сьомої обрядової групи третього стратиграфічного горизонту ямних поховань, за матеріалами курганів Орільсько-Самарського межиріччя (Марина 1978, с. 55-59; Ковалёва 1984, с. 73-74), що дозволяє датувати його пізньоямним часом. Цьому не протирічать і знахідки уламків ліпного горщика у заповнені, прикрашеного зверху ялинковими відбитками гребінця та нижче їх комбінацією у вигляді невисокого зигзагу. Зауважимо, що схожих поховальних комплексів у курганах пониззя Псла поки що досліджено небагато (Супруненко, Шерстюк 2011, с. 336). А з похованням пов'язується спорудження конструктивної досипки, що об'єднала кургани мідного віку в єдине ціле.

Епоха середнього бронзового віку представлена у Петрашівському кургані чотирма поховальними комплексами катакомбних культур та спорудженими один за одним трьома насипами (IV-VI), відзначеними стратиграфічно.

Першим серед них край масиву енеолітичного кургану II з'явилося поховання 11 донецької катакомбної культури, з культурно-визначальними ознаками подібних поховальних комплексів Нижнього Подоння і Лісостепоного Подонців'я (Братченко 1976, с. 31-34, 36-59; Берестнев 2001, с. 15-28). Поодинокі поховання було впущене до основи енеолітичного кургану традиційно з північного боку, супроводжуючись слідами материкового викиду. Вхід напівовальної форми, розташований з півночі, частково нависав над могилою. Камера розміщувалася в бік масиву насипу і була спрямована довгою віссю в широтному напрямку. Чоловіче поховання у напівскорченому положенні на спині, з незначним розворотом до входу (й обличчям — до входу), з підібганими у колінах ногами, мало не тільки сліди посипання вохрою, а й супроводжувалося окремими предметами інвентарю, зокрема, наконечником стріли ямного типу з кременю і шматочком залізного кварциту. Зі влаштуванням поховання пов'язується істотна досипка кургану (насип IV), що остаточно об'єднала в своїй основі всі насипи попередників.

Вивчений поховальний комплекс входить до нечисленної групи з 15 захоронень із характерними рисами донецької катакомбної культури та пережитками ямного обряду, виявлених у басейні Нижнього Псла і на прилеглих територіях (Супруненко, Шерстюк 2011, с. 337). Своїм місце-

знаходженням він позначає крайню західну межу поширення старожитностей цього типу у Середньому Подніпров'ї взагалі і на Полтавщині зокрема.

Поховання інгульської катакомбної культури у Петрашівському кургані чисельніші. Їх виявлено три. Вони входять до групи з 30-ти досліджених інгульських захоронень басейну Нижнього Псла (*Там само, с. 342*) і поки що, за кількома винятками, не виявлені далі у східному напрямку в межиріччі Ворскли і Сули. Описані вище поховання відповідають певному колу культурновизначальних ознак, перш за все: наявності овально-округлих чи бобоподібних за формою поховальних споруд-катакомб, містять захоронення у випростаному положенні на спині, мають винятково впускний характер (*Шапошникова, Шарафутдинова, Фоменко, Довженко 1980, с. 11; Братченко, Шапошникова 1985; Ковалёва 1990, с. 23; Супруненко, Шерстюк 2011, с. 342*). Одне з поховань, а саме захоронення 14 (як здається, більш раннє), було розміщене з північного боку, інші два – 15 і 16 – вочевидь пізніші, й утворювали невеликий некрополь у південній полі насипу V. Для всіх зазначених комплексів характерне розміщення небіжчика «головою зліва від входу» (*Іванова, Петренко, Ветчинникова 2005, с. 147*).

Типове інгульське поховання 13, здійснене у бобоподібній за формою катакомбі, мало широкий овальний, нависаючий над камерою, вхід. Окрім кількох плям вохри на рештках підстилки, відзначені залишки текстильно-повстяної подушечки під головою небіжчиці та сліди дерево-берестяної посудинки справа від входу. До провалу склепіння камери осунувся з рівня денної поверхні розвал ліпного невеликого високогорлого горщика, що нагадував кубкоподібні посудинки, і був єдиним предметом супутнього інвентарю. Зі влаштуванням поховання пов'язується істотне зростання насипу в діаметрі – спорудження досипки, яка утворила насип V.

У складі некрополя, влаштованого з південної поли кургану, вирізняється досить неординарне для поховальних старожитностей культури поховання 14. По-перше, воно було здійснене від центру насипу V, як і більшість виразних інгульських захоронень округи Комсомольська (*Супруненко, Шерстюк 2011, с. 343*), котрі започатковували невеликі могильники в одному насипу. По-друге, для влаштування поховання у насипу була відкопана вхідна яма – заплічки овальної в плані форми, які з'єднувалися з камерою довгим і глибоким прямим у плані дромосом. Добре помітний материковий, тонкий і великий за площею, викид з поховання перекривав південну полу насипу V, засвідчуючи впускний характер поховання і його появу після спорудження першої інгульської досипки. По-третє, в овальній за формою просторій камері розміщува-

лося випростане на спині поховання жінки, ложем для якої слугувала сформована у материковому дні заглибина. Небіжчиця була викладена за діагоналлю цієї виямки. По-четверте, серед супровідних предметів у камері містилися уламок чверті казаноподібного ліпного горщика, використаний в якості курильниці, біконічний ліпний горщик, а також рештки згорілого дерев'яного світильника і кістки бичка — залишки напутньої їжі. Обидві ліпні посудини мали добре заглажену до лиску поверхню, а також відбитки формувальних підставок у вигляді дерев'яних чурбачів на денцях.

Неоднаразово відзначеною рисою інгульської належності поховальних комплексів було виявлення у провалі склепіння камери близько десятка більш-менш крупних гранітних каменів, котрі могли належати до основи поминального вівтаря над зводом катакомби (*Там само*, с. 343). А поблизу східного краю камери, на рівні залягання поверхні насипу V, була виявлена невелика гранітна стела з ознаками антропоморфності — підтрикутним виступом голови та обрисами плечей, встановлена вертикально довшою віссю поперек поховальної споруди. Остання, вірогідно, була засобом позначення розташування могили на поверхні (*Братченко 1976*, с. 18) і слугувала своєрідним надгробком, продовжуючи ямну традицію встановлення антропоморфної форми плит-стел на курганах (*Супруненко 2011*, с. 48). Між іншим, ця стела також збережена у музейній колекції й експонується у Полтавському краєзнавчому музеї.

Завершувало катакомбний «етап» використання насипу кургану для здійснення поховань та в цілому його будівництво влаштування ще одного поховання 15. Впущене зі стародавньої денної поверхні до південної поли, це захоронення збереглося погано, хоча мало двокамерний вхід і видовжену овальну в плані камеру, розташовані за єдиною віссю симетрії — з північного сходу на південний захід. Рештки похованого — дорослої людини зрілого віку — виявилися рознесеними землеріями, а залишки інвентарю включали уламки стінок і денця ліпної посудини середніх розмірів і скол кременю. На дні камери відзначена велика стопоподібна пляма вохри, а в заповненні виявлені зуби бика, кози або вівці, у дромосі — собаки, на вході — тазова кістка свині свійської. Після влаштування поховання існуючий насип V був перекритий черговою досипкою, яка й утворила насип VI дослідженого кургану.

Під обома останніми катакомбними насипами виявлені ще кілька об'єктів, які пов'язуються з функціонуванням могильника катакомбної культурно-історичної спільноти племен. Це — парні ями круглої в плані форми 5 та 6 край південно-східної поли кургану, ще одна яма 9 у південно-західній частині споруди, а також залишки вогнища (жертovníка-?), зі встановленими вертикально вздовж його країв великими

гранітними каменями. Такі культові споруди характерні для катакомбних старожитностей пониззя Псла і вже не раз виявлялися в курганах мікрорегіону.

Хронологічно катакомбні поховання, здійснені за донецькою поховальною традицією й обрядом, датуються для полтавських теренів ХХІІ-ХІХ ст. до н.е., а інгульські – ХІХ-ХVІІ ст. до н.е. (*Братченко 1989, с. 29*). Хоча, на нашу думку, перехід основних мас ямного населення до катакомбного поховального обряду на узбережжі Дніпра відбувся у пізньоямний час – на початку ІІ тис. до н.е., а поява в насипу кургану інгульських катакомбних захоронень 14 і 15 може бути віднесена до пізньокатакомбного періоду – впродовж кінця ХVІІІ – ХVІІ ст. до н.е.

Варто нагадати, що неподалік Петрашівського кургану розташоване поселення Петрашівка ІІІ, на якому збереглися культурні нашарування інгульської катакомбної культури і навіть виявлені окремі об'єкти господарювання цієї спільноти племен бронзового віку (*Супруненко, Шерстюк 2009, с. 53-55*).

Таким чином, знахідки і досліджені комплекси Петрашівського кургану засвідчили просування до лівого берега Дніпра донецьких племен катакомбної культурно-історичної спільноти на початку ІІ тис. до н.е., а також переміщення сюди через дніпровські переправи з першої чверті ІІ тис. до н.е. носіїв традицій матеріальної і духовної культури інгульських «катакомбників».

Поховання доби пізнього бронзового віку в кургані у Петрашівці нечисленні. Археологічно засвідчується існування двох з них (поховання 4 і 8), перше з яких зруйноване пізнім перекопом. Ці впускні поховальні комплекси влаштовані в центрі і ближче до південно-східної поли насипу, що знаходився неподалік поселення бронзового віку Петрашівка ІІІ, де виявлені виразні культурні нашарування та матеріали розвинутого і пізнього етапів розвитку зрубного суспільства (*Супруненко, Шерстюк 2009, с. 53-56*). Поодинокі уламки зрубного ліпного посуду відзначені і в ході науково-рятивних робіт 2012 р. на сусідньому поселенні Петрашівка ІІ, за 50-80 м на південний схід від кургану, де вони підстилають на окремих ділянках культурні нашарування черняхівського селища і, можливо, є слідами тризн існуючого вздовж схилу підвищення тераси ґрунтового могильника. Чи не були зрубні захоронення кургану його частиною? Відповідь на це питання поки що залишається відкритою.

Обидва виявлених поховання, вірогідно, є кремаціями на стороні. На наш погляд, зважаючи на невелику прямокутну в плані яму поховання 8 без решток перекриття і незначні розміри зруйнованого окопом захоронення 4, обидва – могли бути дитячими. Місце розташування поховань і поселення на межі ареалу розселення зрубних племен у Се-

редньому Подніпров'ї дозволяє припускати присутність у середовищі місцевих «зрубників» значного числа іншоетнічних елементів — носіїв матеріальної культури тшинецько-комарівського та мар'янівського-бондарихинського кола, що й зумовило значно більшу поширеність вздовж берегів ріки обряду кремації (*Цимиданов 2004, с. 59-61; Супруненко, Шерстюк 2011, с. 356*). Поховання супроводжувалися найбільш розповсюдженим зразком зрубного інвентарю — ліпними горщиками банкових форм, з ледь виділеними краями вінець, в одному випадку — з пригладженим наліпленим валиком попід краєм. З огляду на це, поховальний комплекс належить до кінця розвинутого — початку пізнього етапів побутування старожитностей зрубної культури на Лівобережжі Дніпра на початку третьої чверті II тис. до н.е.

У центрі насипу VI Петрашівського кургану виявлене єдине впускне чоловіче поховання початку раннього залізного віку (поховання 1). Невелика і неглибока видовжено-овальна за формою яма, зорієнтована в північно-західному напрямку, містила сліди струхлого дерева та рештки чоловіка зрілого віку, який був викладений у зібганому стані, згодом, на лівому боці. Наявність збереженого інвентарю — нижньої частини ліпного горщика із загладженою поверхнею, кулястим тулубом, звуженим до плитчастого дна, з домішками жорстви, кварциту та піску в тісті, а також уламка залізного ножа з прямою спинкою, напутньої їжі (кальциновані і цілі кістки вівці), вуглин вказують на кіммерійський час влаштування такого поховання (*Махортых 2005, с. 53*).

Нечисленні подібні захоронення зустрічаються як у Подніпров'ї, так і в Орільсько-Самарському межиріччі, та відносяться фахівцями до чорногорівської групи степових кочівницьких старожитностей (*Там само, с. 58, 59*). Саме в середовищі останніх, в тому числі і на Сході України, знаходять розповсюдження залізні ножі. Серед інвентаря чорногорівських захоронень відома знахідка залізного ножа із прямою спинкою, виявлена в похованні 11 кургану № 11 поблизу Золотої Балки Нововоронцівського району Херсонської області, що вважається подібним до білозерських (*Шевченко 1987, с. 141, рис. 1: 1; Евдокимов 1999, рис. 2: 5*). Нижня частина ліпного горщика нагадує посудини з поховання 11 кургану № 17 вже згаданої вище групи курганів «Аккермень 1» на Запоріжжі (*Тереножкин 1976, с. 25-26; Махорых 2005, с. 94, рис. 38: 4*), а також основи ліпних чорногорівських корчажок з поховання 9 кургану № 5 неподалік Рисового Красноперекопського району в Криму (*Щепинский, Черепанова 1969, с. 152, рис. 59: 11*) і поховання 1 кургану № 2 у Малокатеринівці Запорізького району й області (*Плешивенко 1996, с. 80, 81, табл. XLI: 5*).

Отже, досліджене у Петрашівському кургані поховання належить до кола чорногорівських старожитностей початкової доби раннього заліз-

ного віку. Його поява у пониззі Сухого Кобелячка пов'язана із просуванням степових кочівників кінця першого періоду розвитку чорногорівських пам'яток вздовж узбережжя Дніпра вглиб лісостепу, зумовленим проявами екологічної кризи — значної посухи першої половини — середини IX ст. до н.е. (*Махортых 2005, с. 255*). Поховальний комплекс є однією з перших, виявлених на Полтавщині чорногорівських пам'яток, що засвідчує контакти місцевого населення з кочівниками на початку кіммерійського часу.

В насипу та об'єктах нової епохи Петрашівського кургану виявлені окремі матеріали черняхівської культури. Вони залягали як у заповненні господарських ям XVIII ст., так вряди-годи і на поверхні. У південній полі насипу досліджена невелика, можливо, стовпова ямка 8 з черняхівською керамікою. Всі ці знахідки пов'язуються із господарською діяльністю мешканців сусіднього селища Петрашівка II, з якого походять кілька бронзових фібул та римський срібний денарій імператора Антоніна Пія (138-161). Навпроти цього поселення дещо раніше знайдений срібний денарій Траяна (98-118). Набір уламків ліпного і гончарного посуду, в тому числі фрагменти амфор пізньоримського часу, уламок ручки та стінки біконічного фасетованого глека, що є характерним зразком посуду ранньогунського часу (*Строценъ, Шультце 2010, с. 63-64*), вказує на використання насипу кургану як зони господарської діяльності жителями селища IV — початку V ст. н.е., що цілком узгоджується з результатами раніше проведених розвідкових обстежень (*Супруненко, Мироненко, Лямкін, Сидоренко 2008, с. 90-91; Супруненко, Шерстюк 2009, с. 48-52*).

Уже в новий час, заснувавши хутір на вигині Сухого Кобелячка у центрі сучасного с. Петрашівки, українське населення фіналу козацької епохи обрало насип кургану для розміщення кладовища. Вибір цього місця на вершині кургану був зумовлений не тільки недоцільністю використання насипу для ведення сільськогосподарських городніх робіт, а й наявністю підвищення, котре не затоплювалося повеневими розливами річки. Крім того, розміщення кладовищ на курганах було традиційним для населення Кременчуцького повіту XVIII–XIX ст., яке сприймало їх як давні «могили», продовжуючи традицію влаштування на давніх насипах поховань односельців. Взагалі, 75 відсотків існуючих на курганах кладовищ на Полтавщині припадає саме на територію колишньої історичної Кременчуччини (*Шерстюк І., Шерстюк В. 2006, с. 118, 119*).

Досліджені чотири поховання (2, 5, 6 і 9) цього некрополю містилися у неглибоких ямах (0,4-1,6 м), до яких вміщувалися дерев'яні труни з небіжчиками — двома чоловіками зрілого віку, підлітком і дитиною. Всі захоронення зорієнтовані у західному секторі, із сезонними відхиленнями. Зважаючи на наявність домовин, виготовлених із товстих дошок

без застосування цвяхів, відсутність решток гудзиків та прикрас на похованих, хрестів-гільників, залягання уламків характерного гончарного посуду в заповненні могил та розвалу скляної сулії з вінцем, оповитим масивним потовщенням-валиком, ледь скошеним до зрізу (Коваль 2002, с. 171, рис. 1) в одній із них, кладовище функціонувало наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Про це, опосередковано свідчили й мідні монети Російської імперії, знайдені на насипу кургану кілька років тому місцевими колекціонерами (копійки часу правління Павла I і Олександра I). Невелика кількість похованих, відсутність планування на некрополі засвідчують саме присадибний, не обтяжений розміщенням забудови характер його влаштування. Висновки щодо особливостей подібних кладовищ ще потребують додаткових досліджень і наразі передчасні.

Крім поховань, у насипу кургану виявлені кілька господарських споруд нового часу. Це – дві господарські ями (ями 2 і 3) та погріб, перетворений у коптильню. Знахідки з цих об'єктів господарського призначення репрезентують матеріальну культуру невеликого придніпровського села переважно у другій половині XVIII – на початку XIX ст., а також вказують на його заснування ближче до другої чверті XVIII ст., існування тут невеликої церкви чи поміщицької садиби (уламки віконниць). Цікавим є присутність у керамічному комплексі фрагментів гончарного посуду полтавського виробництва, а також виробів місцевого гончаря з сусіднього населеного пункту в ур. Мазепин Яр, який виготовляв продукцію у другій чверті – середині XVIII ст. (зр.: Пуголовок, Калашник 2009, с. 42-43; Лямкін, Шерстюк 2010, с. 86-87).

Насамкінець, у центрі насипу Петрашівського кургану, вже вкотре в мікрорегіоні, трапилося захоронення воїнів Червоної Армії, які загинули у вересневих боях 1941 р. Поховані у стрілецькому окопі місцевим населенням відразу ж після бойових дій безіменні артилеристи – офіцер та рядовий 1055-го полку 297-ї стрілецької дивізії, які загинули, захищаючи село від фашистів, опинилися у забутій могилі. На завершення досліджень останки воїнів – захисників Подніпров'я від навали загарбників – перенесені й урочисто перепоховані 25 вересня 2011 р. біля меморіалу Солдатської слави посеред с. Салівки Кременчуцького району. Так сталося, що саме ця меморіальна і суто людська акція стала остаточним етапом у завершенні польових досліджень, залишивши у сучасників пам'ять про виразну поховальну пам'ятку ряду епох – від мідного віку до новітнього часу, позначає майже шеститисячолітній зв'язок поколінь для населення цього куточка Кременчуччини.

ВИСНОВКИ

Таким чином, науково-рятивні розкопки 2011 р. окремого кургану в пониззі Сухого Кобелячка, здійснені в зоні безповоротних ландшафтних перетворень на майбутньому місці будівництва відсіку хвостосховища ВАТ «Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат» у с. Петрашівці Салівської сільської ради Кременчуцького району Полтавської області, дали важливі наукові результати щодо вивчення на теренах Середнього Подніпров'я взагалі і Полтавщини зокрема інформативного стратифікованого комплексу поховальних старожитностей доби енеоліту, бронзового віку та початку епохи заліза. Петрашівський курган містив першу на Полтавщині і найбільш віддалену на північ від основного масиву їх поширення у Подніпров'ї та Приазов'ї кам'яну енеолітичну гробницю-цисту з «випростаним» похованням, кілька дитячих захоронень тієї ж епохи, над якими за доби мідного віку були зведені три окремі насипи. Безперечно, що відкриття під одним з них квітчанського поховання у кам'яній скрині є найзначнішим науковим здобутком Полтавської експедиції ДП НДЦ «ОАСУ» Інституту археології НАН України і Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації сезону 2011 р.

Досить виразними виявилися і поховання бронзового віку, належні носіям двох катакомбних культур — донецької та інгульської. Чи не вперше в регіоні вдалося простежити відповідність кожному з них певних етапів спорудження окремих досипок і чергових насипів за час «зростання» кургану. В одному з інгульських катакомбних поховань виявлені просілі до камери рештки поминального вівтаря з гранітних каменів, а на насипу поряд з ним — відзначений факт встановлення невеликої антропоморфної стели.

Важливе значення для розуміння процесів взаємодій місцевих чорноліських переселенців, нащадків постзрубного населення у пониззі Псла і Сухого Кобелячка зі степовиками має відкриття в центрі насипу одного з перших на Полтавщині впускного поховання рядо-

вого кочівника кінця першого періоду розвитку чорногорівської групи пам'яток кіммерійського часу.

Музеєфікація найважливішої знахідки з Петрашівського кургану – кам'яної енеолітичної гробниці-цисти, здійснена в Полтаві, – сподіваємося, сприятиме підсиленню його ролі в якості важливого джерела вивчення найдавнішої історії й археології регіону та Дніпровського Лісостепового Лівобережжя.

А наявність в насипу дослідженого кладовища, господарських ям і приміщення нового часу, місця поховання воїнів Червоної Армії 1941 р. дозволяє розглядати курган як комплексну пам'ятку археології та історії краю, надаючи підстави для монографічної публікації результатів досліджень цього непересічного об'єкта.

Таким чином, Петрашівський курган, з якого розпочалися науково-рятивні роботи в зоні спорудження гідротехнічного об'єкту зі складування рідких відходів збагачення залізної руди між сс. Пришибом, Махнівкою, Петрашівкою і Салівкою Кременчуцького району Полтавської області, посів важливе місце у вивченні поховальних старожитностей мікрорегіону і Полтавщини епох енеоліту, бронзового і раннього залізного віків. Заплановані розкопки чималого числа подібних, менших і значно більших курганів у пониззі Сухого Кобелячка, сподіваємося, ще збагатять науку новими важливими фактами щодо найдавнішої історії ряду племен і народів, які проживали на цій землі вздовж лівого берега Дніпра на південній ділянці Лівобережного Придніпровського терасового Лісостепу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Архівні роботи

Бойченко 1993 зв.

Бойченко О.Л. Отчёт об археологической разведке левого берега Днепродзержинского водохранилища (с. Солошино Кобеляцкого р-на — с. Келеберда Кременчугского р-на Полтавской обл.) [1993 г.] / Бойченко О.Л.; ГИМ Украины // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф. е. — Спр. 34. — 66 арк.

Луговая, Мельникова, Некрасова 1986 зв.

Луговая Л.Н. Отчет об археологических исследованиях разведотряда Полтавского краеведческого музея в составе ЛСРЭ ИА АН УССР на территории Полтавской области в 1986 году / Луговая Л.Н., Мельникова И.С., Некрасова А.Н.; Ин-т археологии АН УССР; ПКМ // НА ІА НАНУ. — Ф.е. — 1986/30б. — № 24801; НА ЦОДПА. — Ф. е. — Спр. 15-15а. — 73, 41 арк.

Самойловський 1930 зв.

Самойловський І.М. Звіт за археологічні розвідки року 1930 / І.М. Самойловський; Полтав. республ. ІКМ // НА ІА НАНУ. — Ф. ВУАК. — № 327. — 13 арк.

Супруненко 1982 зв.

Супруненко А.Б. Отчёт о работе Полтавского отряда археологической экспедиции «Славутич» в зоне Днепродзержинского водохранилища в 1982 г. / А.Б. Супруненко; Ин-т археологии АН УССР; УООПИК; ПКМ // НА ІА НАНУ. — Ф. е. — 1982/38. — № 20416. — 31 арк., 54 табл., 30 арк.; НА ЦОДПА. — Ф. е. — Спр. 10. — 38 арк.

Супруненко 2007 зв.

Супруненко О.Б. Звіт про розвідки у Кременчуцькому, Кобеляцькому та Козельщинському районах Полтавської області у грудні 2007 р. (розвідки по «Зводу пам'яток історії та культури») / Супруненко О.Б.; ЦОДПА УК ПОДА // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф. е. — Спр. 509. — 59 арк.

Супруненко, МIRONENKO, Сидоренко 2007 зв.

Супруненко О.Б. Звіт про археологічні обстеження у пони́ззі Псла та в гирлі р. Сухий Кобелячок на території Кременчуцького району Полтавської області у вересні 2007 р. (розвідки по «Зводу пам'яток історії та культури») / Супруненко О.Б., МIRONENKO К.М., Сидоренко О.В.; ЦОДПА УК ПОДА // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф. е. — Спр. 496. — 127 арк.

Супруненко, ШЕРСТЮК 2006 зв.

Супруненко О.Б. Звіт про археологічні розвідки та моніторинг пам'яток на території Лавриківського і Горішне-Плавнівського родовищ залізистих кварцитів та

в їх окрузі, в адміністративних межах м. Комсомольськ і Кременчуцького району Полтавської області в 2006 р. / Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.; ЦОДПА УК ПОДА // НА ЦОДПА. — Ф. е. — Спр. 447. — 109 арк.

Супруненко, Шерстюк 2008 зв.

Супруненко О.Б., Шерстюк В.В. Звіт про археологічні обстеження ділянки під розміщення 4-го відсіку хвостосховища ВАТ «Полтавський ГЗК» на території Кременчуцького району Полтавської області в 2008 р. / Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.; ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України; ЦОДПА УК ПОДА // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф. е. — Спр. 452. — 259 арк.

Телегин, Махно, Шарафутдинова 1960-61 зв.

Телегин Д.Я. Отчёт о разведке в зоне Днепродзержинского водохранилища в 1960-61 гг. / Телегин Д.Я., Махно Е.В., Шарафутдинова И.Н.; АН УССР, Ин-т археологии // НА ІА НАНУ. — Ф. е. — 1960-61/4. — 89 арк.

Література

Берестнев 2001

Берестнев С.И. Восточноукраинская лесостепь в эпоху средней и поздней бронзы (II тыс. до н.э.) / С.И. Берестнев; НАН Украины, Ин-т археологии; [отв. ред. Я.П. Гершкович]. — Харьков: ПФ «Амет», 2001. — 264 с.

Білоусько, Супруненко 2004

Білоусько О.А. Давня історія Полтавщини (XX тисячоліття до н.е. — V ст. н.е.): Підручник для 6-го кл. загальноосвітньої школи / О.А. Білоусько, О.Б. Супруненко; Полтав. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти ім. М.В. Остроградського. — Полтава: Оріяна, 2004. — 160, VIII с.

Братченко 1976

Братченко С.Н. Нижнее Подонье в эпоху средней бронзы: (Периодизация и хронология памятников) / С.Н. Братченко; АН УССР, Ин-т археологии; Центр. научно-природоведч. музей; [отв. ред. Д.Я. Телегин]. — Киев: Наукова думка, 1976. — 252 с.

Братченко 1989

Братченко С.Н. Катакомбные культуры Северского Донца и Северо-Восточного Приазовья / С.Н. Братченко // Проблемы охраны и исследования памятников археологии в Донбассе: ТД областного научно-практического семинара (19-21 апреля 1989 г.) / Донецк. обл. отд. УФК; Донецк. обл. орг. УООПИК; Донецк. ОКМ; Донецк. обл. станция туристов; [ред. кол.: А.В. Колесник, С.М. Дегерменджи, О.Р. Дубовская и др.]. — Донецк, 1989. — С. 27-29.

Братченко, Шапошникова 1985

Братченко С.Н., Шапошникова О.Г. Катакомбная культурно-историческая общность // Археология Украинской ССР: В 3-х т. — Т. 1: Первобытная археология / АН УССР, Ин-т археологии; [ред. кол. тома: С.С. Березанская, Ю.Г. Колосов, Д.Я. Телегин (отв. ред.) и др.]. — Киев: Наукова думка, 1985. — С. 403-420.

Довженко 1993

Довженко Н.Д. Проблеми дослідження найдавніших мегалітичних пам'яток України / Н.Д. Довженко // Праці Центру пам'яткознавства: зб. наук. пр. / ЦП НАНУ

і УТОПІК; [ред. кол.: С.З. Заремба (гол. ред.), А.В. Денисенко, О.М. Титова та ін.]. — Київ, 1993. — Вип. 2. — С. 108-135.

Евдокимов 1999

Евдокимов Г.Л. Некоторые итоги изучения материалов Брилевского могильника / Г.Л. Евдокимов // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья (К 100-летию Б.Н. Гракова). III Граковские чтения: сб. науч. ст. / Запорож. ГУ; МГУ; Ин-т археологии НАН Украины; Запорож. научн. общ-во им. Я. Новицкого; ЦОДПА; [ред. кол.: Толочко П.П. (отв. ред.), Козак Д.Н., Тошев Г.Н. и др.]. — Запорожье, 1999. — С. 99-102.

Иванова, Петренко, Ветчинникова 2005

Иванова С.В. Курганы древних скотоводов междуречья Южного Буга и Днестра / С.В. Иванова, В.Г. Петренко, Н.Е. Ветчинникова; Ин-т археологии НАН Украины; [отв. ред. В.В. Отрошенко]. — Одесса: Изд-во КП ОГТ, 2005. — 207 с., вкл.

Ковалёва 1984

Ковалёва И.Ф. Север Степного Поднепровья в энеолите — бронзовом веке / И.Ф. Ковалёва; Дн. ГУ. — Днепропетровск: РИО Дн. ГУ, 1984. — 116 с.

Ковалева 1990

Ковалева И.Ф. Предстепье Левобережной Украины в катакомбное время / И.Ф. Ковалева // Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности: ТД Всесоюзн. семинара / Ин-т археологии АН УССР; Запорож. ГУ; Запорож. ОКМ; УООПИК; [ред. кол.: О.Г. Шапошникова, В.В. Отрошенко, Г.Н. Тошев и др.]. — Запорожье: Изд-во «Коммунар», 1990. — С. 22-24.

Ковалева 2003

Ковалева И.Ф. Зеленогайский комплекс антропоморфной пластики: культурная принадлежность и семантика / И.Ф. Ковалёва // И.Ф. Ковалёва, З.П. Марина, В.А. Ромашко и др. Курганы энеолита-бронзы в криворожском течении Ингульца; Дн. НУ. — Днепропетровск: Изд-во Дн. НУ, 2003. — С. 102-127.

Ковалёва, Марина, Ромашко, Тесленко, Шалабудов, Векленко 2003

Ковалёва И.Ф. Курганы энеолита-бронзы в криворожском течении Ингульца / И.Ф. Ковалёва, З.П. Марина, В.А. Ромашко, Д.Л. Тесленко, В.Н. Шалобудов, В.А. Векленко; Дн. НУ. — Днепропетровск: Изд-во Дн. НУ, 2003. — 132 с.

Коваль 2002

Коваль В.С. Слово о бутылке (штрихи к историческому исследованию) / Коваль В.С. // АЛЛУ / Ин-т археології НАН України; ЦОДПА. — Полтава: Археологія, 2002. — № 1 (11). — С. 170-173.

Кулатова 2011

Кулатова І.М. Сарматські поховання в курганах поряд із Єристівським кар'єром / Кулатова І.М. // Свічадо Придніпров'я: Краєзнавчий альманах / Комсом. ІКМ; [Стахів Т.А., гол. ред.]. — Комсомольськ: Вид-во «Apriori print», 2011. — Кн. VI-VII. — С. 59-67.

Кулатова, Скорий, Супруненко 2011

Кулатова І.М. Рештки пізньоскіфського поховання у лівобережному Прип'їллі / Кулатова І.М., Скорий С.А., Супруненко О.Б. // Старожитності Лівобережного Подніпров'я — 2011: зб. наук. пр. / Ін-т археології НАН України, ЦП НАН України

і УТОПІК, ЦОДПА; [редкол.: Івакін Г.Ю., Ковальова І.Ф., Супруненко О.Б. (наук. ред.) та ін.] — Київ-Полтава: Гротеск, 2011. — С. 79-94.

Кулатова, Супруненко 1996

Кулатова І.М. Населення пізньоенеолітичної доби передстепових просторів Полтавщини / Ірина Кулатова, Олександр Супруненко // П'ята Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства: Мат-ли доповідей і повідомлень (3-4 грудня 2003 року); МОіН України; ПДПУ ім. В.Г. Короленка; ПНТК; [ред. кол.: Беседіна Н.В., Білоусько О.А., Пашенко В.О. (гол. ред.) та ін.]. — Полтава: АСМІ, 2003. — С. 252-264.

Луговая 1987

Луговая Л.Н. Археологические исследования Полтавского краеведческого музея (1977-1986 гг.) / Л.Н. Луговая // Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М.Я. Рудинского (26-28 марта 1987 г.): ТДС / ПОУК; ПКМ; ПОО УООПИК; [ред. кол.: Кальной Д.П., Онипко М.Д. (отв. ред.), Супруненко А.Б. и др.]. — Полтава: РИО Облстатуправления, 1987. — С. 39-41.

Лугова 2011

Лугова Л. Малоладизинські кургани на лівому березі р. Коломак / Лугова Любов // Інтеграція археологічних та палеогеографічних досліджень: Мат-ли науково-практичного семінару (10-12 серпня 2010 року); ПНПУ ім. В.Г. Короленка; ПКМ. — Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2003. — С. 63-82.

Лугова, Рассамакін 1985

Луговая Л.М. Енеолітичне поховання в кургані поблизу с. Орлик Полтавської області / Л.М. Лугова, Ю.Я. Рассамакін // Археологія / АН УРСР, Ін-т археології. — Київ: Наукова думка, 1985. — Вип. 49. — С. 53-57.

Лямкін, Шерстюк 2010

Лямкін В.В. Дослідження комплексу в ур. Мазепин Яр неподалік м. Комсомольська на Полтавщині / В.В. Лямкін, В.В. Шерстюк // Старожитності Лівобережного Подніпров'я: зб. пр. і мат-лів X науково-практичного семінару «Охорона та дослідження пам'яток археології» (м. Комсомольськ, 14-16 серпня 2010 р.); ЦП НАН України і УТОПІК; ЦОДПА; [редкол.: Фасій Г.І., Кулатова І.М., Супруненко О.Б. (наук. ред.) та ін.]. — Київ-Полтава, 2010. — С. 84-94.

Ляскоронский 1909

Ляскоронский В.Г. Городища, курганы, майданы и Змиевые валы в области Днепро-вского Левобережья / В.Г. Ляскоронский // Тр. XIV Археологического съезда в Чернигове / МАО; [под ред. гр. П. Уваровой]. — Москва, 1909. — Т. III. — С. 1-82.

Марина 1978

Марина З.П. Периодизация и хронология погребений ямной культуры в междуречье Орели и Самары / З.П. Марина // Курганные древности Степного Поднепровья III — I тыс. до н.э.: сб. науч. тр. / Дн. ГУ; [ред. кол.: И.Ф. Ковалёва (отв. ред.), А.Г. Белебрух, В.И. Костенко]. — Днепропетровск: РИО Дн. ГУ, 1978. — Вып. 2. — С. 55-69.

Махно 1967

Махно Е.В. Раскопки на Компаниевском могильнике / Е.В. Махно // АИУ 1965-1966 гг.: сб. науч. ст. / АН УССР, Ин-т археологии; [отв. ред. П.П. Толочко]. — Киев: Наукова думка, 1967. — Вып. 1. — С. 160-163.

Махно 1971

Махно Є.В. Типи поховань та планування Компаніївського могильника / Є.В. Махно // Середні віки на Україні: зб. наук. пр. / АН УРСР, Ін-т археології; [ред. кол.: В.Д. Баран, Ф.П. Шевченко (відп. ред.), Р.О. Юра]. — Киев: Наукова думка, 1971. — Вип. 1. — С. 87-95.

Махно 1975

Махно Є.В. Черняхівська культура / Є.В. Махно // Археологія Української РСР: У 3-х т. — Т. 3: Ранньослов'янський та давньоруський періоди / АН УРСР, Ін-т археології; [ред. кол. тому: В.Й. Довженко (відп. ред.), М.П. Кучера, А.Т. Сміленко]. — Киев: Наукова думка, 1975. — С. 45-77.

Махно, Братченко 1977

Махно Є.В. Пастове намисто з катакомбного поховання на Компаніївському могильнику / Є.В. Махно, С.Н. Братченко // Археологія / АН УРСР, Ін-т археології. — Киев: Наукова думка, 1977. — № 24. — С. 53-60.

Махно, Шарафутдінова 1972

Махно Є.В. Могильник епохи пізньої бронзи поблизу хутора Компаніївці на Дніпрі / Є.В. Махно, І.М. Шарафутдінова // Археологія / АН УРСР, Ін-т археології. — Киев: Наукова думка, 1972. — № 6. — С. 70-81.

Махортых 2005

Махортых С.В. Киммерийцы Северного Причерноморья / С.В. Махорых; Ин-т археологии НАН Украины; Киев. НУ им. Т. Шевченко; Общ-во археологии и антропологии. — Киев: Шлях, 2005 [2006]. — 380 с. — (Bibliotheca "Vita antiqua").

Мовша 1984

Мовша Т.Г. Хронология Триполье — Кукутени и степные культуры эпохи раннего металла в её системе / Т.Г. Мовша // Проблемы археологии Поднепровья: межвуз. сб. науч. ст. / Дн. ГУ; [ред. кол.: И.Ф. Ковалёва (отв. ред.), З.П. Марина, Н.Я. Мерперт и др.]. — Днепропетровск: Изд-во Дн. ГУ, 1984. — С. 60-83.

Николова, Рассамкин 1985

Николова А.В. О позднеэнеолитических памятниках Правобережья Днестра / А.В. Николова, Ю.Я. Рассамкин // СА / АН СССР, Ин-т археологии. — Москва: Наука, 1985. — № 3. — С. 37-56.

Новицкий 1990

Новицкий Е.Ю. Монументальная скульптура древнейших земледельцев и скотоводов Северо-Западного Причерноморья / Е.Ю. Новицкий; Управл. культуры Одес. обл. исполкома, Отдел охраны памятников истории и культуры; Одес. охранный археол. центр; [отв. ред. Е.В. Яровой] // Вестник Одесского охранный археологического центра. — Одесса: Облполиграфиздат, 1990. — Вып. II. — 184 с.

Памятники 1985

Памятники материальной культуры древней и средневековой Потавщины: Каталог выставки / Гороховский Е.Л., Кулатова И.Н., Луговая Л.Н., Моргунов Ю.Ю.,

Супруненко А.Б.; ПОУК; ПКМ; [редкол.: Онипко М.Д. (отв. ред.), Кулатова И.Н., Супруненко А.Б.]. — Полтава, 1985. — 56 с.

Плешивенко 1996

Плешивенко А.Г. Курганы села Малокатериновка; Запорож. ОКМ; Обл. инспекция по охране памятников истории и культуры. — Запорожье, 1996. — 113 с., LI табл.

Пуголовок, Калашник 2009

Пуголовок Ю.О. Дослідження Полтавської фортеці: Старе місто / Ю.О. Пуголовок, Є.С. Калашник / Ін-т археології НАН України; ЦП НАН України і УТОПІК; ЦОДПА; [наук. ред. Супруненко О.Б.]. — Київ-Полтава: ЦП НАН України і УТОПІК, 2009. — 132, 4 с.

Пустовалов 2009

Пустовалов С.Ж. Классификация катакомбной керамики / С.Ж. Пустовалов // Vita antiqua: зб. н. ст. / Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Каф. археол. та музеєзнавства; Т-во антропології; [ред. кол.: М.І. Гладких (гол. ред.), Б.М. Гончар, В.М. Мордвінцев та ін.] — Київ: ВПЦ «Київський університет», 2009. — № 7-8. — С. 101-122.

Рассамакін 1990

Рассамакін Ю.Я. Енеолітичні поховання Північно-Західного Приазов'я / Ю.Я. Рассамакін // Археологія / АН УРСР, Ін-т археології. — Київ: Наукова думка, 1990. — № 1. — С. 64-74.

Рассамакин 2000

Рассамакин Ю.Я. Квитянская культура: источники и современное состояние проблемы / Ю.Я. Рассамакин // Stratum plus / Высш. антропол. школа. — Кишинёв — Санкт-Петербург — Одесса, 2000. — № 2. — С. 117-177.

Рассамакін 2003

Рассамакін Ю.Я. Келеберда — забуте поселення з керамікою квітнянського типу на Дніпрі / Рассамакін Ю.Я. // АБУ 2001-2002 рр.: зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т археології; [ред. кол.: Д.Н. Козак, Г.Ю. Івакін, О.П. Моця та ін.; укл. Н.О. Гаврилюк] — Київ: Шлях, 2003. — Вип. 5. — С. 235-240.

Рассамакин 2004

Рассамакин Юрий Я. Азово-Понтийские степи в эпоху меди: Погребальные памятники середины V — конца IV тыс. до н. э. / Юрий Я. Рассамакин // Archäologie in Eurasien: Deutsches Archäologisches Institut, Eurasien-Abteilung. — Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 2004. — Band 17. — Teil II: Katalog. Tafeln. — 277 с., 546 табл.

Рассамакин 2009

Рассамакин Ю.Я. Новые даты к абсолютной хронологии эпохи энеолита степного Причерноморья (предварительная информация) / Рассамакин Ю.Я. // Археологический альманах / Дон. ОКМ; Крым. фил. Ин-та археологии НАН Украины. — Донецк: Донбасс, 2009. — № 20: Актуальные проблемы первобытной археологии Восточной Европы; [отв. ред. В.П. Чабай]. — С. 289-297.

Рассамакін, Якубенко, Сорокіна 2006

Рассамакін Ю.Я. Скельська стоянка доби енеоліту «Кічкас IX-II» (Середній Стіг II): сучасний стан вивчення колекції (до 80-річчя дослідження пам'ятки) / Ю.Я. Рассамакін, О.О. Якубенко, С.А. Сорокіна // Археологічні пам'ятки Хортиці та їх музеєфікація: зб. наук. ст. / НАН України, Ін-т археології; Нац. заповід.

«Хортиця»; [укл., відп. та наук. ред. Н.О. Гаврилюк]. — Запоріжжя: Дике поле, 2006. — Вип. 1. — С. 43-89.

Сидоренко, Махно, Телегін 1982

Сидоренко Г.О. Довідник з археології України. Полтавська область / Г.О. Сидоренко, Є.В. Махно, Д.Я. Телегін; Ін-т археології АН УРСР; УТОПІК; [ред. кол.: Д.Я. Телегін (відп. ред.), Г.Т. Ковпаненко, М.П. Кучера]. — Київ: Наукова думка, 1982. — 108 с., 2 карти.

Старожитності 2004

Старожитності Кременчука: Археологічні пам'ятки території та округи міста / Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Кракало І.В., Тітков О.В.; Ін-т археології НАНУ; ЦОДПА УК ПОДА; Кременчуцький КМ; [наук. і відп. ред. О.Б. Супруненко]. — Полтава-Кременчук: Археологія, 2004. — 160, IV с.

Строєць, Шультце 1989

Строєць Б.С. Фасетки як хронологічний індикатор / Б.С. Строєць, Ердмуте Шультце // Актуальні проблеми археології: тези Міжнар. наук. конф. на пошану І.С. Винокура (м. Кам'янець-Подільський, 23-25 вересня 2010 року) / Ін-т археології НАН України; Кам'ян.-Поділ. НУ ім. І. Огієнка; ДП «Подільська археологія» ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України; [упоряди., ред.: Б.С. Строєць, Л.Д. Строєць, М.О. Ягодинська]. — Тернопіль: Астон, 2010. — С. 63-64.

Супруненко 1993

Супруненко А.Б. Кургани Нижнього Поворскля / А.Б. Супруненко; ЦОИПА; Всерос. фонд содейств. изучен. истории и развитию культуры. — Москва-Полтава: Крыныця, 1994. — 104 с.

Супруненко 1994

Супруненко А.Б. Александровский курган эпохи энеолита-бронзы в междуречье Сулы и Удая / Александр Супруненко; ЦОИПА ПОУК. — Полтава, 1994. — Препринт, вып. 3. — 32 с.

Супруненко 1995

Супруненко О.Б. Енеолітичне поховання на межі Чернігівщини і Полтавщини / О.Б. Супруненко // Археологічні старожитності Подесення: Мат-ли історико-археологічного семінару, присвяченого 70-річчю з дня народження Г.О. Кузнецова (22-23 вересня 1995 р., м. Чернігів — Славутич); Ген. дирекція Чорноб. АЕС; ІА НАН України; Черніг. ДПІ ім. Т.Г. Шевченка; [ред. кол.: О.П. Моця (відп. ред.), О.П. Васюта, В.П. Коваленко та ін.]. — Чернігів: Сіверянська думка, 1995. — С. 144-146.

Супруненко, Золотницький, Кулатова 1996

Супруненко О.Б. Кургани біля с. Карпусі під Полтавою / О. Супруненко, Б. Золотницький, І. Кулатова; УК ПОДА; ЦОДПА. — Полтава: ВЦ «Археологія», 1996. — 88 с.

Супруненко 1998

Супруненко О.Б. На землі Полтавській: Пам'ятки археології Полтави та околиць / Супруненко О.Б.; НАН України, Ін-т археології; УК ПОДА; ЦОДПА; [відп. ред. Толочко П.П.]. — Полтава: Археологія, 1998. — 157 с.

Супруненко 2003

Супруненко О.Б. Енеолітичне поховання у Лубенському Посуллі / Супруненко О.Б. // АЛЛУ / ІА НАН України; ЦОДПА. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2 / 2002 — 1 / 2003 (12-13). — С. 63.

Супруненко 2006

Супруненко О.Б. Кургани між сс. Дуканичі та Солонці на Нижньому Пслі / Супруненко О.Б.; ЦП НАНУ і УТОПІК; Ін-т археології НАН України; ЦОДПА УК ПОДА; [відп. ред. Кулатова І.М.]. — Київ-Полтава: Гротеск, Археологія, 2007. — 128 с., 1 вкл. — (Старожитності околиць Комсомольська: Частина IV).

Супруненко 2007

Супруненко О.Б. Кургани поблизу с. Солонці на Нижньому Пслі / Супруненко О.Б.; Ін-т археології НАН України; ЦП НАНУ і УТОПІК; ЦОДПА УК ПОДА; [наук. і відп. ред. Козак Д.Н.]. — Київ-Полтава: Вид-во «Гротеск», ВЦ «Археологія», 2007. — 142 с. — (Старожитності околиць Комсомольська: Частина V).

Супруненко 2008

Супруненко О.Б. Археологічні пам'ятки на території Комсомольської міської ради / О.Б. Супруненко // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Комсомольська міська рада / ЦП НАНУ і УТОПІК; ПКМ; ЦОДПА УК ПОДА; [упорядн., наук. ред. Супруненко О.Б.; ред. кол.: Близнюк І.Ф. (гол. ред. кол.) та ін.]. — Київ-Полтава: Полтав. літератор, 2008. — С. 16-40.

Супруненко 2011

Супруненко А.Б. Фёдоровский идол и курган / Супруненко А.Б.; ЦП НАНУ і УТОПІК; ЦОДПА УК ПОДА. — Киев-Полтава: Гротеск, 2011. — 84, 4 с.

Супруненко 2011а

Супруненко О.Б. Петрашівський «дольмен» з узбережжя Дніпра / О.Б. Супруненко // Край. — м. Полтава. — 2011. — № 90 (96). — Жовтень. — С. 2 обкл., 8-9.

Супруненко, Кулатова 2011

Супруненко О.Б. Чорноліський комплекс у кургані в межириччі Псла та Сухого Кобелячка / О.Б. Супруненко, І.М. Кулатова // АДУ — 2010: зб. н. ст. / Ін-т археології НАН України; [гол. ред. Козак Д.Н.; ред. кол.: Буйських А.В., Бунятян К.П. та ін.]. — Київ-Полтава: ВЦ «Археологія», 2011. — С. 328-329.

Супруненко, Кулатова, Маєвська, Шерстюк 2007

Супруненко О.Б. Курган з угорським некрополем у пониззі Псла / Супруненко О.Б., за участю Кулатової І.М., Маєвської С.В., Шерстюка В.В.; ЦП НАНУ і УТОПІК; Ін-т археології НАН України; ЦОДПА УК ПОДА; [наук. і відп. ред. О.П. Моця]. — Київ-Полтава: Вид-во «Гротеск», ВЦ «Археологія», 2007. — 110 с. — (Старожитності околиць Комсомольська: Частина VI).

Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артем'єв, Маєвська 2005

Супруненко О.Б. Старожитності околиць Комсомольська / Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Артем'єв А.В., Маєвська С.В.; ЦП НАНУ і УТОПІК; Ін-т археології НАН України; ЦОДПА УК ПОДА. — Вид. 2-е, доп. — Київ-Полтава: Вид-во «Гротеск», ВЦ «Археологія», 2005. — 140 с. — (Старожитності околиць Комсомольська: Частина I).

Супруненко, Кулатова, Шерстюк 2011

Супруненко О.Б. Дослідження чорноліських старожитностей на півдні Полтавщини / О.Б. Супруненко, І.М. Кулатова, В.В. Шерстюк // Древности Восточной Европы: сб. н. тр. к 90-летию Б.А. Шрамко / Мин-во образования, науки и спорта Украины; Харьков. нац. ун-т им. В.Н. Каразина; [отв. ред. С.И. Посохов]. — Харьков: Гротеск, 2011. — С. 290-303.

Супруненко, Лямкін, Сидоренко 2011

Супруненко О.Б. Унікальний поховальний комплекс початку гунського часу в кургані в околицях Комсомольська / О.Б. Супруненко, В.В. Лямкін, О.В. Сидоренко // Археологія: від джерел до реконструкції: зб. н. пр. / Ін-т археології НАН України; [ред. кол. вип.: Отрощенко В.В. (відп. ред.), Башкатов Ю.Ю., Відейко М.Ю. та ін.]. — Київ: ПП «Дніпрокварц», 2011. — С. 168-176. — (Археологія і давня історія України: Вип. 5).

Супруненко, Маєвська, Артем'єв, Горбенко 2005

Супруненко О.Б. Кургани з похованнями золотоординського часу поблизу Волошиного у пониззі Псла / Супруненко О.Б., за участю Маєвської С.В., Артем'єва А.В., Горбенка С.О.; ЦП НАНУ і УТОПІК; Ін-т археології НАН України; ЦОДПА УК ПОДА; [відп. ред. І.М. Кулатова]. — Київ-Полтава: Вид-во «Гротеск», ВЦ «Археологія», 2006. — 140 с. — (Старожитності околиць Комсомольська: Частина III).

Супруненко, Мироненко, Лямкін, Сидоренко 2008

Супруненко О.Б. Розвідки в пониззях Сухого Кобелячка і Псла / Супруненко О.Б., Мироненко К.М., Лямкін В.В., Сидоренко О.В. // АЛІУ / Ін-т археології НАН України; ЦОДПА УК ПОДА. — Полтава: Археологія, 2008. — № 1-2 (23-24). — С. 89-93.

Супруненко, Мироненко, Сидоренко, Лямкін 2009

Супруненко О.Б. Розвідки у пониззях рр. Сухий Кобелячок та Псел на Кременчуччині / О.Б. Супруненко, К.М. Мироненко, О.В. Сидоренко, В.В. Лямкін // АДУ — 2006-2007: зб. н. ст. / Ін-т археології НАН України; [гол. ред. Козак Д.Н.]. — Київ: Академперіодика, 2009. — С. 327-330.

Супруненко, Скорий, Шерстюк 2011

Супруненко О.Б. Дослідження курганів на Нижньому Пслі / О.Б. Супруненко, С.А. Скорий, В.В. Шерстюк // АДУ — 2010: зб. наук. ст. / Ін-т археології НАН України; [ред. кол.: Козак Д.Н. (гол. ред.), Болтрик Ю.В., Буйських А.В. та ін.]. — Київ-Полтава: Археологія, Гротеск, 2011. — С. 333-335.

Супруненко, Телегін, Титова 1989

Супруненко О.Б. Із робіт експедиції «Славутич» на Середньому Дніпрі / О.Б. Супруненко, Д.Я. Телегін, О.М. Титова // Археологія / НАН України, Ін-т археології. — Київ: Наукова думка, 1989. — № 2. — С. 131-136.

Супруненко, Шерстюк 2006

Супруненко О.Б. Нові археологічні дослідження на Кременчуччині / Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.; Інститут археології НАН України; ЦП НАНУ і УТОПІК; ЦОДПА УК ПОДА; [наук. і відп. ред. Козак Д.Н.]. — Київ-Полтава: Техсервіс, ВЦ «Археологія», 2006. — 146 с.

Супруненко, Шерстюк 2007

Супруненко О.Б. Обстеження території та округи Біланівського родовища залізистих кварцитів у Кременчуцькому районі на Полтавщині / О.Б. Супруненко, В.В. Шерстюк // АБУ 2005-2006 рр.: зб. наук. пр. / Ін-т археології НАН України; [ред. кол.: С.Д. Крижицький, О.П. Моця, Д.Н. Козак та ін.; за ред. Н.О. Гаврилук]. – Київ-Запоріжжя: Дике поле, 2007. – Вип. 9. – С. 355-360.

Супруненко, Шерстюк 2007а

Супруненко О.Б. Обстеження території Галешинського родовища залізистих кварцитів у Кременчуцькому і Козельщинському районах на Полтавщині / Супруненко О.Б., Шерстюк В.В. // АЛЛУ / Ін-т археол. НАН України; ЦОДПА УК ПОДА. – Полтава: Археологія, 2007. – № 1-2 (21-22). – С. 53-80.

Супруненко, Шерстюк 2007б

Супруненко О.Б. Пам'ятки археології території Галешинського родовища залізистих кварцитів на Полтавщині / Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.; Ін-т археології НАН України; ЦП НАНУ і УТОПІК; ЦОДПА УК ПОДА; [відп. ред. Козак Д.Н.]. – Київ-Полтава: Дивосвіт, 2007. – 38, 2 с.

Супруненко, Шерстюк 2009

Супруненко О.Б. Пам'ятки археології пониззя Сухого Кобелячка на Полтавщині / Супруненко О.Б., Шерстюк В.В. / Ін-т археології НАН України; ЦП НАНУ і УТОПІК; ЦОДПА УК ПОДА. – Київ-Полтава: Дивосвіт, 2009. – 104 с. – (Старожитності околиць Комсомольська: Частина VII).

Супруненко, Шерстюк 2011

Супруненко О.Б. Кургани Нижнього Прип'їлля / О.Б. Супруненко, В.В. Шерстюк; ІА НАН України; ЦП НАН України і УТОПІК; ЦОДПА; [наук. ред. Скорий С.А.]. – Київ, 2011. – 472 с., XXIV кол. вкл.

Телегін 1971

Телегін Д.Я. Енеолітичні стели і пам'ятки нижньомихайлівського типу // Археологія / АН УРСР, Ін-т археології. – Київ: Наукова думка, 1971. – № 4. – С. 3-17.

Телегін, Потехіна 1998

Телегін Д.Я. Кам'яні «боги» мідного віку України: Доповідь, прочитана авторами на міжнар. конференції «кам'яні боги Європи» в м. Аоста, Італія, 1998 р. / Телегін Д.Я., Потехіна І.Д.; УТОПІК; [відп. ред. О.М. Титова]. – Київ, 1998. – 46 с., вкл. табл.

Тереножкин 1976

Тереножкин А.И. Киммерийцы / А.И. Тереножкин; АН УССР, Ин-т археологии. – Киев: Наукова думка, 1976. – 223 с.

Цимиданов 2004

Цимиданов В.В. Социальная структура срубного общества / В.В. Цимиданов; НАН Украины, Ин-т археологии; [отв. ред. В.В. Отрошенко]. – Донецк: Кассиопея, 2004. – 204 с.

Шапошникова, Фоменко, Балускин 1977

Шапошникова О.Г. Курганная группа близ с. Старогорожена / О.Г. Шапошникова, В.Н. Фоменко, А.М. Балускин // Древности Поингулья: сб. н. тр. / АН УССР,

Ин-т археологии; [отв. ред. О.Г. Шапошникова]. — Киев: Наукова думка, 1977. — С. 99-145.

Шапошникова, Шарафутдинова, Фоменко, Довженко 1980

Шапошникова О.Г. Некоторые итоги изучения погребальных памятников эпохи меди-бронзы на р. Ингул / О.Г. Шапошникова, И.Н. Шарафутдинова, В.Н. Фоменко, Н.Д. Довженко // Археологические памятники Поингуля: сб. науч. тр. [отв. ред. О.Г. Шапошникова]. — Киев: Наукова думка, 1980. — С. 15-17.

Шевченко 1987

Шевченко Н.П. Новые памятники раннего железного века на юге Украины / Н.П. Шевченко // Древнейшие скотоводы степей юга Украины: сб. науч. тр.; АН УССР, Ин-т археологии; [ред. кол.: О.Г. Шапошникова (отв. ред.), Г.Л. Евдокимов, А.И. Кубышев и др.]. — Киев: Наукова думка, 1987. — С. 140-148.

Шерстюк, Супруненко 2009

Шерстюк В.В. Хутір Підусті поблизу Комсомольська: риси матеріальної культури початку XVIII ст. / Шерстюк В.В., Супруненко О.Б. // АЛЛУ / Ін-т археології НАН України; ЦОДПА УК ПОДА. — Полтава: Археологія, 2009. — № 1 (25). — С. 58-71.

Шерстюк І., Шерстюк В. 2006

Шерстюк І.В. Козацькі кладовища на курганах Полтавщини / Шерстюк І.В., Шерстюк В.В. // Дизайн, архітектура, археологія, образотворче мистецтво: наук.-техн. зб. ст.; Нац. Академ. образотв. мистецтва і архітектури; Полтав. ін-т економ. і права; ЦОДПА; [відп. ред. В.М. Губарь]. — Полтава, 2006. — Вип. 3. — С. 117-121.

Шилов 1993

Шилов Ю.А. Курган-святилище «Цегельня» / Ю.А. Шилов // АДУ 1992 р.: зб. наук. ст. / Ін-т археології АН України; Запорізьк. держ. ун-т; [ред. кол.: Д.Н. Козак, В.І. Клочко, М.Ю. Відейко та ін.]. — Київ, 1993. — С. 142-144, 201. — Рис. 60.

Шилов 1995

Шилов Ю.А. Арийские святилища и курганы из устья Псла / Шилов Ю.А. // ПАЗ: зб. наук. пр. / УК ПОДА; ЦОДПА; [за ред. Супруненка О.Б.]. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Число 3. — С. 22-29.

Шилов 2007

Шилов Ю.А. Курганные древности окрестностей Комсомольска / Ю.А. Шилов; Межрегион. академ. управл. персоналом; Комс. ИКМ. — Киев-Комсомольск: Аратта, 2007. — 72 с.

Щепинский, Черепанова 1969

Щепинский А.А. Северное Присивашье в V-I тысячелетиях до нашей эры / А.А. Щепинский, Е.Н. Черепанова; АН УССР, Ин-т археологии; Крым. КМ; [отв. ред. Е.В. Веймарн]. — Симферополь: Крым, 1969. — 328 с.

Rassamakin 1996

Rassamakin Ju.Ja. On Earlu Elements of the Globular Amhora Culture and Other Central European Cultures in the Late Eneolithis of the Northern Black Sea Region / Ju.Ja. Rassamakin // Koško A. Eastern Exsodus of the Globular Amhora People 2950-2350 BC. // Baltic-Pontic Studies. — 4. — Poznań, 1996. — S. 112-132.

Rassamakin 2004

Rassamakin Ju. Ja. Die nordpontische Steppe in der Kupferzeit: Gräber aus der Mitte des 5. Jts. bis Ende des 4. Jts. v. Chr. / Von Jurij Ja. Rassamakin // Archäologie in Eurasien: Deutsches Archäologisches Institut, Eurasien-Abteilung. — Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 2004. — Band 17. — Teil I: Text. — 234 s.

Rassamakin 2011

Rassamakin Ju. Ja. Zur absoluten Chronologie des Äneolithikums in den Kupferzeit Steppen des Schwarzmeergebietes anhand neuer ¹⁴C-Daten / Juri J. Rassamakin // Prähistorische Archäologie in Südosteuropa: Der Schwarzmeerraum vom Äneolithikum bis in die Früheisenzeit (5000-500 v. Chr.); [Herausgegeben von Eugen Sava, Blagoje Govedarica und Bernhard Hänsel]. — Rahden (Westf.): Verlag Marie Leidorf GmbH, 2011. — Band 2: Globale Entwicklung versus Lokalgeschehen. — S. 80-100.

ДОДАТКИ

А.В. Артем'єв

Результати лабораторного дослідження антропологічних матеріалів з Петрашівського кургану

Вступ. Для аналізу надані неповні скелети семи осіб, що належали до різних епох. Фрагментарність і погана збереженість матеріалів не дозволили провести весь обсяг антропологічних досліджень. Масштаби втрат кісткових тканин були значними, висновки щодо статево-вікових параметрів загалом отримані шляхом залучення до аналізу органів зубної системи, котрі збереглися краще. За можливістю фіксувалися відхилення від загальної фізіологічної норми розвитку людей та патологічні зміни, які могли бути простежені за кістковими рештками.

Результати аналізу.

1. Поховання 1 (передскіфський період).

Для аналізу збережені 4 фрагменти довгих трубчатих кісток дорослої людини. Тільки за специфічною структурою внутрішньої речовини кісток можна дійти висновку і стверджувати, що індивід досяг за життя вікового діапазону в 40-45 років.

Кісткові залишки дуже масивні. Ступінь розвитку м'язового рельєфу на кістках вказує на те, що людина за життя постійно мала значні фізичні навантаження, виконувала важку фізичну працю. Це й характеризує належність скелету до числа осіб чоловічої статі.

Таким чином, поховання 1 належало *чоловіку* у віці 40-45 років.

Відхилень від фізіологічної норми розвитку в ході візуальних спостережень не встановлено.

2-3. Поховання 3 (енеолітичне, квітянське). Ідентифіковано 2 кістяка: дорослої людини та дитини.

1-й індивід. Для досліджень представлені лише 4 збережені фрагменти довгих трубчастих кісток дорослої людини.

За структурою внутрішньої речовини кісток вік визначається в інтервалі 35-40 років.

Кістки дуже масивні. Рельєф м'язів на кістках розвинений, що дає підставу розглядати скелет як належний особі чоловічої статі.

Таким чином, кістяк 1-го індивіда з поховання 3 належав *чоловіку* у віці 35-40 років.

Відхилень від фізіологічної норми розвитку не встановлено.

2-й індивід. Фрагменти черепа дитини (є зуби першої та другої дентицій).

За строками розсмоктування коренів тимчасових та формування коренів постійних зубів, визначається вікова межа життя – у 6-7 років.

Таким чином, кістяк 2-го індивіда з поховання 3 належав *дитині* 6-7 років.

4. Поховання 11 (катакомбне донецьке).

Для аналізу збереглися тільки зуби дорослої людини. Всі інші кістки виявилися зруйнованими часом.

Стертість зубів співпадає з віковим періодом життя в 45-50 років.

За морфологічними описовими ознаками, що простежені в зубах, індивід відноситься до числа осіб чоловічої статі.

На підставі здійснених у польових умовах вимірів довгих трубчастих кісток, що трималися форми, вдалося встановити зріст похованого – 165,0-167,0 см.

Таким чином, скелет з поховання 11 належав *чоловіку* у віці 45-50 років зі зростом – 165,0-167,0 см.

Відхилень від фізіологічної норми не спостерігалось.

5. Поховання 13 (катакомбне інгульське).

Збереглися уламки черепа з фрагментами нижньої щелепи та зуби дорослої людини.

Стертість зубів відповідає віку 25-30 років.

Морфологічні статеві описові ознаки однакові з маркерами у зубах і дозволяють віднести індивіда до числа осіб жіночої статі.

У польових умовах був визначений зріст – 160,0-162,0 см.

Таким чином, скелет з поховання 13 належав *жінці* у віці 25-30 років зі зростом – 160,0-162,0 см.

Відхилень від фізіологічної норми не спостерігалось.

6. Поховання 14 (катакомбне інгульське).

Для аналізу взяті уламки нижньої щелепи із зубами. Інші кісткові матеріали різних поясів скелету мали дуже погану збереженість.

Стертість зубів вказує на вік – 30-35 років.

За морфологічними описовими ознаками, що простежуються у зубах, індивід відноситься до числа осіб жіночої статі.

За замірами довгих трубчастих кісток, що проведені під час досліджень поховання, зріст складав – 164,0-166,0 см.

Таким чином, скелет з поховання 14 належав *жінці* у віці 30-35 років, зі зростом – 164,0-166,0 см.

Відхилень від фізіологічної норми не простежено.

7. Поховання 15 (катакомбне).

Для аналізу надані 5 уламків кісток скелету (фрагмент голівки плеча та 4 фрагменти фаланг пальців руки) дорослої людини.

Вік визначається тільки за кількома ознаками: появою остеофітів та будовою внутрішньої речовини кісток. Згідно цих ознак, можна припустити, що небіжчик – молода людина. Встановлено, що вік, в якому перервалося життя, припав на інтервал між 20-29 роками.

Стать не визначена.

Отже, кістяк індивіда 7 з поховання 15 належав *молодій людині* у віці 20-29 років.

Відхилень від фізіологічної норми на кістках не простежено.

Висновки. Особливістю антропологічних матеріалів є відсутність будь-яких патологічних відхилень. Однак слід визнати, що кісткові рештки знайдені у досить фрагментованому стані і мають погану збереженість. В усіх випадках вони репрезентовані неповними скелетами, що саме й було характерною особливістю збереження антропологічних матеріалів дослідженого кургану, розташованого на піщаному мису поряд із річкою. Ця обставина ускладнювала, а часом й унеможливлювала визначення як статевого диморфізму, вікової градації, морфологічної расової належності, так і не сприяла вивченню інших нюансів розвитку кісткових скелетів.

Результати польових визначень антропологічних матеріалів з Петрашівського кургану

Поховання 1 (*передскіфський період*).

Частково кальциновані кістки тварини із заповнення ями.

Поховання 2 (*XVIII ст.*).

Скелет належав чоловіку, якому на момент смерті було 35-40 років.

Поховання 4 (*1941 р.*).

Воїни Радянської Армії, зі складу 1055-го полку 297-ї стрілецької дивізії.

Чоловік, у віці 21-24 років, зріст — 172,0-174,0 см. У черепі наявний наскрізний дефект лівої скроневої кістки (не виключено, прижиттєвого походження).

Чоловік, у віці 25-30 років, молодший офіцер (за наявною петлицею), зріст — 170,0-172,0 см. Встановлена патологія зубів — карієс та його ускладнення. Ідентифіковані сліди лікувального втручання — пломба зі срібно-ртутної амальгамової суміші. Подібні стоматологічні матеріали широко використовувалися у лікарнях насамперед великих населених пунктів на початку 1940-х рр.

Поховання 5 (*XVIII ст.*).

Чоловік, у віці 45-50 років.

Поховання 7 (*пізньоенеолітичне*).

У заповненні — дрібні уламки кісток *маленької дитини*.

Поховання 9 (*кін. XVIII ст.*).

Зруйнований часом скелет *дитини*, у віці 12-13 років.

Поховання 10 (*ямне*).

Уламки черепа та зубів *чоловіка* у віці 20-24 років.

Поховання 12 (*руб. XVIII — XIX ст.*).

Дитина, у віці 8-9 років.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

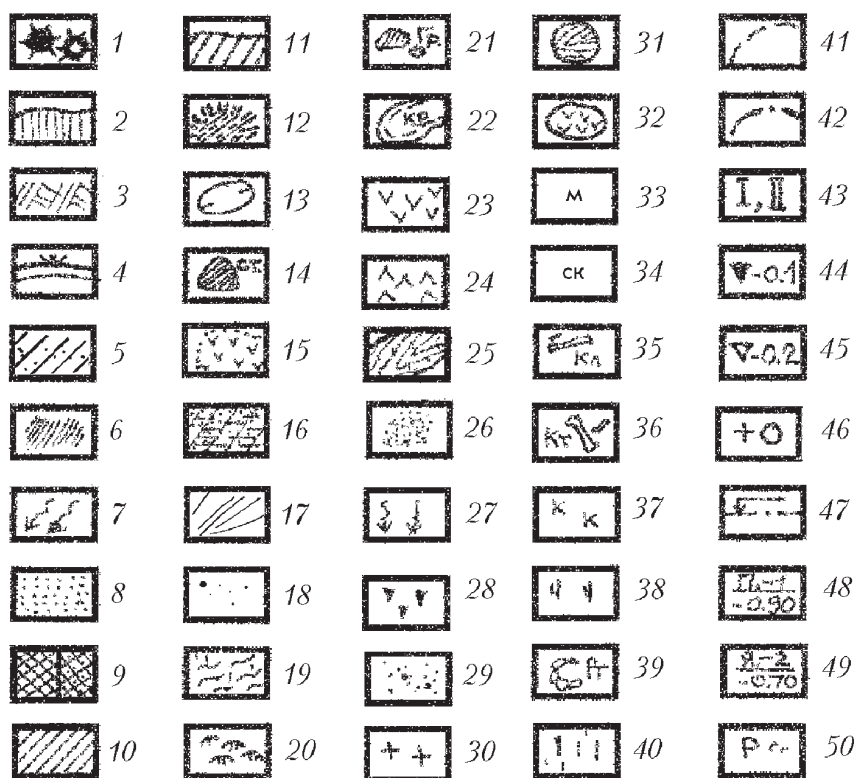

Рис. 109. Умовні позначення до планів і креслеників.

1 – кургани і курганоподібні насипи; 2 – похований ґрунт; 3 – материк; 4 – дерновий шар; 5 – супісок темного кольору; 6 – попіл, попелястий вміст; 7 – затьоки, просіви; 8 – пісок; 9 – перекопи, мішані відвали грабіжників; 10 – викиди в плані; 11 – масиви насипів в перетині; 12 – вогнища; 13 – ями, ямки; 14 – стели; 15 – оконтурені межі ділянок підстилок, скупчень тліну; 16 – мішаний піщано-супіщаний вміст; 17 – рештки соломи; 18 – крейда; 19 – береста, кора; 20 – дернини; 21 – гранітні камені; 22 – нори, кротовини; 23 – шкіряний тлін; 24 – рослинний і деревний тлін; 25 – дерево; 26 – вохра; 27 – обвали; 28 – кальциновані кістки; 29 – крупинки вохри; 30 – кремені; 31 – рештки дерев'яних посудин; 32 – залишки шкіряних виробів; 33 – монети; 34 – скло; 35 – кістки людей; 36 – кістки тварин; 37 – уламки ліпної кераміки; 38 – вуглини; 39 – розвали горщиків; 40 – білі мінералізовані включення; 41 – невидимі та невиразні контури; 42 – реконструйовані контури, межі; 43 – номери насипів і конструктивних досипок; 44 – глибини від умовних центрів; 45 – глибини від рівнів виявлення; 46 – умовні центри та реperi; 47 – графічно зафіксовані перетини і профілі; 48 – номери та глибини поховань; 49 – номери і глибини ям; 50 – мушлі молюсків та їх уламки.

РЕЗЮМЕ

При проведении научно-спасательных археологических исследований в зоне строительства отсека гидросооружений для хранения отходов процесса обогащения железной руды ОАО «Полтавский горно-обогатительный комбинат» у сс. Петрашевка и Махновка Саловского сельского совета Кременчугского района Полтавской области, в долине р. Сухой Кобелячек — левого притока р. Днепр, Полтавской археологической экспедицией ГП НИЦ «Охранный археологическая служба Украины» Института археологии НАН Украины и Центра охраны и исследований памятников археологии управления культуры Полтавской облгосадминистрации в 2011 г. были произведены раскопки отдельно стоящего кургана. В ходе исследований обнаружена уникальная для территории края энеолитическая гробница-циста, погребения медного, бронзового и начала раннего железного веков, кладбище конца XVIII — начала XIX вв., а также неизвестное захоронение воинов Красной Армии, оборонявших левобережье Днепра от фашистских захватчиков в сентябре 1941 г. Учитывая важное значение этого комплексного погребального памятника для изучения южного участка Левобережной Приднепровской террасовой Лесостепи и в целом для всей совокупности древностей Полтавщины, было решено опубликовать результаты этих раскопок в виде отдельного издания.

Исследованный курган находился в юго-восточной части небольшого с. Петрашевка среди остатков застройки середины XX в. Он занимал вершину песчаного останца первой надпойменной террасы правого берега Сухого Кобелячка напротив места впадения правобережного пересыхающего притока — р. Лизька. Кургана имел высоту около 1 м и диаметр 31 x 34 м, возвышался над заболоченной поймой на 3,5 м, а с юго-востока его насыпь примыкала к территории селища черняховской культуры Петрашевка II. Низкая топография, близость к реке, расплывшиеся очертания краёв насыпи свидетельствовали о довольно раннем времени сооружения этого памятника и о возможном наличии в нём досыпок катакомбной культуры. В 0,4 км на запад от насыпи находилось поселение Петрашевка III эпохи бронзового века с наслоениями катакомбной, срубной и чернолесской культур.

Курган по-праву занимает особое место среди древностей Днепровского Лесостепного Левобережья. Этот памятник не только отмечает самый северный пункт выявления энеолитических каменных гробниц на берегах крупнейшей украинской реки, но и является чётко стратифицированным, возведенным над несколькими энеолитическими погребальными сооружениями катакомбным курганом, в массив которого были впущены захоронения последующих эпох. Достаточно интересными фактами, зафиксированными в ходе изучения кургана, являются

использование насыпи украинским населением для размещения хозяйственных сооружений, а также — кладбища, попытка ограбления каменной энеолитической гробницы в конце XVIII в.

Всего в Петрашевском кургане исследовано 17 погребений — четыре энеолитических, в том числе архаическая каменная гробница-циста; одно — позднейшее; четыре — катакомбных (днепское и три ингульских); одно — срубное и остатки ещё одного, разрушенного окопом; одно — киммерийского времени; четыре могилы украинского населения конца XVIII — начала XIX вв.; захоронение воинов Красной Армии 1941 г., а также 8 ям: две — энеолитического времени; три — бронзового века; одна — черняховской культуры, две — нового времени; стела и остатки кострища бронзового века, три скопления керамики различных эпох, погреб и свидетельства хозяйственной деятельности населения XVIII–XX вв. Стратиграфически в кургане прослежены шесть насыпей и несколько досыпок, каждая из которых связывается с конкретным погребением.

Наиболее значимым комплексом Петрашевского кургана, безусловно, являлось энеолитическое основное погребение 3. Это квитянская (или постмариупольская для Орельско-Самарского междуречья) каменная гробница энеолитического населения степей и предстепий Поднепровья, по типу отнесённая к мегалитическим каменным погребальным сооружениям-цистам. Она принадлежит к числу довольно редких захоронений представителей родоплеменной верхушки общества медного века. Это лишь девятый выявленный на Украине каменный ящик-циста, в настоящее время единственный среди исследованных на севере ареала расселения энеолитического кочевого населения и зоны бытования такого типа древних гробниц в курганах. Её обособленность от основного массива подобных погребений обусловлена близостью Сухого Кобелячка к днепровским переправам, наличием тут выходов гранитов и диоритов, красных железистых кварцитов, расположением торговых путей вдоль берегов Днепра. Среди группы элитарных энеолитических «вытянутых» погребений она выделяется использованием крупных обломков и плитчатых блоков камня, содержит в основе насыпи первичного кургана слой илистого уплотнения конструкции, перекрытой стелообразными плитами.

Вытянутая позиция погребенного, северо-западный сектор его ориентации, использование охры в обряде, наличие характерной керамики в заполнении, стратиграфическое положение захоронения не вызывают сомнений относительно его «вытянутой» аутентичности и принадлежности к группе древнейших энеолитических погребений. Учитывая пропорции гробницы, отнесенной к группе I по Ю.Я.Рассамакину, и элементы обряда, погребение 3 тяготеет к квитянской энеолитической погребальной традиции, хорошо известной как по постмариупольским комплексам Поорелья и Присамарья, так и по энеолитическим захоронениям Правобережья Днепра. Особенности петрашевского погребального комплекса являются: использование в обряде охристого порошка, изготовленного из розово-красных и бурых железистых кварцитов; следы вероятного жертвоприношения и тризны. Гробница имеет ряд параллелей среди энеолитических ящиков-цист I группы в Поднепровье и Северном Причерноморье.

Аналогии орнаментации лепной керамики, выявленной в заполнении погребения 3, можно провести с находками как из грунтовых могил некрополей энео-

литического населения I группы, так и из подкурганных захоронений. Такие же элементы орнаментации известны в керамическом комплексе стоянки Средний Стог II, на Келебердянском энеолитическом поселении и других памятниках.

В исследовании приводятся также результаты разведочных обследований на территории с. Петрашевка, где, как оказалось, ранее были выявлены остатки ещё двух подобных разрушенных мегалитических гробниц.

Типичными для «вытянутых» погребальных древностей энеолитической эпохи являются погребения 6 и 7 Петрашевского кургана, с которыми связывается сооружение еще одной первичной насыпи II. Это детские захоронения в ямах, отнесенных к группе I, типам 1 и 2 по Ю.Я. Рассамакину. Однако, среди находок в погребении 7 выделяются яркие маркеры эпохи — формованный цилиндр из розово-красной охры и развал статуэтки (или статуеток) из каолиново-мелово-охристой массы. Эти предметы характерны для инвентаря постмариупольских захоронений Орельско-Самарского междуречья и южных степных районов.

Рядом с погребальными комплексами выявлены жертвенные ямы — бофры, также встречающиеся в курганах Полтавщины. Ямы 2 и 4 Петрашевского кургана чашеобразной формы содержали затеки, угли, фрагменты керамики в заполнении. Они связываются с охарактеризованными погребениями 3 и 6-7. Фрагменты лепной посуды из ям имеют аналогии среди сборов на энеолитическом поселении на берегу Днепра — в Келеберде.

Опираясь на новые данные радиоуглеродной датировки энеолитических погребений, предлагается отнесение «вытянутых» энеолитических комплексов Петрашевского кургана к концу первой — началу второй четверти IV тыс. до н.э.

Таким образом, под насыпью кургана в с. Петрашевка в энеолитическую эпоху возник уникальный для Полтавщины комплекс, сгруппировавший три насыпи небольших курганчиков. Открытие под одним из них мегалитической цисты носителей традиции «вытянутых» погребений эпохи среднего энеолита стало первым археологически документированным фактом вхождения территории нижних течений Псла и Сухого Кобелячка в ареал распространения каменных ящиков-гробниц медного века, продвижение сюда, ближе к зоне размещения поселений дереивской культуры, отдельных групп постмариупольских (квитянских) кочевников, заинтересованных в обмене продуктов скотоводства с земледельцами. Их проживание с «дереивцами» вдоль долины Днепра, как считают исследователи, продолжалось вплоть до времени позднего энеолита.

После исследования Петрашевского кургана каменные глыбы и плиты энеолитической гробницы впервые в музейной практике Левобережной Украины были перевезены с места раскопок и реконструированы в первоначальном виде во дворе Полтавского краеведческого музея. Воссозданный каменный ящик погребения 3 своей музеефикацией положил начало созданию археологического скансена.

Кроме энеолитических погребений, Петрашевский курган содержал несколько в целом одинарных, хотя и выразительных погребальных комплексов эпохи бронзового века.

Среди них выделяются 4 захоронения среднего бронзового века, принадлежавших носителям двух катакомбных культур — донецкой и ингульской. Впервые в регионе удалось проследить соответствие каждому из них отдельных досыпок и насыпей во время возведения кургана. В одном из ингульских катакомбных пог-

ребеній виявлені просевші в камеру рештки поминального алтаря із гранітних каменів, а на насипі поряд з ним засвідчено факт установки невеликої антропоморфної стели.

Під катакомбними насипами виявлено також декілька об'єктів, які пов'язані з функціонуванням могильника катакомбної культурно-історичної спільноти племен. Це парні ями круглої в плані форми 5 і 6 у юго-східній половині кургана, ще одна яма 9 в юго-західній частині споруди, а також рештки кострища (жертвенника-?) з встановленими вертикально вздовж його країв великими гранітними каменями. Такі культові споруди характерні для катакомбних древностей низов'їв Псла і вже декілька раз присутствовали в досліджуваних курганах мікрорегіону.

Хронологічно катакомбні поховання, здійснені в донецькій погребальній традиції, датуються для території юго-сходу і юго-заходу Полтавщини ХХІІ–ХІХ віками до н.е., а інгульські – ХІХ–ХVІІ вік. до н.е. Хоча слід мати на увазі, що перехід основних мас ямного населення до катакомбного погребального обряду на березі Дніпра відбувся переважно в пізній час – в початку ІІ тис. до н.е., а з'явлення в насипі кургана інгульських катакомбних погребень може бути віднесено вже до пізньокатакомбного періоду (кінець ХVІІІ – ХVІІ вік. до н.е.).

Знахідки і досліджені комплекси Петрашівського кургана засвідчили просування до лівому березі Дніпра донецьких племен катакомбної культурно-історичної спільноти в початку ІІ тис. до н.е., а також переміщення сюди через дніпровські переправи, починаючи з першої чверті ІІ тис. до н.е., носіїв традицій інгульської катакомбної культури.

Похоронення пізнього бронзового віку в Петрашівському кургані нечисленні. Це поховання 4 і 8, які, очевидно, були кремациями на стороні і супроводжувалися типовими лепними горшками банкових форм. Подібні комплекси частіше за все відносять до кінця розвинутого – початку пізнього етапів життя древностей срубної культури на Лівобережжя Дніпра в початку третьої чверті ІІ тис. до н.е.

Важке значення для розуміння контактів місцевих чернолеских переселенців і нащадків постсрубного населення в нижній течії Псла і Сухого Кобелячка зі степняками має виявлення в центрі насипу першого на Полтавщині впускного поховання рядового кочевника кінця початкового періоду розвитку чорногородської групи пам'яток. Воно здійснено в невеликій овальній ямі, орієнтованій в північно-західному напрямку, і містило рештки чоловіка зрілого віку, похованого в скорченому положенні, ймовірно, на лівій стороні, а також сліди дерева від перекриття. Наявність інвентаря – частини лепного горшка з заглаженою поверхнею і сферичним корпусом, а також обломок залізного ножа з прямою спинкою, решток овці або кози, углей свідчить про киммерійський час здійснення такого поховання.

В насипі і об'єктах нової епохи Петрашівського кургана виявлені і окремі матеріали черняхівської культури. Вони залягали як в заповненні господарських ям ХVІІІ віку, так і на поверхні. Всі ці знахідки пов'язані з діяльністю жителів сусіднього селища Петрашівка ІІ, на якому знайдені декілька бронзових фібул і римський срібляний денарій імператора Антоніна

Пия (138–161). Набор обломков лепной, гончарной и амфорной посуды свидетельствует об использовании населением селища IV – начала V вв. н.э. насыпи кургана для хозяйственной деятельности.

Уже в новое время, с возникновением хутора на изгибе Сухого Кобелячка в центре современного села, украинское население финала казацкой эпохи разместило на насыпи кургана небольшое кладбище. Выбор этого места на вершине кургана был обусловлен не только неудобством использования насыпи для сельскохозяйственных работ, но и наличием возвышения, которое не затоплялось паводками. Кроме того, размещение кладбищ на курганах было традиционным для жителей Кременчугского уезда XVIII–XIX вв., считавшего эти насыпи старыми «могилами» и продолжавшего традиции размещения на них погребений односельчан. На Полтавщине 75% кладбищ на курганах находятся именно на территории исторической Кременчугщины.

Исследованы четыре погребения этого некрополя, которые занимали неглубокие ямы прямоугольной формы, куда помещались деревянные гробы с умершими. Все захоронения ориентированы в западном секторе, с сезонными отклонениями. Наличие гробовищ, изготовленных из толстых досок без использования гвоздей, отсутствие остатков пуговиц, украшений, нательных крестиков у погребенных, залегание обломков характерной гончарной и стеклянной посуды в заполнении, указывает, что кладбище функционировало в конце XVIII – начале XIX вв.

Кроме погребений, в насыпи кургана выявлены несколько хозяйственных сооружений нового времени. Находки из этих объектов представляют материальную культуру приднепровского села преимущественно второй половины XVIII – начала XIX вв., а также указывают на его возникновение ближе ко второй четверти XVIII ст., существование тут церкви или помещицкой усадьбы.

В центре Петрашевского кургана, уже во второй раз в микрорегионе, обнаружено забытое захоронение воинов Красной Армии, погибших в ходе сентябрьских боев 1941 г. Засыпанные в стрелковой ячейке сразу же после боевых действий безымянные артиллеристы – офицер и рядовой 1055-го полка 297-й стрелковой дивизии – погибли, защищая село от фашистов. Останки воинов – защитников Поднепровья от захватчиков были торжественно перезахоронены 25 сентября 2011 г. возле мемориала Солдатской славы в с. Саловка Кременчугского района.

Таким образом, раскопки 2011 г. кургана в нижнем течении Сухого Кобелячка, осуществленные в зоне необратимых ландшафтных изменений, принесли весомые научные результаты. Был изучен важный для Среднего Поднепровья вообще и Полтавщины в частности информативный стратифицированный комплекс погребальных древностей времен энеолита, бронзового века и начала эпохи железа.

Осуществленная в Полтаве музеефикация наиболее важной находки из Петрашевского кургана – каменной энеолитической гробницы-цисты, надеемся, будет содействовать популяризации этого памятника как важного источника изучения древнейшей истории и археологии региона Днепровского Лесостепного Левобережья и воочию представит исследователям исполненные в граните элементы этого древнейшего сооружения.

SUMMARY

During the rescue-archaeological studies in the construction zone of hydraulic compartment for storage of iron ore beneficiation process of JSC «Poltava Mining Plant» near to Petrashivka and Mahnivka villages of Salovskiy village council Kremenchuk district of Poltava region, in the Sukhyi Kobelyachok valley – left Dnieper tributary – Poltava archaeological expedition SE SEC «Protection archaeological service of Ukraine» of the Institute of Archaeology National Academy of Sciences and the Centre of Protection and Research Archeological Monuments the Department of Culture Poltava's Regional State Administration in 2011, have been excavated detached mound (tumulus).

The excavations revealed unique to the province Eneolithic cyst tomb, Eneolithic, Bronze and Early Iron Age burials, a personal cemetery of late XVIII – early XIX centuries, and an unknown burial of the Red Army soldiers. Given the importance of this funerary complex to study the southern section of the left-bank Dnieper terraces steppe and in general for the entire set of Antiquities of Poltava region, it was decided to publish the results of these excavations in book form.

Barrow was studied in the southeastern part of the small village Petrashevka among the remains of mid-XX century buildings. He has held the top sandy outcrop of first floodplain right bank terrace of Sukhyi Kobelyachok opposite the confluence of the right-bank drying up inflow – riv. Lyz'ka.

Barrow had a height of about 1 m and a diameter of 31 x 34 m, towered over swampy floodplain of 3.5 m, and its southeast mound is adjacent to the Chernyakhivska culture settlement Petrashivka II. Low topography, proximity to the river, blur edges of the mound showed an early time of its construction and to the possible presence in it mound over catacomb culture burials. At 0.4 km to the west of the barrow there was a settlement Petrashivka III of the Bronze Age to the layers of the catacomb, zrubna and chornolis'ka cultures.

The mound is unique among Dnieper left bank Forest-Steppe antiquities. This monument is not only marks the northernmost point detection Eneolithic stone tombs on the banks of the largest Ukrainian river, but is quite clearly stratified, built on several Eneolithic catacomb burial mound structures in the array which were admitted burial subsequent periods. Enough interesting facts recorded in the study facilities, are the use of the Ukrainian population mound to place economic structures, and later – the cemetery, attempted robbery Eneolithic stone tomb at the end of XVIII century.

There was investigated 17 burials in Petrashevsky mound – four Neolithic, including archaic stone tomb-cyst; one – the Late stage of Yamna culture; four – Catacomb (Donetsky and three Ingulsky); one – Strybny and remains of some burial, ruined by trench; one – from Cimmerian Time; four burials of Ukrainian people from XVIII – beginning XIX centuries; burial place of warriors of Red Army from 1941, and also eight pit: two – Eneolithic Time; three – of Bronze Age; one – of Cherniahovs'ka culture; two – of Modern Time; stele and

remains of hearths of Bronze Age; three clusters of ceramics of different epochs, cellar and signs of economic activity of people XVIII–XX centuries. Stratigraphically in the mound were traced six layers and several fills, related with specific burial.

The most significant complex of Petrashevsky mound, of course, is the main Eneolithic burial 3. It is Kvityans'ka (or Postmariupols'ka for the territory between Oril' and Samara rivers) stone tomb of eneolithic people of Dnieper steppe and pre-steppe, the type referred to megalithic stone burial construction-cyst. It belongs to the rare burial of representatives of tribal elite of Copper Age society. This is only the ninth stone box-cyst and now it is exclusive among the investigated object on the north part of area resettlement of eneolithic nomadic people and in the zone of existence tomb of this type in burial. Its isolation from the main body of these burials due to the proximity the Sukhuj Kobelyachok river to Dnieper river crossings, presence there of diorite and granite outcrops, red ferruginous quartzite, location of trade routes along the banks of the Dnieper. Among the group of elite Eneolithic «elongated» burials, it stands using large fragments and platy stone blocks, contains the basis of the primary mounds mound layer of silty seal design, covered stele plates.

Elongated position of the buried, North West sector of its orientation, the use of ocher, the presence of a characteristic ceramics in filling, stratigraphic position of the burial is not in doubt about its «elongated» authenticity and belonging to a group of ancient Eneolithic tombs. Considering the proportion of the tomb, according to group I on Yu. Rassamakin, and elements of the rite, burial 3 tends to Kvityanskiy Eneolithic burial traditions well known by Postmariupils'ky complexes of Poorilya and Prysamarya, and on the Dnieper Right Bank Eneolithic burials. Features of Petrashivsky burial complex are: use in the ritual ocher powder, made of pink red and brown banded iron; the posterior probability of sacrifices and funeral feast. The tomb has a number of parallels of Eneolithic first group cysts in the Dnieper and the North Black Sea region.

Analogies of ornamentation of hand-made pottery revealed in filling of burial 3, can be made with the findings from ground graves from cemeteries of Eneolithic I group population and from under-barrows burials. The same elements of ornamentation are known in the ceramic complex of Sredny Stig II, on Keleberda Copper Age settlement and other monuments.

The study also presents the results of exploratory studies in s. Petrashivka, where, as it turned out, were previously identified the remains of two more similar ruined megalithic tombs.

Typical for the «elongated» Eneolithic burial antiquities are burials 6 and 7 of Petrashivsky tumulus, that binds to the construction of another primary mound II. This is children's burial pits, according to group I, types 1 and 2 by Yu. Rassamakin. However, among the finds in the burial 7 highlighted bright markers of an era – cylinder of ocher and the remnants of the figurines (or statuettes) of kaolin-ocher mass. These items are typical for inventory of Postmariupilsky funerary complexes of Oril'-Samara interfluves and more southern steppe regions.

Near the graves identified sacrificial pits – bofry, also found in the mounds of Poltava region. Cup-shaped pits 2 and 4 of Petrashivsky mound contained streaks, coal and pottery fragments. They are associated with burials 3 and 6-7. Fragments of hand-made pottery from the pits are similar to the materials from Eneolithic settlement in Keleberda.

Using new data radiocarbon dating Eneolithic burial proposed designation «elongated» Eneolithic burial complexes Petrashivsky mound to the end of the first – before the second quarter of the IV century BC.

Thus, under the fill of the mound in Petrashevka village in Eneolithic time originated complex unique for the Poltava region, grouped three small mounds of barrows. Opening under one of these megalithic cysts of people with tradition of «stretching» burial of the Middle Chalcolithic was the first archaeologically documented fact of entering the territory of the Lower Psel river and Sykhy Kobelyachok river to the area of distribution of Copper Age stone tomb, promotion here, closer to the zone of settlement of Dereivska culture, groups of postmariupolsky (kvityansky) nomads who are interested in the exchange of products of cattle breeding with farmers. Their pets with «dereivtsy» along the valley of the Dnieper, according to researchers, continued up to the time of the Late Chalcolithic.

After research of Petrashivsky mound boulders and slabs of Copper Age tomb for the first time in the museum practice of Left Bank Ukraine were taken from the excavation site and reconstructed in the courtyard of the Poltava Local Lore museum. Reconstituted stone box of burial three of his Musefication initiated the creation of an archaeological Skansen.

Besides Eneolithic burials Petrashivsky mound contained some generally ordinary, but expressive funerary complexes of the Bronze Age.

Among them stand four Middle Bronze Age burials of two catacomb cultures – Donetsk and Ingul. For the first time in the region were able to trace correspondence between separately embankments during the construction of the tumulus. In one Ingul Catacomb burial was detected sagging at the camera remnants of memorial altar of granite stones, near to burial was a small anthropomorphic stele.

Under the catacomb fills was found also several objects that connected with function of burial ground of Catacomb Culture and History community of tribes. This is paired circular pits 5 and 6 near south-eastern base of mound, another pit 9 in south-western part of construction, and also remains of hearths (altar?) with installed vertically along the edges of the large granite stones. Such religious structures characteristic for catacomb antiquities in Lower Psel and attended several times in the mounds of microregion.

Chronologically catacomb burial implemented in Donetsk burial traditions date back to the south-west and south-east area of Poltava region of XXII-XIX centuries BC, and Ingul – by nineteenth and seventeenth centuries BC. Although it should be noted that the transition of the main mass of the Yamna population to catacomb burial ceremony on the banks of the Dnieper River occurred primarily in Late Yamna time – at the beginning of the II millennium BC, and the emergence in the fill of mound of Ingul catacomb burials can be classified by the Late Catacomb period (end XVIII – XVII centuries. BC).

Findings and investigated complexes of Petrashivskiy tumulus witnessed promotion of Donetsk catacomb tribes to the left bank of the Dnieper at the beginning of the II millennium BC. From the first quarter of the II millennium BC, these areas are occupied by Ingul Catacomb culture carriers.

The burials of the late Bronze Age in Petrashivskiy tumulus are few. These were the burial of 4 and 8, which, apparently, are the cremation on the side and accompanied by typical hand-made pots. Similar complexes are date from the end Middle – early Late stages of Zrubna culture on the Left Bank of the Dnieper in the beginning of the third quarter of the II millennium BC.

Great importance for the understanding of local contacts of Chernoliski tribes and descendants of Post Zrubna population in the lower course of Psele and Sukhyi Kobelyachka with steppe inhabitants has an inlet burial of ordinary nomad of the end of initial period of Chernogoriv'ska culture. It is done in a small oval pit, oriented in the north-west, and contained the remains of a man of mature age, laid in a crouched position, probably on the left side, and traces of wood. Availability of grave goods – parts of hand made pot with

smoothed surface and the spherical body, fragments of iron knife with a straight back, bones of sheep or goats, coals indicates the implementation of such burial in Cimmerian time.

In the fill and in the sites of Modern Time Petrashevsky mound discovered some materials of Chernyakhivska culture. They lie in completing household pits XVIII century, and on the surface. All these findings are related to the activities of the inhabitants of the neighboring settlement Petrashevka II, where found several bronze fibulas and silver Roman denarius of the Emperor Antoninus Pius (138-161). The fragments of handmade pottery, commonware and amphorae, pottery suggests the use by population of the settlement in the middle – the last quarter of IV – beginning of V century BC the fill of mound for economic activity.

In Modern time, with the emergence of a small village on the bend of Sukhyi Kobelyachok, in the center of the modern village Ukrainian population placed on the mound small cemetery. The choice of this place on top of the mound was due not only disadvantage of using the mound for agriculture, but the presence of elevation, which is not flooded. Moreover placing cemeteries on the mound has been a tradition for the residents of the county Kremenchuk in XVIII-XIX centuries. They represented these mounds like the old «grave» and continue the tradition of the arrangement of the villager's burials. 75% of mounds cemeteries in Poltava region are found in the territory of historical Kremenchugschina.

Four burials (2, 5, 6 and 9) of this necropolis were investigated. They occupied not deep rectangular pits where wooden coffins were placed with the dead. All burials are oriented in the western sector, with seasonal variations. The presence of coffins, made of planks without using nails, as well as the characteristic grave goods indicates that the cemetery has operated in the late XVIII – early XIX centuries.

Also in the mound identified several economic structures of Modern times. Finds from these objects represent the material culture of a small village of the Dnieper region, mainly the second half of XVIII – early XIX centuries. Findings indicate its origin by the second quarter of the XVIII century, and the existence here of a small church or manor home.

In the center of Petrashevsky mound, for the second time in microregion, discovered a forgotten Red Army soldiers' burial that killed in the battles of September 1941. Buried in foxholes immediately after fighting nameless Gunners – officer and soldier of Regiment 1055 by Infantry Division 297 – died defending the village from the Nazis. The remains of the soldiers that defended Dnieper from the Nazis were solemnly reburied in September 25, 2011 near the memorial to the Soldier of Fame at Salivka village of Kremenchuk district.

Thus, the excavation of the mound in the lower reaches of Sykhuy Kobelyachok in 2011 implemented in the area of irreversible landscape changes brought significant scientific results. Has been studied informative stratified complex of burial antiquities since Stone Age, Bronze Age and early Iron Age an important for Middle Dnieper general and for Poltava region in particular.

Implemented in Poltava museumification of most important finds from Petrashivsky mound – Copper Age tomb-stone cysts, we hope, will contribute to the promotion of this monument as a source of study of ancient history and archeology of the Left Bank Dnieper region in Forest-Steppe.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АДУ – Археологічні дослідження в Україні
АИУ – Археологические исследования на Украине
АЛЛУ – Археологічний літопис Лівобережної України
АН – Академія наук
АН ССРСР – Академія Наук Союза Советских Социалистических Республик
АН УРСР – Академія Наук Української Радянської Соціалістичної Республіки
АН УССР – Академія Наук Украинской Советской Социалистической Республики
ВАТ – відкрите акціонерне товариство
ВПЦ – видавничо-поліграфічний центр
ВУАК – Всеукраїнський археологічний комітет
ВЦ – видавничий центр
ГЗК – гірничо-збагачувальний комбінат
ГИМ – Государственный исторический музей
ГУ – государственный университет
Дн. ГУ – Днепропетровский государственный университет
Дн. НУ – Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара, Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара
ДП – державне підприємство
ДПІ – державний педагогічний інститут
ДП «НДЦ «ОАСУ» – Державне підприємство «Науково-дослідний центр «Охорона археологічна служба України» Інституту археології НАН України
ДУ – державний університет
ИКЗ – историко-культурный заповедник
ИKM – историко-краеведческий музей
IA АН УРСР – Інститут археології Академії Наук Української Радянської Соціалістичної Республіки
IA НАНУ – Інститут археології Національної Академії Наук України
IKЗ – історико-культурний заповідник
IKM – історико-краєзнавчий музей
KM – краєзнавчий музей
ЛСРЭ – Левобережная славяно-русская экспедиция
MAO – Московское Императорское археологическое общество
MГУ – Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова
MOiHY – Міністерство освіти і науки України

НА ПКМ – Науковий архів Полтавського краєзнавчого музею
НА ЦОДПА – Науковий архів Центру охорони та досліджень пам'яток археології
управління культури Полтавської облдержадміністрації
НАН України – Національна Академія наук України
НУ – національний університет
ОАМ – Одеський археологічний музей НАН України
ОКМ – обласний краєзнавчий музей, областной краеведческий музей
ПАЗ – Полтавський археологічний збірник
ПДПІ – Полтавський державний педагогічний інститут ім. В.Г. Короленка
ПДПУ – Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка
ПКМ – Полтавський краєзнавчий музей
ПНТК – Полтавське наукове товариство краєзнавців
ПОДА – Полтавська обласна державна адміністрація
ПОО – Полтавська обласна організація
ПОУК – Полтавське обласне управління культури
ПФ – поліграфічна фірма
РАН – Российская Академия наук
РИО – редакционно-издательский отдел
СА – Советская археология
ТД – тези доповідей, тезисы докладов
ТДП – тези доповідей та повідомлень
ТДС – тезисы докладов и сообщений
ТОВ – товариство з обмеженою відповідальністю
УК – управління культури, управление культуры
УООПИК – Украинское Общество охраны памятников истории и культуры
УТОПІК – Українське Товариство охорони пам'яток історії та культури
УФК – Український Фонд Культури
ХГУ – Харьковский государственный университет
ХНУ – Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна
ЦОИПА – Центр охорони и исследований памятников археологии
ЦОДПА – Центр охорони та досліджень пам'яток археології
ЦП НАНУ і УТОПІК – Центр пам'ятокознавства Національної Академії наук
України і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури

ЗМІСТ

Вступ	5
1. Археологічні дослідження у пониззі Сухого Кобелячка	11
2. Кургани у Петрашівці	14
3. Петрашівський курган	20
4. Петрашівський курган і його місце серед старожитностей Полтавщини	95
Висновки	110
Джерела та література	112
Додатки. <i>А.В. Артем'єв</i> . Результати лабораторного дослідження антропологічних матеріалів з Петрашівського кургану	124
Результати польових визначень антропологічних матеріалів з Петрашівського кургану	126
Умовні позначення	127
Резюме	128
Summary	133
Список скорочень	137

Наукове видання

СУПРУНЕНКО Олександр Борисович
ПЕТРАШІВСЬКИЙ КУРГАН
ДОБИ ЕНЕОЛІТУ — БРОНЗОВОГО ВІКУ

Українська мова, резюме — російська, англійська мови.

На обкладинці: Петрашівський курган.

Під час дослідження енеолітичної гробниці-цисти 3 (В.В. Лямкін).
Загальний вигляд гробниці в процесі досліджень, фрагменти споруди,
процес реконструкції кам'яної скрині. 2011 р.

Відповідальний редактор — **І.М. Кулатова**

Відповідальна за випуск — **Г.М. Максименко**

Набір і підготовка до верстки — авторська

Коректура — авторська і **Л.К. Філоненко**

Технічний редактор — **С.В. Хорєв**

Комп'ютерна верстка і дизайн — **С.В. Хорєв**

Сканування та обробка ілюстрацій — **А.В. Коверко**

Фотознімки — **М.О. Радченка** й авторські

Рисунки — **Т.В. Менчинської**

Кресленики — авторські та **Т.В. Менчинської**

Переклад на англійську мову — **Ю.О. Пуголов**

Здано в набір: 02.04.2012. Підписано до друку 20.09.2012.

Формат 70x100/16. Папір офсетний, крейдяний. Гарнітура Ньютон.

Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 9,31. Ум. друк. арк. 11,38.

Тираж 310 прим. Вид. № 163. Зам. № 2/2012.

Віддруковано: ПП Видавництво «Друкарня «Гротеск», тел. (053-2) 66-16-85
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДР № 255 від 22.11.2000 р.

A.B. Suprunenko

PETRASHIVKA ENEOLITHIC-BRONZE AGE MOUND

ISBN 978-966-8999-41-3

9 789668 999413 >